

Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki

Tom XXI

MAGDALENA KUGIEJKO

Turystyka szkolna
w województwie wielkopolskim

Redaktor serii: ZYGMUNT MŁYNARCZYK

UNIwersytet IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
SERIA TURYSTYKA I REKREACJA – STUDIA I PRACE NR 21

Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki

Tom XXI

MAGDALENA KUGIEJKO

Turystyka szkolna
w województwie wielkopolskim

BOGUCKI WYDAWNICTWO NAUKOWE
POZNAŃ 2019

ABSTRACT. Zygmunt Młynarczyk, Alina Zajadacz (eds), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. Tom XXI – *Turystyka szkolna w województwie wielkopolskim* [*Tourist development: determinants and plans*. Volume XXI – *School tourism in Greater Poland region*]. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2019. Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace nr 21. Pp. 147, tables and figures. ISBN 978-83-7986-261-0. ISSN 2080-6795. Texts in Polish.

The key to modern tourism is, the understanding of the potential of its users as well as adjusting of the offer to meet appropriate individual needs. The tourism of children and youth, due to variety of its forms, is an important component of properly organized spare time, together with the fulfilment of the needs and interests of young people. Its significance is associated with the fact, that it concerns a large, organized social group which is exceptionally open to participation in tourist trips.

The main aim was to establish the rules, organizational structure, functions, and mal-functions that appear in school tourism. As a result, the author proposed an action plan to modernize the educational program for school tourism. The gathered information on the school tourism sector provide practical applications and potential benefits, including: (1) improvement of the quality of tourist services offered to children and youth, (2) acquisition of a new, wider group of recipients thanks to cooperation network based on the stimulation of tourism activity among children and youth, (3) higher popularity of tourist trips undertaken in spare time with friends and family. The developed and proposed model for the organization of school trips can be considered as a universal solution on the national scale for specific types of schools. The author also discussed the necessity to conduct similar studies on school tourism in other regions, which will facilitate actions undertaken to the benefit of tourism for children and youth in Poland.

Zygmunt Młynarczyk – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Katedra Turystyki i Rekreacji,
ul. Bogumiła Krygowskiego 10, 61-680 Poznań, e-mail: zygmunt@amu.edu.pl

Alina Zajadacz – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Katedra Turystyki i Rekreacji,
ul. Bogumiła Krygowskiego 10, 61-680 Poznań, e-mail: alina@amu.edu.pl

Recenzent: dr hab. Małgorzata Durydiwka

© Copyright by Katedra Turystyki i Rekreacji Wydziału Nauk Geograficznych
i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2019

Projekt okładki: Jarosław Bogucki

Fotografia na okładce: Marlena i Mariusz Woch

ISBN 978-83-7986-261-0

ISSN 2080-6795

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
ul. Górna Wilda 90, 61-576 Poznań
www.bogucki.com.pl e-mail: biuro@bogucki.com.pl

Wydanie I

Druk i oprawa: Uni-Druk, Luboń k. Poznań

Pragnę podziękować wszystkim, bez których praca ta nie mogłaby powstać.

Magdalena Kugiejko

Spis treści

Wstęp	9
Aktualny stan wiedzy	10
Cel i zakres badań	11
Metody badań	13
1. Turystyka dzieci i młodzieży a turystyka szkolna	16
1.1. Turystyka jako przedmiot badań	16
1.2. Turystyka dzieci i młodzieży a turystyka szkolna – zakres pojęć ...	20
1.3. Turystyka szkolna – przegląd literatury	21
1.4. Cele i zadania turystyki szkolnej	24
2. Organizacja turystyki szkolnej	27
2.1. Działalność organizatorów turystyki dzieci i młodzieży	27
2.2. Szkoła jako organizator turystyki – regulacje prawno-instytucjonalne	31
2.3. Charakterystyka szkolnych wyjazdów dzieci i młodzieży	34
2.4. Szkolna działalność krajoznawczo-turystyczna	36
3. Uczestnictwo dzieci i młodzieży z województwa wielkopolskiego w wyjazdach szkolnych w świetle wyników badań	38
3.1. Uczestnictwo w wyjazdach krótko- i długookresowych	40
3.2. Uczestnictwo w wyjazdach krótko- i długookresowych według celów wyjazdów	50
3.3. Uczestnictwo w wyjazdach krótko- i długookresowych według form organizacji	52
3.4. Udział dzieci i młodzieży w wyjazdach pozaszkolnych	53
3.5. Przyczyny absencji dzieci i młodzieży w szkolnych wyjazdach turystycznych	56
4. Szkolna aktywność turystyczna dzieci i młodzieży z obszaru aglomeracji Poznania	59
4.1. Zróznicowanie przestrzenne wyjazdów szkolnych z wydzieleniem grup wiekowych uczniów	60
4.2. Cykliczność, charakter i wykorzystywane środki transportu podczas wyjazdów dzieci i młodzieży	65
4.3. Podróże jako projekt edukacyjny	67
4.4. Turystyka szkolna z perspektywy młodzieży akademickiej	74
5. Organizacja turystyki szkolnej – próba ujęcia systemowego	76
Opracowanie propozycji programu „Edukacja i wychowanie przez turystykę”, adresowanego do szkół jako integralna część systemu kształcenia	84

6. Podsumowanie	88
6.1. Model systemu organizacji turystyki szkolnej z uwzględnieniem współpracy zaangażowanych podmiotów	88
6.2. Model funkcjonowania turystyki szkolnej – rekomendacje	96
6.3. Wnioski z badań empirycznych na temat organizacji turystyki dzieci i młodzieży w świetle aktualnego stanu wiedzy	99
Zakończenie	103
Literatura	106
Załączniki	119
Załącznik nr 1 – Karta wycieczki/impresy	119
Załącznik nr 2 – Regulamin wycieczki szkolnej	121
Załącznik nr 3 – Zgoda rodziców lub opiekunów prawnych	123
Załącznik nr 4 – Formularz ankiety skierowanej do uczniów	124
Załącznik nr 5 – Formularz kwestionariusza metody biograficznej skierowany do studentów	128
Załącznik nr 6 – Program wycieczki: Przelotem przez Lubelszczyznę – wycieczka przedmiotowa	129
Załącznik nr 7 – Program wycieczki przedmiotowej geograficzno- matematycznej: Pieniński Park Narodowy i Gorczański Park Narodowy	132
Załącznik nr 8 – Program wycieczki przedmiotowej geograficzno- fizycznej: Suwalski Park Krajobrazowy i Wigierski Park Narodowy	135
Załącznik nr 9 – Karty pracy z historii: Kazimierz Dolny, Lublin, Puławy	137
Załącznik nr 10 – Karta pracy: Przyrodniczo-turystyczne walory Gorców	143

*Człowiek jest wielki nie przez to, co posiada,
lecz przez to, kim jest, nie przez to, co ma,
lecz przez to, czym się dzieli z innymi.*

Jan Paweł II

Wstęp

Inicjacja turystyczna dokonuje się na ogół w rodzinie, grupie rówieśniczej lub w szkole. Tymczasem szkoły w minimalnym stopniu realizują przygotowanie dzieci do uprawiania turystyki. W programach szkolnych niewiele jest miejsca na turystykę. Z przeprowadzonych przez autorkę badań wynika, że dyrekcja i nauczyciele niechętnie odnoszą się do wdrażania nowych rozwiązań w tym zakresie ze względu m.in. na trudności ekonomiczne. W rezultacie takie zachowania zwiększają prawdopodobieństwo niepodjęcia działań na gruncie praktyki szkolnej związanych z szeroko pojmowaną turystyką.

Uwzględniając kontekst wychowawczy, kulturowy i historyczny, trzeba dostrzec ważne strategie rozwoju edukacji w zmieniającym się społeczeństwie informacyjnym – w stronę społeczeństwa wiedzy. Dyrekcja, nauczyciele posiadają wiedzę praktyczną, pracując z dziećmi i młodzieżą, znają ich preferencje, a realizując program edukacyjny, mogą wskazać na najistotniejsze aspekty proponowanych zmian. Niepodważalnym jest fakt, że zajęcia „poza ławką szkolną” służą doskonaleniu i rozszerzaniu rozmaitych kompetencji dzieci i młodzieży. W programach szkół można znaleźć pojedyncze wycieczki dydaktyczne, znakomicie służące realizacji takich przedmiotów, jak: geografia, historia czy biologia. Wychowawcze zadania i możliwości turystyki wykraczają poza tradycyjne środowisko wychowawcze. Do podstawowych środowisk procesu wychowawczo-szkolnego i rodzinnego doskonale wpasowały się działania turystyczne. Tym samym turystyka szkolna to wstępny etap przygotowania młodego człowieka do uprawiania turystyki w wymiarze społecznym. Turystyka uczy, poszerza wiedzę oraz doskonali wiele umiejętności praktycznych. W procesie poznawania świata szczególne znaczenie ma doświadczenie osobiste – największe zaufanie ma się do tego, co samemu się zobaczy, dotknie czy poczuje.

Aby lepiej zrozumieć okoliczności towarzyszące podejmowaniu podróży oraz częstego zjawiska nieuczestniczenia w nich dzieci i młodzieży, należy poznać zakres przemian szkolnej aktywności turystycznej w ostatnich latach. W celu zrozumienia tego zagadnienia autorka szukała odpowiedzi w swoich badaniach na

następujące pytanie badawcze: jak powinna przebiegać organizacja i realizacja szkolnej oferty turystycznej, aby właściwie odpowiedzieć na potrzeby wychowawczo-edukacyjne szkoły oraz zainteresowania dzieci i młodzieży?. Przedstawiając realia organizacji wyjazdów turystycznych badanej grupy, nie sposób pominąć sytuacji materialnej uczniów. Jednak ten aspekt nie był przedmiotem badań. Przemiany dotyczące uczestnictwa w wyjazdach turystycznych młodych mieszkańców Polski ściśle wiążą się ze zmianą stylu życia. Trudno jednak mówić o wyjazdach turystycznych w kontekście stylów życia młodych uczestników podróży, zważywszy na fakt, że część wyjazdów młodzieży szkolnej jest wymuszona. Niezależnie od tego czy dany wyjazd jest przez młodzież akceptowany czy nie, to fakt jego organizacji jest wynikiem troski rodziców oraz nauczycieli o ich rozwój. Zasady wychowawcze rodziców, relacje z dziećmi również podlegają przemianom. Niezmienny pozostaje fakt dbałości o zdrowie i wypoczynek.

Aktualny stan wiedzy

Lata 50. poprzedniego wieku charakteryzowały się znikomą aktywnością turystyczną, ale wtedy dopiero zaczęto namawiać pracowników dużych zakładów pracy, aby korzystali z wyjazdów urlopowych. W tym czasie działalność rozpoczynają aktywni studenci, którzy w ramach własnych inicjatyw organizowali pierwsze wyjazdy w zakresie turystyki kwalifikowanej. W latach 60. Polacy coraz częściej korzystali z rodzinnych wczasów pracowniczych. Również coraz powszechniejszą formą przy wyjazdach takich, jak „odwiedziny krewnych lub znajomych”, stały się wyjazdy kolonijne dzieci i młodzieży. „Akcja letnia”, jak określano w „epoce gierkowskiej” działalność dotyczącą wyjazdów wakacyjnych dzieci i młodzieży, była formą poprawy życia społeczeństwa. Pomimo sceptycznej analizy danych, faktem jest stały stopniowy wzrost uczestnictwa w turystyce (wczasy rodzinne, imprezy organizowane przez PTTK). W latach 70. coraz bardziej popularne stawały się wyjazdy zagraniczne, organizowane także przez samych studentów (Łopaciński 1990). Z kolei lata 80. to okres zwiększonego zainteresowania młodzieży wyjazdami organizowanymi indywidualnie w grupach rówieśniczych. W tamtych czasach można było zauważyć coraz większe zaangażowanie organizacji religijnych w turystykę (np. przez urządzenie pieszych wędrówek), o czym pisał Z. Lubowicz (1990). Efektem rozwoju zorganizowanej turystyki w kolejnych latach był spadek uczestnictwa dzieci i młodzieży w wyjazdach krótkookresowych, spowodowany coraz mniejszym udziałem w turystyce ich rodziców. Mniej powszechne stały się wyjazdy z rodzicami na rzecz uczestnictwa w koloniach i obozach. Na rynku pojawiła się szeroka oferta licznych biur podróży, obejmująca różnorodne produkty turystyczne (Kaczmarek i in. 2002, Kruczek, Walas 2009). Z roku na rok obserwowany jest też spadek popularności organizacji, które były wiodące dla turystyki dzieci i młodzieży w ubiegłym wieku, czyli PTTK, ZHP oraz PTSM.

Zgodnie z wyżej opisanym trendem, zainteresowanie krajoznawstwem wśród współczesnych pokoleń jest znacznie mniej widoczne. Wśród pokolenia Z, kolejnego po pokoleniach X oraz Y i (Benckendorff 2010, Zajadacz 2014) będącego

pierwszą globalną generacją (Howe, Strauss 1991, 2000, Zajadacz, Kugiejko 2016), zainteresowanie turystyką szkolną jest niskie ze względu na presję czasu wynikającą z obowiązków związanych z edukacją czy licznymi zajęciami pozaszkolnymi. Otwartość informacji, wzrost mobilności czy ułatwienia w podróży powodują, że młodzież w różnych szerokościach geograficznych ma dostęp do takich samych produktów czy usług turystycznych. Zaobserwowane tendencje, przejawiające się malejącym udziałem w podróży (Global Generacional Lifestyles 2015, Zajadacz, Kugiejko 2016) czy aktywności na świeżym powietrzu, podejmowanych przez pokolenie Z, potwierdzają także inni badacze różnic międzypokoleniowych. Töröcsik i in. (2014) wskazują na wzrost popularności wśród młodzieży wykorzystania mediów społecznościowych, co w efekcie oznacza mniejszą aktywność rekreacyjną. Pokolenie Z, inaczej Net Generation (Trapscott 2008, Piotrowska 2011), prezentuje szeroką gamę różnych stylów życia, przyjmuje wybrane wzorce zachowań od starszych pokoleń, jednak mając nieograniczony dostęp do informacji, najwierniej wzoruje się na swoich rówieśnikach, którzy osiągnęli znaczne sukcesy (Töröcsik i in. 2014), co potwierdza, że ludzie i środowisko wzajemnie na siebie oddziałują. Rozwój intelektualny implikuje „jakościowe zmiany w organizacji zachowania się” (Hart, Moore 1973 za Lewis, Walmsley 1997, s. 250). Wątek turystyki szkolnej, turystyki dzieci i młodzieży w ostatnich latach jest często podejmowany w projektach, badaniach i publikacjach, realizowanych w ramach różnych dyscyplin naukowych. W badaniach tych szczególnie dużo uwagi poświęca się problemom i wyzwaniom wynikającym ze zmian w preferencjach podejmowania aktywności i jej organizacji.

Potrzebę prac badawczych, dotyczących rozpoznania specyfiki turystyki dzieci i młodzieży, turystyki szkolnej, poruszał w 1973 r. K. Przeclawski w swojej książce pt. „Turystyka a wychowanie”. Podejmuje on problem integracji osób zainteresowanych jako jeden z ważnych skutków społecznych uprawiania turystyki. Najczęściej badany i potwierdzony jest fakt, że wraz z wiekiem dziecka wzrasta świadomość środowiska i poprawia się jego zrozumienie (Siegel i in. 1979 za Lewis, Walmsley 1997). Uczenie się środowiska odbywa się przez interakcję z nim (Golledge 1978 za Lewis, Walmsley 1997, Nowacki 1994, Cichoń 2004, 2011, Hindson 2009). Dlatego bardzo istotne jest poznanie wielozmysłowe podczas zajęć w terenie i wyjazdów (Piotrowska, Cichoń 2016).

Cel i zakres badań

Głównym celem było rozpoznanie zasad, struktury, zależności organizacji, funkcji turystyki szkolnej oraz występujących dysfunkcji związanych z wyjazdami dzieci i młodzieży. Zebrana dokumentacja pozwoliła na stworzenie modelu organizacji turystyki szkolnej oraz programu edukacyjno-wychowawczego adresowanego do dyrektorów szkół i nauczycieli. Założenia i wynikające z nich cele badawcze zostały oparte na wzorach wykorzystywanych w badaniach społecznych, tj. eksploracji, opisie i wyjaśnieniach. Realizacja celu głównego pracy była możliwa dzięki sformułowaniu następujących celów szczegółowych:

1. rozpoznanie uwarunkowań organizacji turystyki szkolnej zawartych w aktach prawnych, programach kształcenia i wewnątrzszkolnych statutach;
2. przedstawienie rozkładu ruchliwości przestrzennej i najczęściej wybieranych potencjalnie atrakcyjnych obszarów dla turystyki w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i szkołach ponadgimnazjalnych w województwie wielkopolskim;
3. określenie głównych motywacji podejmowania aktywności turystycznej uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz uczniów szkół ponadgimnazjalnych dotyczących wyboru miejsca i typu wyjazdu;
4. wskazanie barier i problemów rozwoju turystyki, występujących w skali regionalnej, na obszarze województwa wielkopolskiego.

Rozpoznanie rzeczywistej sytuacji jest niezbędne do wskazania prawidłowości i przedstawienia rozwiązania dla organizacji przyszłych wyjazdów szkolnych. Zaprezentowane cele pozwalają na sformułowanie zasadniczego problemu badawczego, wyrażonego poprzez pytanie badawcze: jak powinna przebiegać organizacja i realizacja szkolnej oferty turystycznej, aby właściwie odpowiedzieć na potrzeby wychowawczo-edukacyjne szkoły oraz zainteresowania dzieci i młodzieży?

W pojęciu zakres badań mieści się również zasięg terytorialny. Obszar to województwo wielkopolskie zamieszkiwane przez 3 477 755 mieszkańców (stan w dniu 30 czerwca 2016 r.). Województwo wielkopolskie obejmuje 31 powiatów ziemskich oraz 4 miasta na prawach powiatu (łącznie 226 gmin, dane GUS 2016). W województwie wielkopolskim według danych SIO z 30 września 2015 r. funkcjonują 2632 szkoły (podstawowe, gimnazjalne i ponadgimnazjalne).

Podstawą sformułowania koncepcji badań było podejście systemowe, wprowadzone po raz pierwszy w latach 30. XX w. (Chojnicki 1988). Koncepcja terytorialnego systemu społecznego, której twórcą był profesor Chojnicki (1989), obejmuje relacje wiążące (społeczne) oraz niewiążące (przestrzenne). Specyfika pracy opiera się na relacjach wiążących, czyli społecznych. Turystykę szkolną uznaje się za szeroko rozumiany system, którego skład stanowi zbiór nauczycieli, uczniów i organizatorów turystyki. Za jego otoczenie uważa się atrakcyjne turystycznie miejsca, środowisko naturalne, rodziców i władze administracyjne (otoczenie społeczne), a struktura obejmuje m.in. organizację i przeprowadzanie szkolnych wyjazdów turystycznych. Problematyczne staje się jednak umiejscowienie modelu w danej przestrzeni, w której mógłby on być uniwersalny dla różnych typów szkół, cechujących się zróżnicowanymi uwarunkowaniami przyrodniczo-kulturowo-infrastrukturalnymi.

Teorie systemowe rozwijane na gruncie nauk społeczno-geograficznych i pedagogicznych (Gołaszewski 1977, Dziemianowicz-Bąk, Dzierzgowski 2014) przyczyniły się do sformułowania głównej koncepcji organizacji i funkcjonowania turystyki szkolnej. Koncepcja ta stała się podstawą do wyodrębnienia zależności pomiędzy najważniejszymi grupami interesariuszy, sposobami organizacji oraz umożliwiła ocenę efektywności podejmowanych aktywności turystycznych.

Metody badań

Poznawanie środowiska przez człowieka i wiedza zdobywana o tym środowisku eksponowane były zazwyczaj jako treści poznawcze i wyobrażeniowe. Podczas realizacji celów zastosowano metody matematyczno-statystyczne, metody analizy przestrzennej oraz szereg metod jakościowych do rozpoznania struktury organizacji, skali i zróżnicowania zjawiska turystyki szkolnej w województwie wielkopolskim. Największą zaletą spojrzenia mikroskalowego jest to, że daje bardziej autentyczny wizerunek człowieka, jego cech i działań. Autorka podkreśla istotność podejścia koncentrującego się na specyfice grup i instytucji, wskazując na wyższą wartość poznawczą uzyskanych informacji.

Wobec specyfiki zjawiska – dużego zindywidualizowania potrzeb i zachowań turystycznych, często braku odpowiednich informacji statystycznych – szczególne znaczenie mają metody i techniki związane z pracą w terenie. Dotyczy to zarówno badań mających na celu dokonanie oceny walorów turystycznych (przyrodniczych i antropogenicznych), jak poznania potrzeb i preferencji turystów oraz ich zachowań (Kowalczyk 2002). Ze względu na zróżnicowany zakres aktywności, podejmowanych wyjazdów i inne czynniki wpływające na nieuczestniczenie w turystyce, nie można w pełni przedstawić danych turystycznych za pomocą badań statystycznych (ilościowych) (Alejsiak 2008). Aktywność turystyczna dzieci i młodzieży w kontekście różnorodnych stylów życia wymaga przeprowadzenia badań jakościowych w różnych środowiskach społecznych. Podejście to generuje konkretny katalog metod o charakterze jakościowym. Wykorzystywane techniki i narzędzia badawcze zależne były od możliwości dotarcia do respondentów.

Metody i techniki badań jakościowych zastosowane zostały do konkretyzacji i operacjonalizacji pojęć w głównym badaniu ilościowym – triangulacji (Todd 1983, Flick 2011). Właściwy naukom przyrodniczym paradygmat normatywny (badacz jest zewnętrznym obserwatorem) został niejako poparty paradygmatem imperatywnym, w myśl którego świat interpretowany jest w toku interakcji pomiędzy badaczem a badanym. Zgodnie z zasadami fenomenologii (Schuhmann 1984, Bocheński 1992, Łobocki 2003), badania jakościowe służą uzasadnieniu koncentrowania się na znaczeniu, jakie mają badane zjawiska dla badanych osób lub jaki sens nadają im te osoby. Z tego względu dostrzegane w badaniach ilościowych różne ograniczenia wymagają uzupełnienia i dopełnienia przez badania jakościowe (Łobocki 2003).

Podczas realizacji badań wykorzystano zarówno pierwotne, jak i wtórne źródła informacji. Do źródeł wtórnych zaliczyć należy istniejące dane statystyczne o szerokim spektrum, pochodzące z polskich i zagranicznych źródeł. Były to głównie dane publikowane przez Główny Urząd Statystyczny (GUS 2014, 2016) w rejestrze Banku Danych Lokalnych (BDL). Poszukiwane dane dotyczyły m.in. liczby placówek szkolnych według typów i ich uczniów, również informacji ilustrującej sytuację ekonomiczną gospodarstw domowych i uczestnictwo w turystyce. Istotnym źródłem danych były też spisy placówek oświatowych publikowane corocznie przez Kuratorium Oświaty w Poznaniu, zawierające m.in. nazwę i typ szkoły, jej dokładną lokalizację i nazwę organu prowadzącego. Dane te zostały

wygenerowane i udostępnione z Systemu Informacji Oświatowej (SIO). Opracowanie licznych analiz przestrzennych możliwe było dzięki danym pochodzącym z Bazy Danych Obiektów Topograficznych (BDOT) i Bazy Danych Ogólnogeograficznych (BDO). Korzystano również z dokumentów krajowych, samorządowych stron internetowych dotyczących m.in. polityki oświatowej, a także istniejących przepisów prawnych w zakresie turystyki dzieci i młodzieży oraz turystyki szkolnej.

Źródła pierwotne zostały pozyskane poprzez zastosowanie metody badań sondażowych (pilotaż, $n=250$), pozwalającej na określenie cech populacji na podstawie reprezentacji, której jednostkami badania są indywidualni respondenci – uczniowie. W ramach metod ilościowych zastosowano odpowiednio narzędzie kwestionariusza ankiety (ankieta „on-line”). Uznano, że z metodologicznego punktu widzenia narzędzie to będzie gwarantem pożądanej trafności i rzetelności (Głabiński 2014). Łącznie prawidłowo wypełnione zostały 1263 ankiety. Ostatecznie pozyskano dane od 28 szkół. Formularz zawierał zarówno pytania otwarte, jak i zamknięte z podaną kafeterią.

Dla oszacowania wiarygodności otrzymanych danych zastosowano analizę korelacji Pearsona, która posłużyła do ustalenia współzależności np. między lokalizacją szkoły a uczestnictwem w wyjazdach. W badaniu korelacji między zjawiskami określono statystyczną istotność wyniku, korelację ujemną, korelację dodatnią (Stanisz 2006) oraz siłę związku, gdzie $p=0,05$. Wartość poziomu „p” jest malejącym wskaźnikiem wiarygodności rezultatu. Dla potwierdzenia wyników wartość statystyki poddano ponownej analizie testem największej wiarygodności (NW), gdzie konkluzje okazały się identyczne.

Biorąc pod uwagę zmiany w świadomości dziecka, zmiany w zakresie jego działalności i zachowania oraz odmienność form i sposobów oddziaływania wychowawczego na dziecko, należy stwierdzić, że projektowanie metodologii i dobór odpowiednich metod badawczych jest niezmiernie istotny. W tej pracy autorka wprowadziła przedziały wiekowe proponowane przez M. Żebrowską (1976) i F.L. Ilg (1997) podzielone na poszczególne etapy: od urodzenia do 2 lat, wczesne dzieciństwo (od 3 do 6 lat), środkowe dzieciństwo (od 7 do 10 lat) i okres dojrzewania (11 do 18 lat). W tych przedziałach zwraca się uwagę na rozwój języka, zdolności poznawczych, a także potrzeb emocjonalnych i potrzeb psychologicznych dzieci i młodzieży. Zdolność dzieci do koncentracji i zrozumienia zasad wyrażania siebie, autoprezentacji w dużej mierze zależą od ich wieku. Dlatego powinno się uwzględniać wiek, w jakim dzieci mogą być poddane badaniu, np. w odniesieniu do wypełniania kwestionariusza (Measelle i in. 1998). Tym samym zasadne jest wykorzystanie narzędzi i technik, które pomogą ułatwić współpracę ze specyficznymi grupami wiekowymi. Warto podkreślić, że istotną częścią pracy są wyniki badań jakościowych. W efekcie od listopada 2014 do kwietnia 2015 r. za pomocą analizy niepublikowanych materiałów archiwalnych (karty wyjazdów) zbudowano obszerną bazę danych ($n=3609$). Do jej powstania wykorzystano materiał pozyskany z 21 szkół aglomeracji poznańskiej (7 szkół podstawowych, 7 szkół gimnazjalnych oraz 7 szkół ponadgimnazjalnych). Należy podkreślić, że reakcja na badania była raczej negatywna, a powody odmowy były

bardzo podobne, wśród najważniejszych wymieniano: czasochłonność i dbałość o ochronę danych osobowych.

Wskazanie zróżnicowania przestrzennego badanych zjawisk było możliwe dzięki zastosowaniu metod kartograficznych, m.in. metod punktowych, metod kartogramu, metod zasięgu. Metoda punktowa posłużyła do prezentacji rozmieszczenia placówek szkolnych. W celu wykonania odpowiednich obliczeń statystycznych skorzystano z oprogramowania SPSS Statistics Standard. Mapy sporządzone zostały w programie ArcGIS (wersja 10.2.2) oraz Quantum GIS.

Kolejną metodą, którą zastosowano przy zbieraniu materiału badawczego, była metoda obserwacji (Apanowicz 2005, s. 57, Runge 2007, s. 21, Norman i in. 2009), dokładniej obserwacja uczestnicząca (ang. *participatory action research*, PAR) prowadzona podczas wyjazdów z młodzieżą. Należy jednocześnie zaznaczyć, że informacje zebrane dzięki tej metodzie nie tworzą oddzielnego zasobu danych poddanych interpretacji, nie są więc prezentowane w oddzielnym rozdziale, lecz służą jako uzupełnienie rozważań w poszczególnych częściach opracowania.

Podjmując próbę sprawdzenia, w jakim stopniu określone zachowania są wyrazem indywidualnych cech, ingerencji osób trzecich czy też działalności placówek wychowawczych, poddano badaniu metodą biograficzną (Helling 1990, Stasiakiewicz 1999, Kowalczyk-Anioł 2013) studentów piątego i pierwszego roku kierunku turystyka i rekreacja (n=114). Wypowiedzi uporządkowano według schematu, w którym każde z pytań odnosiło się do poszczególnych etapów nauki: miejsce zamieszkania – miejsca wyjazdów – grupa, towarzyszy podróży – decyzja o kierunku studiów – częstotliwość wyjazdów – bodźce zewnętrzne – plany na przyszłość.

Jedną z podstawowych technik badań jakościowych jest kwestionariusz wywiadu (*in-depth interview*, IDI – indywidualny wywiad pogłębiony) (por. m.in. Grabowski 2011). Wywiad przeprowadzony został z dyrektorami szkół na podstawie scenariusza (n=7). Celem było uzyskanie szczegółowych opinii i informacji odnośnie do trudności i oceny prawnych aspektów w organizacji i przeprowadzania wycieczek szkolnych.

1. Turystyka dzieci i młodzieży a turystyka szkolna

Rosnące zainteresowanie nauk społecznych mobilnością ludzi (Rojek, Urry 1997, Podemski 2005) sprowadza się do zadawania licznych pytań o to, co dziś oznacza turystyka, gdzie kończy się turystyka, a zaczyna *leisure*, kultura, hobby czy spacerowanie. Jednym z powodów problematycznego statusu turystyki jest to, że jej znaczenie jest budowane wobec innych pojęć, którym jest przeciwstawiana. Pojęć tych jest wiele: podróż, jednodniowa wycieczka, wyprawa, wojaże czy odkrywanie. Jej znaczenie zmienia się zależnie od zmiany tych „innych”, gdyż turystyka jest złożonym zespołem społecznych dyskursów i praktyk (Podemski 2005).

Turystyka szkolna jest trudnym do zdefiniowania zjawiskiem, które w odniesieniu do życia społecznego i gospodarczego pełni bardzo wiele funkcji. Funkcje te można podzielić na pozytywne (efunkcje) i negatywne (dysfunkcje) albo na funkcje postulowane i rzeczywiste. Tym samym rzeczywistość może nie pokrywać się z oczekiwaniami, nie spełniać ich lub je wręcz przerastać. Funkcje i dysfunkcje pojawiające się wskutek rozwoju turystyki szkolnej dotyczą zarówno stosunku do turysty-ucznia, nauczycieli i rodziców, jak i ogólnej gospodarki i środowiska przyrodniczego terenów odwiedzanych. Wchodząc w bezpośredni, osobisty kontakt z przyrodą, z kulturą, z życiem społecznym oraz ludnością, za szczególną wartość tego sposobu poznawania uznaje się bezpośrednio doznanie.

Turystyka jest zjawiskiem zdecydowanie korzystnym, a pozytywne funkcje turystyki szkolnej spełniane są wówczas, gdy w trakcie wycieczek osiągnęte są zamierzone cele i realizowane są określone zadania. Systematyczna ocena, a w efekcie zrozumienie, że skutki turystyki szkolnej mogą być również negatywne (tj. kreować zjawiska patologiczne, dewastować środowisko przyrodnicze czy kulturowe), jest istotnym problemem o wyraźnie zarysowanym aspekcie praktycznym.

1.1. Turystyka jako przedmiot badań

Część badaczy (Pietkiewicz, Żmuda 1973, Bartkowski 1977, Warszyńska, Jackowski 1978, Butler 1989, Kowalczyk 2002) uważa geografę turystyki za dyscyplinę bliską geografii społeczno-ekonomicznej obejmującą analizę ruchu turystycznego jako zjawiska społeczno-ekonomicznego, konstruowanie modeli turystycznych czy badanie zachowań turystycznych (Kowalczyk 2002, Zajadacz 2012). W odróżnieniu od innych nauk zajmujących się turystyką geografę turystyki cechuje podejście kompleksowe. Badania dotyczące turystyki prowadzone są także w szerszym nurcie geografii czasu wolnego czy geografii rekreacji (Winiarski 2011, s. 15), których przedmiotem są szeroko rozumiane preferencje i zachowania rekreacyjne, infrastruktura rekreacyjna (Kowalczyk 2010).

Na podstawie definicji K. Przeclawskiego (1997) oraz w nawiązaniu do definicji Światowej Organizacji Turystyki (Terminologia turystyczna 1995), A. Parnasiuk (2014a, s. 14) uznaje turystykę za otwarty system przestrzenny, społeczny i gospodarczy, w którym przebiegają procesy podróży i pobytu uczestników w określonych celach, poza swoim codziennym otoczeniem. Jednym z aspektów istnienia i rozwoju turystyki jest człowiek, który jest zarówno organizatorem i konsumentem. Turystyka, w kategoriach zjawiska humanistycznego, za główny podmiot badań uważa człowieka i jego zachowanie. „Nie można zrozumieć prawidłowości rządzących zjawiskiem turystyki bez zrozumienia człowieka i jego roli społecznej, organizującej przestrzeń” (Przeclawski 1997, s. 33).

Stąd wyjaśnienia jej istoty należy szukać głównie w nauce o człowieku, w naukach humanistycznych (Przeclawski 2004). Podejście badawcze w geografii (geografia behawioralna) opisuje zachowania człowieka w relacji do przestrzeni, uznane jest tym samym za uzupełniające podejście stosowane w geografii. Rozwój badań skupiających się na problemach jednostki oznacza, że geografia wyspecjalizowała się w badaniu zjawisk mikroskalowych (Hägerstrand 1970 za Lewis, Walmsley 1997, s. 63). Dzięki temu można było uzupełnić wyniki badań geografii behawioralnej (skupiających się głównie na kwestii wyboru, a nie ograniczeń), przekonując, że zachowanie jest w bardzo istotnym stopniu efektem tej struktury społecznej, w której się odbywa. Konieczne jest podkreślenie różnorodności potrzeb człowieka (Sołowiej 1993) oraz znaczenia, jakie niesie ich znajomość w dziedzinie rekreacji. Większość zachowań turystycznych ma miejsce w czasie wolnym. Wśród istotnych uwarunkowań rozwoju turystyki należy wymienić indywidualne decyzje wynikające z szeregu czynników społeczno-ekonomicznych (Zajadacz 2010a) oraz indywidualnego sposobu postrzegania rzeczywistości. We wszystkich krajach rozwiniętych znacznie zwiększyła się liczba i rodzaj zajęć wykonywanych w czasie wolnym od pracy. Przyczyn można się doszukiwać w szybszym wzroście dochodów większości ludzi, wzroście ruchliwości oraz zwiększeniu czasu przeznaczanego na dowolne zajęcia. Jest to strefa działalności, w którą człowiek angażuje się sam, w ramach której może odpoczywać, wzbogacać swoją wiedzę i kwalifikacje dla własnej satysfakcji. W XIX w. czas wolny był przywilejem osób zamożnych, obecnie każdy ma do niego prawo. Spędzanie czasu wolnego można scharakteryzować ze względu na indywidualne zaangażowanie danej osoby (bierne, czynne) oraz według miejsca, w którym się odbywa (dom, bliskie otoczenie, odległy region). Korzystanie z możliwości oczywiście zależy od dostępności czasowej i finansowej. Istotne jest określenie czynników wpływających na dokonywanie wyboru zachowań w czasie wolnym i zrozumienie, dlaczego ludzie wybierają dane formy rekreacji dla zaspokojenia swoich potrzeb, od tych najprostszych po najbardziej złożone. Wśród wielu teorii opracowanych w celu wyjaśnienia wyboru zachowań, obok koncepcji hierarchii potrzeb, jaką przedstawił A. Maslow (2009, por. Winiarski, Zdebski 2008), zastosowanie znajdują teorie behawioralne: wyrównania, znajomości, kręgu osobistych kontaktów (Lewis, Walmsley 1997). Teoria wyrównania zakłada, że człowiek poszukuje i wybiera dokładnie przeciwne aktywności i cechy, jakie je charakteryzują, w stosunku do czynności rutynowych. W nawiązaniu do turystyki i rekreacji odnosi się to do

spędzania czasu wolnego w sposób odmienny niż w pracy. Potwierdziło to wiele badań dotyczących agroturystyki, którą przede wszystkim zainteresowane są osoby zamieszkujące miasta (Durydiwka 2009). Motyw inności (Lipiec 2008, s. 28) jest wartością samą w sobie, w przypadku znużenia tym, z czym obcujemy na co dzień. Teoria znajomości utrzymuje, że ludzie wybierają te formy rekreacji, które nie różnią się znacząco od ich codziennego życia zawodowego. Najpełniej pojęcia znajomości i obcości określa trzecia teoria, osobistych kontaktów. Zakłada ona, że na indywidualne preferencje człowieka wpływają regularne, bliskie kontakty z innymi osobami (takimi jak rodzina, przyjaciele, koleżanki i koledzy, nauczyciele). Jedną z implikacji jest założenie, że w dalszym życiu kontynuowane są formy rekreacji poznane w dzieciństwie (Zajadacz 2012). Każda próba wyjaśnienia preferencji rekreacyjnych musi uwzględnić oprócz czynników, takich jak: osobowość, płeć, dochody i pozycja społeczna, czas i przestrzeń, również cykl rodzinny, historię zamieszkania i dostępność informacji (Witt, Bishop 1970). Człowiek na różnych etapach swojego cyklu życiowego pozostaje pod wpływem różnych grup społecznych, w dzieciństwie najsilniej oddziałują rodzice, w latach szkolnych nauczyciele i koledzy szkolni. Ciekawe ujęcie tej tematyki przedstawili R. i R. Rapoport (1975), wykorzystując teorię kręgu osobistych kontaktów i etapy cyklu życia człowieka, rozwoju jego rodziny jako czynniki wpływające na zachowania rekreacyjne i turystyczne. W nowoczesnych społeczeństwach (na wysokim poziomie rozwoju technologicznego) decyzja indywidualna jest nierzadko częścią bardzo złożonej sieci decyzji przez grupową przynależność, pozycję czy sytuację społeczną (Nowak 1973). W wielu przypadkach taka jednostkowa decyzja jest powiązana z decyzjami zbiorowymi różnych grup społecznych. Decyzje te mają hierarchiczną strukturę, której elementy wzajemnie na siebie oddziałują (Lewis, Walmsley 1997, s. 91). Cechą charakterystyczną ostatnich lat jest znaczny wzrost wpływów środowiska rówieśniczego na kształtowanie zachowania i hierarchii wartości młodzieży. We wszystkich krajach daje się zauważyć zjawisko kultury młodzieżowej, która zrywa z wartościami i modelami zachowań proponowanymi przez starsze pokolenie (Majewska 1973, s. 253). J. Abboud (1971) pisał o zachowaniu młodzieży, która odrzuca system wartości instytucji społeczeństwa, w którym żyje, równocześnie przeprowadzając krytykę instytucji, których celem jest socjalizacja, mianowicie: szkoły i rodziny.

Na każdym etapie cyklu życiowego występuje bardzo dużo ograniczeń, przeszkadzających w aktywniejszej rekreacji. Najczęściej jest to niedostatek środków finansowych w okresie młodości czy pod koniec życia (Sikora 1999), zmniejszona ruchliwość (spowodowana posiadaniem małych dzieci) czy też brak czasu (wynikający z faktu podejmowania pracy). Relacja pomiędzy liczbą, charakterem a formą podejmowanych wyjazdów w okresie wychowania dzieci uzależniona jest od specyfiki i możliwości jednostki. Koncentrując się na formach łatwo dostępnych, może mieć pozytywny wpływ na spójność rodziny. Istotne również w procesie kształtowania pozycji w grupie jest naśladowanie autorytetów, co wpływa na ujednoczenie poglądów wewnętrznych. Grupy społeczne, do których należą pojedyncze osoby, mogą być nazywane „grupami partnerskimi”. Jest to zbiór osób, z którymi jednostka jest najsilniej związana (rodzina, przyjaciele, koledzy

i koleżanki ze szkoły). W grupie występuje silna tendencja do podporządkowania się obowiązującym wewnętrznym normom i wartościom (Holloway, Robinson 1997, s. 97).

Człowiek dokonuje wyboru na podstawie własnej percepcji, potrzeb i możliwości. Podjęcie decyzji wymaga przekładu motywacji na działanie zewnętrzne w ramach dostępnej informacji. Informację o środowisku uzyskuje się za pomocą wszystkich zmysłów (Stea, Blaut 1973 za Lewis, Walmsley 1997). Wartości i zwyczaje miejscowości i regionu, w którym człowiek żyje, wywierają bardzo silny wpływ na sposób spędzania czasu wolnego. Różne obszary oferują bowiem różne warunki do podejmowania aktywności, co może bezpośrednio oddziaływać na zachowanie rekreacyjne ludności. Percepcja środowiska (Zajadacz 2011), warunkująca zachowania turystyczne, jest zależna od dwóch podstawowych grup czynników: somatycznych oraz społeczno-kulturowych. Ślady wpływów tradycji kulturowych są bardzo trwałe, często określają emocjonalny stosunek do postrzeganego świata. Co więcej, jest rzeczą kluczową, że ludzie ten „ukształtowany przez tradycję obraz świata, często wpojony w okresie wczesnego dzieciństwa zabierają ze sobą w nowe miejsce” (Krzymowska-Kostrowicka 1997, s. 25).

Motywy uwzględniane w różnych teoriach, będące wyrazem indywidualnych preferencji różnych form turystyki i rekreacji, mają prowadzić do poczucia satysfakcji turystycznej. W miarę dorastania człowiek wkracza w kolejne grupy społeczne oraz przyswajają sobie określone role społeczne, które w tych grupach musi pełnić. Z uprawianiem turystyki łączą się bowiem takie pojęcia, jak: aktywność, wspólnota przeżyć, więzy koleżeństwa, odpowiedzialność, odwaga, zaradność. Kształtują one cechy osobowości i pożądaną postawę społeczną, czyniąc z turystyki ważny element w bardzo skomplikowanym procesie wychowania oraz przygotowania człowieka do życia w społeczeństwie. Czas wolny (Kelly 1974, s. 192) służy w młodości do poszukiwania własnej tożsamości, we wczesnych latach dojrzałości wiąże się głównie z rolą rodziców, później z pracą i środowiskiem zawodowym, a w ostatnim etapie życia bywa bardziej interpersonalny. Kształtowanie się turystycznej konsumpcji w dużej mierze skupia się na koncepcji trendów demograficznych, tzw. *domestic age*, w której wyróżnia się pięć podstawowych etapów w życiu (Alejsiak 2000): dzieciństwo, młodość, małżeństwo, „etap pustego gniazda” i starość. Ze względu na specyfikę powyższego opracowania przytoczone zostaną dwa pierwsze etapy życia człowieka:

- *Dzieciństwo* – charakteryzuje się tym, że decyzje o wyjazdach podejmowane są przez rodziców. Do dwunastego roku życia dzieci podróżują wyłącznie z rodzicami czy opiekunami. Dopiero później pojawiają się pierwsze wyjazdy bez rodziców, które najczęściej organizowane są przez szkoły.
- *Młodość* – to czas niezależności, kontaktu z rówieśnikami i poszukiwania własnej tożsamości. Ograniczenia finansowe rekompensowane są dużą ilością czasu wolnego oraz ciekawością świata. Występują już samodzielne wyjazdy, w których cel podróży często jest mniej ważny niż sam fakt opuszczenia swojego środowiska. Jest to okres największej aktywności turystycznej w życiu człowieka.

1.2. Turystyka dzieci i młodzieży a turystyka szkolna – zakres pojęć

Badania nad turystyką dzieci i młodzieży prowadzone są w Polsce już od ponad czterdziestu lat. Coraz częściej, mówiąc o turystyce dzieci i młodzieży, wymienia się nauczanie zintegrowane, w którym poprzez rozpoznanie kulturowych i przyrodniczych uwarunkowań następuje wszechstronny rozwój osobowości. Często jest to zjawiskiem jest utożsamianie pojęcia turystyki z podróżą i zamienne używanie obu pojęć (Clifford 1997, Freyer 1997, Podemski 2005, Mikos von Rohrscheidt 2008). W węższym, obiektywnym wyodrębnieniu znaczenia zjawisko turystyki jest jednym z możliwych rodzajów podróży, świadczonych jako usługa (Podemski 2005). Podróż jako projekt edukacyjny zawiera w sobie przesłanie, przygotowanie oraz świadomość celu dla późniejszego rozwoju. Edukacyjne funkcje pełnią również podróże w grupie. Wtedy często ta sama rzeczywistość wywołuje inne działanie, przeżycie, doświadczenie edukacyjne (Czerniawska, Juraś-Krawczyk 2001). Podróż traktowana jako nietypowa forma edukacji wzbogaca wiedzę, rozwija zainteresowania, rozbudza wrażliwość, umożliwia wyjście z codzienności. Wykorzystywane formy wypoczynku dzieci i młodzieży obejmują: kolonie wypoczynkowe i zdrowotne, zimowiska, obozy (np. obóz harcerski), biwaki, półkolonie (formy wypoczynku w miejscu zamieszkania, np. „lato w mieście”) i inne rodzaje wypoczynku grupowego dzieci i młodzieży szkolnej. Warunki i zasady organizacji wypoczynku określa rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 stycznia 1997 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać organizatorzy wypoczynku dla dzieci i młodzieży szkolnej, a także zasad jego organizowania i nadzorowania. Od 6 kwietnia 2016 r. wszystkich organizatorów obowiązują nowe przepisy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 30 marca 2016 r. w sprawie wypoczynku dzieci i młodzieży (Dz.U. poz. 452). Co więcej, wszystkie zgłoszone dane o formach i organizatorach wypoczynku publikowane są przez kuratora oświaty w publicznej bazie danych.

Z kolei turystyka szkolna, jak wskazuje sama nazwa, dotyczy działalności w zakresie turystyki prowadzonej przez szkołę. Przez pojęcie „turystyka szkolna” autorka ma na myśli działalność dyrekcji, nauczycieli i wychowawców tej placówki w zakresie turystyki. Szkoła jako instytucja oświatowa odpowiedzialna za naukę, wychowanie i opiekę nad dziećmi realizuje różne zadania. Skuteczny proces nauczania i uczenia się pozwala, aby uczniowie przyswoili optymalną dla siebie ilość wiadomości i umiejętności z różnych dziedzin życia. Jednym z pośrednich zadań szkoły jest organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży (Kamiński 1965, Przecławski 1993, Winiarski 2011) oraz rozwój ich zainteresowań. Bowiemy wraz z rozwojem dziecka wzrasta jego zainteresowanie otaczającym go najbliższym środowiskiem i światem. W precyzowaniu celów turystyki i krajoznawstwa dzieci uwzględnić należy młodość i dużą pojemność recepcyjną umysłu. Młodych turystów cechuje żywa emocjonalność, spontaniczna otwartość wobec nowości, plastyczność charakteru, duża energia, olbrzymia łatwość mobilizacji i chęć podejmowania wysiłku fizycznego (Łobożewicz 1996). Cechy te stanowią „doskonałe naturalne tworzywo dla środków kształtujących, którymi dysponuje turystyka, na

przykład jak wycieczka szkolna” (Łobożewicz 1996, s. 17). Dzieci i młodzież są bardzo trudną i wymagającą grupą badawczą, szczególnie jeśli mówimy o przedziale wiekowym dzieci młodszych uczęszczających do szkoły podstawowej. Niemniej jednak ta grupa jest najczęstszym uczestnikiem wyjazdów turystycznych (obiekty historyczne, kultury i dziedzictwa kulturowego), szczególnie na etapie edukacji szkolnej.

1.3. Turystyka szkolna – przegląd literatury

Współczesna turystyka jest niewątpliwie formą wspomagania procesu edukacyjnego. Pojęcie turystyki edukacyjnej (A. Mikos von Rohrscheidt zalicza ją do turystyki kulturowej) nie doczekało się jeszcze wyraźnego umiejscowienia w literaturze turystycznej. Zauważalny jest brak w literaturze przedmiotu jednoznacznych definicji turystyki szkolnej. W wielu książkach z zakresu turystyki, także tych nazywanych „podręcznikami turystyki”, turystyka edukacyjna nie występuje jako samodzielna dziedzina, a traktowana jest jako wartościowa funkcja turystyki. Najczęściej pojmowana jest jako tradycyjna turystyka, przeniesiona na grunt szkoły, uprawiana przez dzieci i młodzież. Określa się ją jako „odmianę turystyki powszechnej, która polega na wykorzystaniu zróżnicowanych form działania w środowisku przyrodniczym i kulturowym, realizowaną pod kierunkiem opiekuna (nauczyciela), celem osiągnięcia planowanych założeń dydaktyczno-wychowawczych z uwzględnieniem elementów krajoznawstwa i rekreacji” (Janowski 2003, Bochenek 2008). Określenie relacji pomiędzy pojęciami turystyka szkolna i edukacyjna jest problematyczne, gdyż często używane są zamiennie. Turystyka edukacyjna opisuje szersze spektrum oddziaływań, uczy, poszerza wiedzę oraz daje wiele umiejętności praktycznych, wzbogaca doświadczenia osobiste wszystkich uczestników podróży (bez względu na wiek czy pozycję społeczną). Natomiast szkolna działalność turystyczna, jako jedna z form pracy w szkole, spełnia trzy podstawowe funkcje: kształceniową – czyli edukacyjną, wychowawczą i zdrowotną (Alejziak 2000), co wskazuje na zawężone oddziaływanie (uczniowie, nauczyciele) oraz sprowadzenie funkcji edukacyjnej do roli jednego z możliwych narzędzi działalności turystycznej. Skala rozwoju turystyki szkolnej wymusiła rozwój badań, którego efekty i osiągnięcia zostały zestawione w tabeli 1.

„Uprawiając turystykę, wchodzimy w bezpośredni, osobisty kontakt bądź z przyrodą, z kulturą, bądź z życiem społecznym. Szczególna wartość tego sposobu poznawania polega na tym właśnie, że dokonuje się bezpośrednio, a nie za pośrednictwem książek, czasopism, filmu, telewizji czy radia” (Przeclawski 2004). Poznawanie świata przez turystykę jest więc pierwszoplanowym elementem wychowawczej funkcji turystyki, zwłaszcza w odniesieniu do krajowej i zagranicznej turystyki dzieci i młodzieży. Warto też wskazać na celowość podejmowania badań nad rzeczywistą funkcją turystyki szkolnej. Wyniki tych badań mogłyby stać się przyczynkiem do skonstruowania programu integrowania wychowania przez turystykę, a także integracji turystyki w system kształcenia w powszechnej szkole (Przeclawski 2004). Wychowawcza funkcja turystyki zależy oczywiście od

Tabela 1. Turystyka szkolna – zakres podejmowanych badań

Autor	Turystyka szkolna – zakres podejmowanych problemów
Pawłowski S. (red.) 1929–1938	Czasopismo poświęcone przeglądowi książek i pomocy szkolnych – prace przeznaczone dla nauczycieli oraz wydawnictw pedagogicznych.
Węgrzynowicz J., 1971	Zajęcia pozaszkolne i pozalekcyjne są szansą na rozpoznanie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia.
Denek K., 1973	Stan i potrzeby krajoznawstwa oraz turystyki w szkole.
Przeclawski K., 1979	Turystyka a wychowanie, w ramach których następuje integracja nauczania i wychowania.
Denek K., 2000	W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole. Edukacja krajoznawcza ma ukazać młodzieży ojczysty kraj i ludzi w nim mieszkających.
Czerniawska O., Juraś-Krawczyk B., 2001	Podróże jako projekt edukacyjny, który niezależnie od czasu, miejsca, celu i innych okoliczności daje szansę na rozwój.
Turos L., 2004	Turystyka i odkrywanie wartości „Małej Ojczyzny”. Edukacja turystyczna daje szansę udziału w dialogu kultur, wychowuje humanistycznie.
Denek K., 2005	Ku dobrej edukacji – przygotowanie uczniów do funkcjonowania w świecie dynamicznych zmian XXI wieku.
Groenwald M., 2005	Wychowanie w szkole – między teorią, formalizmem a rzeczywistością. Dla edukacji i nauki o niej podstawowe znaczenie mają wartości poznawcze i moralne.
Kowalczyk-Anioł J., 2008	Rozwój przestrzeni urlopowo-wakacyjnej rodzin studentów, uprawianie turystyki w rodzinie. Międzypokoleniowe aspekty turystyki i wynikające z tego korzyści na podstawie biografii turystycznej.
Denek K., 2009	Edukacja szkolna i pozalekcyjna, dostrzeganie pojawiających się zjawisk i procesów, analizowanie ich i wyciąganie wniosków dla własnego rozwoju.
Denek K., Kamińska A., Kojas W., Oleśniewicz P., 2010	Edukacja jutra w szkole i poza nią. Nauczyciel w procesie wychowania wprowadza ucznia w przestrzeń wartości, co stanowi o efektywności działań współczesnej szkoły.
Szymański M.J., 2013	Zarys problematyki socjologii edukacji. Edukacyjne znaczenie procesów społecznych, takich jak: stratyfikacja społeczna, socjalizacja, współczesne kształcenie i wychowanie.

Źródło: opracowanie własne.

tęgo, kim jest turysta. Od jego wieku, płci, wykształcenia czy zamożności. Rola i pozycja społeczna turysty i jego dotychczasowe doświadczenia ukształtowały już w nim pewną postawę. Turysta jest uczestnikiem określonych kręgów społecznych, jednocześnie posiada pewne doświadczenia wyniesione z poprzednich wyjazdów turystycznych. Można przypuszczać, że czynniki determinujące wychowawcze efekty turystyki ukształtowały jego postawę (Przeclawski 2004).

Turystyka i rekreacja należą do tych dziedzin, które szczególnie silnie powiązane są z życiem społeczeństwa, jego obliczem i zachodzącymi w nim procesami. Rola turystyki i rekreacji w stosunku do systemu edukacji, w tym również

edukacji społeczeństwa, polega także na dostarczaniu przesłanek inspirujących i ukierunkowujących jego działalność (Tauber, Siwiński 1999). Siła oddziaływania edukacyjnego wycieczki zależy od odwiedzanego obszaru i charakteru wyjazdu. Może ona mieć różną wartość wychowawczą i edukacyjną. Duża liczba typów działalności turystycznej w szkole wzbogaca ofertę dydaktyczną i potwierdza ściśle powiązanie wykorzystywania turystyki do rozwoju i upowszechniania edukacji (tab. 2). Dlatego też tak istotne jest, aby przed przystąpieniem do organizacji wycieczki zastanowić się nad doborem trasy, punktów docelowych oraz wziąć pod uwagę walory przyrodnicze, historyczne, kulturalne i społeczne.

Przedstawione w tabeli 2 typy turystyki wykorzystywane w szkole świadczą o szerokim zakresie jej działalności. Rozpoczynając od turystyki lokalnej i regionalnej, w ramach której podróże mogą mieć charakter przyrodniczy, historyczny czy kulturowy, po turystykę krajoznawczą, w której przypadku zmierza się do rozpowszechniania wiedzy o własnym kraju. Wyjazd turystyczny daje możliwość przebywania w miejscach oraz poznawania rzeczy, znanych wcześniej jedynie z książek, opowieści rodziców, nauczycieli, znajomych. Sytuacja taka powoduje, że człowiek w szczególny sposób odczuwa, zapamiętuje i uświadamia sobie poznawane fakty (Alejziak 2000). L. Tuross (1996, s. 17, 2003, s. 53) definiuje „turystykę edukacyjną jako formę uczestnictwa w wycieczkach krajowych lub zagranicznych, która umożliwia zdobycie wiedzy o zabytkach kultury, architektury i porównania jej z posiadaną wiedzą teoretyczną, uzyskaną w procesie kształcenia

Tabela 2. Definicje podstawowych typów turystyki wykorzystywanej w szkole

Nazwa	Opis
Turystyka kulturalna	Turystyka kulturalna to przede wszystkim odwiedzanie miejsc wartości artystycznej i historycznej składających się na dziedzictwo kulturowe człowieka (Medlik 1995, s. 81–82, Marczak 2000, s. 47). Przez pojęcie turystyki kulturalnej rozumie się każdą formę turystyki, w której zawarte są oferty kulturalne (Gaworecki 2003, s. 81).
Turystyka kulturowa	Mianem turystyki kulturowej możemy określić wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których następuje spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej (World Tourism Organization 1985, Weissenborn 1997, s. 8, Dreyer 2000, s. 21, Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 31, Kamel 2012, Kugiejko i in. 2015, s. 1).
Turystyka regionalna	Obejmuje podróże o charakterze turystyczno-edukacyjnym, których celem jest poznanie konkretnych regionów kulturowych, historycznych (Schwegemann 2001, Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 167).
Turystyka kulturowo-przyrodnicza	Jest to taka forma turystyki, w której przypadku wyraźnym celem wyprawy są naturalne walory środowiska. Ma ona wyraźny charakter edukacyjny (Dreyer 2000, s. 91) ukierunkowany na zapoznanie z chronionym, naturalnym dziedzictwem przyrodniczym (Mika 2007) lub zgłębienie wiedzy o otaczającym świecie.

Nazwa	Opis
Turystyka obiektów przemysłowych i technicznych	Turystyka industrialna i postindustrialna (Milewski 2005, Orłowski 2008) obejmuje podróże turystyczne, ukierunkowane głównie na zwiedzanie historycznych lub czynnych obiektów związanych z wydobyciem surowców, krajobrazem przemysłowym czy poprzemysłowym (nieczynne szyby, sztolnie, kopalnie, huty, spichlerze, porty itd.).
Turystyka miejska	Mianem turystyki miejskiej określamy rodzaj podróży, której podstawowym spektrum zainteresowań jest miasto (Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 97, Zabińska 2013).
Turystyka edukacyjna	Rodzaj podróży ukierunkowany na poszerzenie wiedzy uczestników. Dominujący udział w programie obejmuje treść edukacyjną przewidująca realizację tematu. Do tego rodzaju turystyki zaliczane są podróże studyjne, podróże tematyczne, podróże językowe (Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 77)
Turystyka krajoznawcza	Stanowi realizację krajoznawstwa, które jest ruchem społecznym zmierzającym do rozpowszechniania wiedzy o własnym kraju poprzez organizowanie i realizowanie aktywności turystycznej. Aktywność turystyczną, zmierzającą do realizacji celów krajoznawczych, określa się jako turystykę krajoznawczą (Suprewicz 2005)

Źródło: opracowanie własne.

w szkole i uczelni wyższej”. Turystyka w dużej mierze będzie taka, jakiej nauczy się obecna młodzież. Ostatecznie więc specyfiki turystyki dzieci i młodzieży jako zjawiska szukać należy w kategoriach stosunku człowieka do przestrzeni. Rozpatrywać ją trzeba jako element szerszego procesu przestrzennej ruchliwości wzbogacony o rozwój intelektualny uczestników.

1.4. Cele i zadania turystyki szkolnej

W wielu opracowaniach podkreśla się, że krajoznawstwo jest drogą do kompleksowego poznawania kraju, jego przeszłości i współczesności, co osiąga się indywidualnie lub zespołowo w trakcie wycieczek lub uzupełnia poprzez lekturę (Denek 1973). Krajoznawstwo jako ruch popularyzacyjno-naukowy może być ruchem oświatowym oraz uświadamiającym. Istotne jest zachowywanie właściwej proporcji pracy umysłowej względem wysiłku fizycznego (Drogosz 2009). Wypoczynek dzieci i młodzieży jest nieodzownym elementem procesu edukacyjnego, od niego zależy również efektywność nauki. Ograniczenia dotyczące wykorzystywanych w szkołach treści kształcenia (Denek 2000, Stech 2000) charakteryzują: encyklopedyzm, werbalizm, uniformizm, dysharmonia pomiędzy treściami a możliwościami uczniów, akademizm oraz brak powiązania z prawdziwym życiem. Współczesne krajoznawstwo może stać się sprawdzoną i skuteczną metodą aktywnego przekazywania wiedzy i kształtowania umiejętności, umożliwiając m.in. weryfikację wiedzy teoretycznej w oparciu o doświadczenia, konfrontacje z rzeczywistością. Cele pracy krajoznawczej z dziećmi i młodzieżą

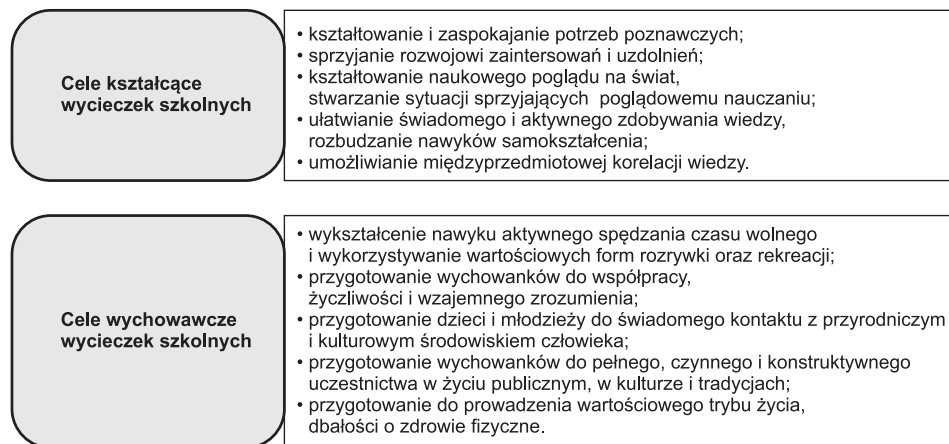
szkolną opierają się na działalności poznawczej i wychowawczej akceptowanej przez władze oświatowe i będące częścią składową polityki społecznej. Krajoznawstwo określane jest jako wszechstronne poznawanie kraju, jego przemian i rozwoju, kształtowanie patriotyzmu i aktywnej postawy obywatelskiej (Łobożewicz 1978, Zajadacz 2014b).

Zwraca się tym samym uwagę na istotę umiejętnego i systematycznego wprowadzania istoty krajoznawstwa do zajęć w szkołach, która zostaje zakorzeniona w pamięci młodzieży zdecydowanie bardziej niż treści zdobywane w murach szkoły czy przez literaturę. Umożliwia się realizację procesu świadomego i aktywnego zdobywania wiedzy, łącząc edukację szkolną z życiem (Gałęziewska 1993, Bereżnicki 2007). Dla potrzeb szkolnego ruchu krajoznawczo-turystycznego A. Czarnowski (1969) przedstawia podstawowe zasady krajoznawstwa:

- poznawanie kraju począwszy od własnego środowiska;
- poznawanie człowieka, pracy ludzkiej i jej wpływu na środowisko;
- budzenie patriotyzmu i kształtowanie aktywnej postawy każdego członka społeczeństwa;
- wielokierunkowe, aktywne i emocjonalne zaangażowanie.

Działalność turystyczna i krajoznawcza powinna być nieodłącznym elementem w pracy dydaktyczno-wychowawczej współczesnej szkoły. Nauce musi towarzyszyć wypoczynek i rekreacja, a połączenie turystyki i krajoznawstwa pozwala realizować treści związane z programem poprzez atrakcyjną formę zajęć. „Pojęcia krajoznawstwa oraz wykorzystanie tego typu aktywności w procesie kształcenia dzieci i młodzieży od pierwotnych akcentów związanych w głównej mierze z kształtowaniem patriotyzmu, po współczesne dostrzeganie w nim skutecznej metody nauczania poprzez doświadczenie (*learning-by-doing*). Efektywność tego typu działań zależy zarówno od umiejętności organizacji wypraw, jak i od osobistego zainteresowania młodzieży wyprawami terenowymi i zaangażowania w nie” (Zajadacz, Kugiejko 2016, s. 51).

Kształtowanie osobowości młodego człowieka poprzedzone jest celowo zamierzonym i przemyślanym działaniem realizowanym na podstawie programów dydaktyczno-wychowawczych. Merytoryczny opis realizowanych działań znajduje się w dokumentacji szkoły, do której należy program wychowawczy, plan nauczania oraz program nauczania dla każdego z poszczególnych przedmiotów. Program wychowawczy szkoły to uporządkowany opis celów i działań odnoszący się do funkcjonowania placówki w aspekcie wychowania. Zawiera on zatwierdzony przez radę pedagogiczną zbiór zadań opracowany na okres całego roku szkolnego. Reforma systemu edukacji wprowadziła prawo wyboru programów nauczania, pojawiła się tym samym możliwość opracowania programów autorskich na bazie podstaw programowych i ramowych planów nauczania (Reforma systemu edukacji z 2017), również w dziedzinie turystyki czy krajoznawstwa. W opinii pedagogów turystyka jest jednym z najstarszych systemów dydaktycznych (Muszyński 1976, Gałęziewska 1993, Turos 1997, Bochenek 2008). Triada, na którą składa się: nauka, wypoczynek i rekreacja, pozwala realizować w atrakcyjnej dla uczniów formie treści związane z programem edukacyjnym. Jasno określone cele kształtujące (poznawcze) oraz zadania wychowawcze nawiązujące do turystyki dzieci

Ryc. 1. Cele kształcące i wychowawcze wycieczek szkolnych

Źródło: opracowanie własne.

i młodzieży przyczyniają się do uzyskania oczekiwanych rezultatów (ryc. 1). Celem wycieczek szkolnych jest głównie realizacja dydaktyczno-wychowawczego programu nauczania, jego tematów i haseł (Drogosz 2009).

Edukacja jest ważną dziedziną życia społecznego, służąca osiągnięciu celów i realizacji potrzeb. W czasach współczesnych edukacja stanowi bardzo rozbudowaną dziedzinę życia, do której należy m.in. przekaz dorobku poprzednich pokoleń, bez którego niemożliwa byłaby ciągłość rozwoju społecznego i cywilizacyjnego. Autorzy znaczących prac socjologicznych (Bystroń 1930, Chałasiński 1948, Znaniecki 1973, Szczepański 1973, Szacki 2002) niejednokrotnie wyrażali pogląd, że wychowanie należy do najważniejszych czynności ludzkich, a szkoła jest instytucją wpływającą na całokształt życia społecznego, w tym na aktywność turystyczną.

*Świat takich nauczycieli chwalił i chwali,
którzy ucząc chodzili, a chodząc nauczali.*

J. Minasowicz

2. Organizacja turystyki szkolnej

Skoro wychowanie jest procesem odnoszącym się przede wszystkim do dzieci i młodzieży, to socjologia pedagogiczna, jak dowodził Gottlieb (1934), powinna opierać się na poznawaniu rozwoju oraz właściwości życia zbiorowego. Kolejnym zadaniem jest opis socjologiczny podstawowych i najważniejszych instytucji wychowawczych, jakimi są rodzina oraz szkoła. Socjologia pedagogiczna analizuje też strukturę społeczeństwa wychowującego, w tym państw, kościołów, grup sportowych i innych ugrupowań, do jakich należą dzieci i młodzież (Petrykowski 2005, Szymański 2013). Analiza różnych środowisk, w których przebywa młode pokolenie, ze szczególnym uwzględnieniem ich funkcji wychowawczych, wskazuje na potrzebę działania, ale również na trudności w organizacji.

2.1. Działalność organizatorów turystyki dzieci i młodzieży

W Polsce istnieje wiele biur i instytucji zajmujących się turystyką młodzieżową, które współpracują ze sobą. W dziedzinie organizacji brakuje jednak kilku znaczących liderów o zasięgu ogólnopolskim. Co więcej, sam rynek jest dość rozdrobniony (Raport, Turystyka młodzieżowa), na co bezpośredni wpływ ma fakt ścisłej zależności od szkolnego kalendarza. Co oczywiste, okres najintensywniejszej pracy obejmuje ferie i wakacje letnie. Pozostała część roku daje szansę jedynie na organizację kilkudniowych wyjazdów lub zielonych szkół, które mają miejsce w maju–czerwcu. Trzeba również zauważyć, że działalność wiąże się z dużą odpowiedzialnością, gdyż organizatorzy za każde dziecko do 18 roku życia odpowiadają prawnie. Od kwietnia 2016 r. obowiązują nowe zasady organizowania i nadzorowania wypoczynku dzieci i młodzieży, w ramach których zamiar zorganizowania wypoczynku zgłasza się kuratorowi oświaty w formie zgłoszenia wypoczynku. Aktualne informacje dla organizatorów, rodziców i uczestników wypoczynku (strona internetowa Ministerstwa Edukacji Narodowej, Ministerstwa Sportu i Turystyki) regulowane są przepisami:

- 1) znowelizowanej ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2015 r., poz. 2156 z późn. zm.), zmienionej ustawą z dnia 11 września

2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz ustawy o Krajowym Rejestrze Karnym (Dz.U. z 2015 r., poz. 1629),

- 2) nowego rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 marca 2016 r. w sprawie wycieczki dzieci i młodzieży (Dz.U. z 2016 r., poz. 452).

Do założonych przez autorkę zadań i celów dydaktyczno-wychowawczych niezbędny był dobór odpowiednich treści oraz form działania w zakresie turystyki. Na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz.U. z 2001 r., nr 135, poz. 1516), organizatorami form turystycznych mogą być zarówno przedszkola, szkoły, jak i inne placówki. Wycieczki i imprezy realizowane są w ramach zajęć: lekcyjnych, pozalekcyjnych oraz pozaszkolnych. W organizowaniu form działalności, o której mowa w ust. 1 rozporządzenia, szkoły mogą współdziałać ze stowarzyszeniami i innymi podmiotami, których przedmiotem działalności jest krajoznawstwo i turystyka. Organizacja i przeprowadzanie wyjazdów dzieci i młodzieży podlega wielu wytycznym, znajdującym się w licznych ustawach, rozporządzeniach, które przedstawione zostały w tabeli 3. Przepisy te obejmują zarówno wytyczne dla szkół i placówek edukacyjnych, jak i organizatorów turystyki czy zrzeszonych ugrupowań.

Ustawa o systemie oświaty regulująca kwestię organizacji kolonii, obozów czy biwaków posługuje się pojęciem wycieczki, który w rozumieniu ustawy obejmuje większość możliwych form organizacji czasu wolnego dla dzieci i młodzieży w okresie, kiedy nie chodzą one do szkoły. Wycieczka według definicji to nie tylko obozy czy kolonie, ale także różne formy spędzania czasu z dziećmi, młodzieżą (półkolonie, zima w mieście). Definicja zawarta w ustawie stwierdza, że wycieczka musi być zorganizowana dla dzieci i młodzieży w celach rekreacyjnych lub w celu regeneracji sił fizycznych i psychicznych. Może być on połączony z pogłębianiem wiedzy i rozwijaniem zainteresowań.

Wycieczki szkolne są charakterystycznym narzędziem wykorzystywanym w szkołach do popularyzowania turystyki i rekreacji. Mogą trwać od jednego dnia do nawet tygodnia, w ich trakcie mogą być prowadzone zajęcia edukacyjne lub też mogą mieć charakter wycieczkowy. Różnorodność charakteru i tematyki wycieczek szkolnych uniemożliwia jednoznaczne zakwalifikowanie ich do jednego typu podróży edukacyjnych czy kulturowych. Jest to możliwe tylko w odniesieniu do konkretnej imprezy turystycznej, której program i realizacja wyraźnie określiłyby przynależność do jednego z typów podróży.

Współdziałanie wszystkich zainteresowanych instytucji i organizacji w zakresie kształtowania nawyków aktywnego wypoczynku i stwarzania warunków do realizacji przedsięwzięć rekreacyjnych najmłodszego pokolenia staje się obecnie bardzo istotnym zagadnieniem. Ten stan rzeczy dostrzegają i wykorzystują od wielu lat takie organizacje, jak: Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR), Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK), które łączą walory wychowawcze z krajoznawstwem i turystyką. Zarówno Związek Harcerstwa Polskiego, jak i Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej mają bogatą tradycję w popularyzowaniu turystyki i krajoznawstwa (Harcerstwo

Tabela 3. Przepisy prawne związane z organizacją wypoczynku dzieci i młodzieży

Przepisy prawne związane z wypoczynkiem dzieci i młodzieży	<ul style="list-style-type: none"> - Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych (Dz.U. z 2014 r., poz. 196 z późn. zm.) - Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. z 2000 r., nr 6, poz. 69 z późn. zm.) - Konwencja o Prawach Dziecka (Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz.U. z 2003 r., nr 6, poz. 69 z późn. zm.) - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 stycznia 1997 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać organizatorzy wypoczynku dla dzieci i młodzieży szkolnej, a także zasad jego organizowania i nadzorowania (zmiana z dnia 9 grudnia 2009 r. Dz.U. z 2009 r., nr 218, poz. 1696). - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2011 r. w sprawie dopuszczalnych form realizacji obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego (Dz.U. z 2011 r., nr 175, poz. 1042).
Przepisy prawne dla organizatorów wypoczynku dzieci i młodzieży	<ul style="list-style-type: none"> - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 stycznia 1997 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać organizatorzy wypoczynku dla dzieci i młodzieży szkolnej, a także zasad jego organizowania i nadzorowania (Dz.U. z 1997 r., nr 12, poz. 67 i nr 18 poz. 102) - Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 13 czerwca 1990 r. w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek (90/314 EWG) - Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz.U. z 2010 r., nr 220, poz. 1447 z późn. zm.) - Rozporządzenie MSW z dnia 21.02.2012 r. zmieniające rozporządzenie MSWiA z dnia 18.07.2008 r. w sprawie kontroli ruchu drogowego
Organizacja wyjazdu, wycieczki szkolnej	<ul style="list-style-type: none"> - Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki (Dz.U. z 2001 r., nr 135, poz. 1516) - Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2012 r., poz. 1137) - Ustawa z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. z 2010 r., nr 127, poz. 857) - Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie osób przebywających na obszarach wodnych (Dz.U. z 2011 r., nr 208, poz. 1240) - Rozporządzenie MEN z dnia 9 sierpnia 2011 r. w sprawie dopuszczalnych form realizacji obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego (Dz.U. z 2011 r., nr 175, poz. 1042) - Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie i ratownictwie w górach i na zorganizowanych terenach narciarskich (Dz.U. z 2011 r., nr 208, poz. 1241)

Źródło: opracowanie własne.

Dziś – Raport o stanie ZHP). Poprzez kształtowanie zainteresowań historią i kulturą naszego kraju wychowują kolejne pokolenia w duchu patriotyzmu (Misja ZHP) i organizują pracę z dziećmi i młodzieżą tak, aby w podobnych proporcjach stale wpływać na rozwój wszystkich obszarów (Podstawy wychowawcze ZHP). Alternatywna ogólnopolska organizacja harcerska (ZHR) również aktywnie działa w życiu społecznym, mając wpływ na kształtowanie stylu życia młodych ludzi, podejmując służbę na rzecz innych i środowiska naturalnego (Misja ZHR).

Długa jest historia i doświadczenie w zakresie organizowania czasu wolnego, w którym nie brakuje troski o rozwój kultury fizycznej, sportu, turystyki i krajoznawstwa. W okresie międzywojennym A. Patkowski (1947), nawiązując do problemów zachowania tradycji i tożsamości, określił krajoznawstwo jako służbę państwu, poczucie współodpowiedzialności za teraźniejszość i przyszłość. „Krajoznawstwo może stanowić formę aktywności podejmowaną przez dzieci i młodzież zarówno w czasie wolnym, jak i część programu nauczania realizowanego w szkole. Może być podejmowane w codziennym otoczeniu, jak i poza nim w formie różnego typu wyjazdów turystycznych” (Zajadacz, Kugiejko 2016, s. 51). Podążając za tym przesłaniem, należy stwierdzić, że celem harcerskich jednostek turystyczno-krajoznawczych również dziś jest: „wychowanie w duchu turystyki, poznawanie i propagowanie tematyki turystyczno-krajoznawczej w swoich środowiskach, korzystanie z form związanych ze specjalnością, zachęcanie harcerzy do zdobywania odznak PTTK i harcerskich odznak turystycznych, wspólna praca na rzecz harcerskiego szlaku turystycznego” (Misja ZHP). Program wychowawczy ZHP stymuluje zainteresowanie dzieci i młodzieży uprawianiem turystyki, a nierzadko turystyka staje się życiową pasją młodych ludzi (Mroczek-Zulicka 2015). Współczesny szkolny ruch krajoznawczo-turystyczny dzieci i młodzieży szkolnej koordynowany jest przez Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu w bliskiej współpracy m.in. z PTTK, ZHP oraz Polskim Towarzystwem Schronisk Młodzieżowych (PTSM). Wzór działalności krajoznawczo-turystycznej sprecyzowany został w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. na temat warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki

W realizacji wspólnych dla ZHP i PTTK celów harcerstwo niejednokrotnie korzystało z pomocy Polskiego Towarzystwa Turystyki Krajoznawczej jako społecznego organizatora krajoznawstwa i turystyki w Polsce. PTTK, istniejące od 1950 r., promuje aktywny wypoczynek nie tylko ludzi dorosłych, ale przede wszystkim dzieci i młodzieży. Dzieci i młodzież zajmują w PTTK szczególne miejsce, stąd w ofercie znaleźć można m.in. rajdy, zloty przeznaczone dla młodzieży, a także odznaki turystyczne czy konkursy. Istniejące koła i kluby skupiają przedstawicieli młodego pokolenia Polaków, którzy chętnie uczestniczą w imprezach, których celem jest edukacja turystyczna i krajoznawcza (Informacja o Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym). Mając na uwadze dalszy rozwój krajoznawstwa i turystyki, właściwą organizację oraz systematyczne wyrabianie w młodzieży nawyków uprawiania turystyki, ZHP i PTTK chcą rozpowszechnić te idee w bliskiej i konkretnej współpracy (Porozumienie...).

2.2. Szkoła jako organizator turystyki – regulacje prawno-instytucjonalne

Ważnym problemem jest uczestnictwo dzieci i młodzieży w szkolnej turystyce (lub jego brak), czego bezpośrednią przyczyną może być zerowa lub niewystarczająca oferta proponowana przez szkoły. Kształtowanie postaw podmiotowych, uspołecznionych, wymaga elastyczności w kształceniu, jasnego określania w różnych okresach potrzeb w zakresie przygotowania ludzi do życia oraz zintegrowanej wizji cywilizacji naukowo-technicznej i humanistycznej (Banach 1999). Poza wymogami natury wychowawczej ważnym elementem są również wymogi i przepisy prawne, które regulują wyjazdy szkolne. Wyjazdy, wyjścia w teren prowadzone przez szkoły, przedszkola czy też inne placówki oświatowe nie podlegają bezpośrednio przepisom ustawy o usługach turystycznych pod warunkiem, że są organizowane za pośrednictwem i ze środków finansowych placówki lub podlegają zasadzie non profit. Według ustawy o usługach turystycznych z dnia 29 sierpnia 1997 r., placówka oświatowa organizująca imprezę turystyczną musi mieć na uwadze fakt, że uczestnikami mogą być tylko jej uczniowie lub pracownicy. Oferowanie i sprzedaż na zewnątrz powodują naruszenie przepisów ustawy i kodeksu wykroczeń. Ponadto zadaniem dyrektora placówki jest opracowanie i nowelizacja wewnętrznych regulaminów regulujących organizację szkolnych wycieczek z uwzględnieniem wszystkich przepisów i aktów prawnych, w tym także ustawy o usługach turystycznych. W kompetencjach dyrekcji jest sprawowanie kontroli nad dokumentacją dotyczącą noclegów, umów transportowych, usług przewodnickich i innych. Dyrekcja zatwierdza harmonogram, kartę wycieczki, jak również listę uczniów biorących udział w wycieczce.

Na dyrekcji spoczywa obowiązek zawiadomienia o organizowanej wycieczce zagranicznej organu nadzoru pedagogicznego i organu prowadzącego szkołę zgodnie z określoną procedurą (dokumentacja merytoryczna i finansowa dotycząca wycieczek szkolnych – archiwizowana w okresie 5 lat, określona przez rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 września 2002 r.). W rozumieniu rozporządzenia (Dz.U. z 2001 r., nr 135, poz. 1516) dyrektor placówki może wyznaczyć kierownika wycieczki spośród grona pedagogicznego, który posiada odpowiednie kwalifikacje do realizacji określonych form krajoznawstwa i turystyki. To on ustala liczbę opiekunów, uwzględniając ich doświadczenie, umiejętności pedagogiczne, stopień zdyscyplinowania grupy, wiek, środki transportu oraz sposób zorganizowania wycieczki. W każdym przypadku dyrektor szkoły, przed wyrażeniem zgody na organizację wycieczki lub imprezy turystycznej, musi upewnić się, że organizacja, program i planowany przebieg zajęć dostosowane są do: wieku uczestników, zainteresowań i potrzeb uczniów, stanu zdrowia oraz sprawności fizycznej, przygotowania i umiejętności specjalistycznych (Kodeks dobrych praktyk...).

Organizacja wyjazdu obejmuje również przygotowanie i zebranie szeregu dokumentów, m.in. nauczyciel musi wypełnić kartę wycieczki (załącznik 1), zapoznać uczniów z regulaminem wyjazdu/wyjścia (załącznik 2) oraz uzyskać zgodę rodziców lub prawnych opiekunów ucznia (załącznik 3). Działalność edukacyjna szkoły jest określona przez szkolny zestaw programów nauczania, który

uwzględnia wymiar wychowawczy, opisany w podstawie programowej. Na potrzeby pracy szczególną uwagę zwrócono na przedmioty bezpośrednio związane z zagadnieniami przyrodniczymi (takie jak przyroda czy geografia fizyczna) i społecznymi (geografia społeczno-ekonomiczna). Podczas zajęć porusza się tematykę nie tylko dotyczącą analizy rozmieszczenia obiektów czy zjawisk na Ziemi, ale także przyczyn takiego stanu i konsekwencji z nich wynikających. Bardzo ważną kwestią jest kształcenie umiejętności dostrzegania związków pomiędzy elementami środowiska geograficznego a wpływem człowieka na nie oraz powiązanie przedmiotu geografia z szeroko pojętym przemieszczaniem się i turystyką. Program nauczania, szczególnie ten realizowany w nauczaniu początkowym, zawiera wiele treści odnoszących się do środowiska rodzinnego dziecka i specyfiki regionu. Zgodnie z wymogami programu i w trosce o jego pełną realizację w zakresie poszczególnych przedmiotów odbywane są wycieczki klasowe, zwane przedmiotowymi. Uwzględniając założenia przyjęte w zakresie różnych przedmiotów nauczania, szkoła powinna realizować różnorodne formy wycieczek przedmiotowych (bliższe, dalsze) w wymiarze czasu określonym programami nauczania tych przedmiotów. Na etapie kształcenia blokowego i w gimnazjum ważne jest łączenie wiedzy zdobytej na lekcjach z praktyką, rozwój zdolności obserwacyjnych, kształtowanie nawyków właściwego wykorzystywania walorów środowiska geograficznego czy aktywnego wypoczywania na świeżym powietrzu. Podstawa programu kształcenia dla przedmiotów geografia i przyroda obowiązująca do roku 2016 obejmowała szereg postulatów, które dotyczyły przeprowadzania zajęć w terenie¹. Zachęcało to nauczycieli do podjęcia działań poza budynkiem szkolnym poprzez organizację wyjścia czy też wyjazdu. Jak można zauważyć, cele, które przyświecają kształceniu w szkole ponadgimnazjalnej, nawiązują do poprzednich etapów edukacji, ulegając niewątpliwie poszerzeniu (Kugiejko 2015).

W myśl Podstawy Programowej Kształcenia Ogólnego (Dz.U., poz. 803, Dz.U. z 2017 r., poz. 59) wiedza przyrodnicza powinna być rozwijana głównie z wykorzystaniem aktywizujących metod nauczania i różnych dostępnych źródeł informacji (obserwacje, badania, dziecięce eksperymentowanie). Edukacja przyrodnicza powinna być realizowana przede wszystkim w naturalnym środowisku poza szkołą. Jeżeli w szkole nie ma warunków do stworzenia „kącika przyrody”, to należy organizować dzieciom zajęcia w ogrodzie botanicznym, gospodarstwie rolnym itp. Wykorzystanie przedmiotu geografia dla rozwoju turystyki szkolnej jako nauki interdyscyplinarnej jest w sposób harmonijny i naturalny połączeniem wiedzy o środowisku przyrodniczym i o działalności człowieka polegającej na przekształcaniu środowiska (Szkurłat 2009).

Wycieczki i wyjścia dla uczniów z klas młodszych powinny być uwzględniane w planach wychowawcy klasy, natomiast dla klas starszych w planach nauczycieli prowadzących dany przedmiot. Ich zadaniem jest pełne wykorzystanie i maksymalne wzbogacenie treści poznawczych i wychowawczych tkwiących w programach nauczania tych przedmiotów, dla których są organizowane.

¹ W nowej ustawie ten zapis jest nadal utrzymany i obowiązuje do dzisiaj.

Wycieczki są środkiem dydaktycznym i wychowawczym, pozwalającym na odkrywanie cech, zjawisk i procesów, rozszerzającym pole obserwacji, rozbudzającym zainteresowania oraz zmuszającym do refleksji. Umożliwiają one również porównanie wyobrażeń, które są wynikiem posiadanej wiedzy teoretycznej, z rzeczywistym obrazem. Wycieczka to rodzaj imprezy turystycznej, której program obejmuje zmianę miejsca pobytu jej uczestników. Słowo wycieczka kryje w sobie tajemnicę i bez względu na wiek uczniów wywołuje szybsze bicie serca. Wycieczka wprowadza wśród uczestników atmosferę oczekiwania na przygodę, spotkania z czymś nowym, dostarczającym nowych przeżyć (Bielski 2005). W literaturze najstarszą, odnoszącą się do szkoły, definicją słowa wycieczka jest definicja autorstwa S. Sobieńskiego (1869), w której uznano wycieczkę za „przechadzkę uczniów, lecz nie wszystkich klas wspólnie, nie na cały dzień, lecz jak to bywa po południu”. Dziś jest to trwale przypisana forma działalności dydaktyczno-turystyczno-krajoznawczej szkoły obejmująca każde zorganizowane wyjście poza budynek szkoły w pewnym określonym celu. Krótka przechadzka, przejażdżka lub dłuższy „wypad” grupy osób, zespołu sportowego poza miejsce swojego stałego zamieszkania w celach poznawczych, wypoczynkowych, zdrowotnych i innych (Łobożewicz 1996, Bochenek 2008). Obecnie jest ona integralną formą pracy dydaktycznej szkoły, umożliwiającą uczniom bezpośrednio poznanie środowiska lokalnego, regionalnego, własnego regionu kraju ojczystego, krajów Europy i świata, poznanie ich właściwości historycznych, geograficznych, społeczno-ekonomicznych i kulturowych (Okoń 2001). Wycieczka związana jest ze zmianą otoczenia, emocjonalnym przeżyciem i doznaniem. Jest ona formą, która w pełni angażuje dzieci i młodzież w działalność szkolną bez względu na poziom nauczania (Szymański 1978). Zgodnie z przytoczonymi wyjaśnieniami tego, czym jest wycieczka, autorka podaje propozycję własnej definicji – wycieczki szkolnej. „Wycieczka szkolna (wycieczka klasowa) obejmuje szerokie spektrum przedsięwzięć, których wspólnym elementem jest podjęcie się jej przeprowadzenia przez szkoły wszystkich typów, z uwzględnieniem, że uczestnikami są zorganizowane grupy uczniów i nauczycieli”.

Jest to doskonały sposób poszukiwania wrażeń, których potrzeba jest tak charakterystyczna dla wieku szkolnego (Paszkiwicz 1983). Żywe i naturalne zachowania dzieci i młodzieży są źródłem wrażeń i spostrzeżeń niezbędnych do pracy umysłowej (Gutowska 1982). Pomimo odmiennych warunków pracy, wycieczki szkolne są przede wszystkim rodzajem „lekcji w terenie”, w czasie której oddziaływanie dydaktyczno-wychowawcze jest inne, często trudniejsze od pracy w systemie lekcyjnym. Obowiązujące programy nauczania podkreślają wyraźnie, że wycieczki szkolne mogą być stosowane zarówno dla wprowadzania uczniów w określone zagadnienia, jak i dla ich całościowego podsumowania (Łobożewicz 1978, Denek 2009, Drogosz 2009). Ze względu na możliwość kompleksowego oddziaływania na jednostkę czy też całą grupę wycieczka przewyższa system klasowo-lekcyjny. Dzieje się tak w myśl maksymy: usłyszę – zapomnę, zobaczę – zapamiętam, zrobię – zrozumiem.

Programy różnorodnych wycieczek przedmiotowych znajdują zastosowanie w licznych obowiązkowych przedmiotach nauczania. Korelacji i integracji wiedzy

sprzyjają wycieczki krajoznawczo-turystyczne dłuższe, organizowane dla potrzeb kilku przedmiotów jednocześnie. Poza wartościami poznawczymi i wychowawczymi wycieczek, podkreśla się wyraźnie ich znaczenie dla zdrowia. Pełna realizacja celu zdrowotnego wymaga kierowania szkolnego ruchu turystycznego do środowisk najbardziej korzystnych biologicznie (las, woda, góry).

2.3. Charakterystyka szkolnych wyjazdów dzieci i młodzieży

Wycieczki są jedną z ważniejszych form działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły. Przygotowywane są w oparciu o roczne plany pracy dydaktyczno-wychowawczej i akceptowane przez radę pedagogiczną na początku roku szkolnego. Wycieczki szkolne mogą przybierać bardzo rozmaite formy, służyć różnym celom, jednak zasadniczo element edukacyjno-wychowawczy powinien być obecny w każdym typie klasowego wyjścia lub wyjazdu. Podziału wycieczek organizowanych przez szkołę można dokonać ze względu na wiele kryteriów (Drogosz 2009, Dz.U. nr 135, poz. 1516, Kugiejko 2015). Pierwszym z nich może być podstawowe założenie czasu trwania wyjazdu, zasięgu terytorialnego czy wykorzystywanego środka lokomocji (tab. 4). Wyjazdy dzieci i młodzieży mogą dzielić się również pod kątem rodzajów i form (tab. 4) ich organizacji.

W pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły mamy do czynienia z różnymi rodzajami wycieczek (tab. 5). Do najpopularniejszych należą wycieczki

Tabela 4. Podział wycieczek szkolnych według kryteriów charakteryzujących wyjazd

Podział wycieczek szkolnych	
Czas trwania	
Wycieczki długoterminowe	Wycieczki krótkoterminowe
– trwające dłużej niż 12 godzin z noclegiem	<ul style="list-style-type: none"> – jednogodzinne (czas trwania jednej lekcji) – kilkugodzinne, w czasie równym godzinom zajęć przewidzianych w planie zajęć – wycieczki do 8 godzin, wycieczki przedmiotowe i krajoznawczo-turystyczne w ramach godzin lekcyjnych, organizowane w miejscowości, w której znajduje się szkoła – wycieczki w ramach godzin lekcyjnych, dłuższe, przewidziane jednorazowo zmienionym rozkładem zajęć, organizowane poza miejscowością, w której znajduje się szkoła – ponad 8 do 12 godzin – wycieczki w ramach godzin lekcyjnych przewidzianych planem nauczania
Zasięg terytorialny	
<ul style="list-style-type: none"> – najbliższe otoczenie szkoły – lokalny (o zasięgu 30–40 km od szkoły) – regionalny (granice własnego regionu lub województwa) – krajowy (obejmujące zasięgiem kraj) – zagraniczny 	

Wykorzystywany środek transportu	
– piesze	
– autokarowe	
– kolejowe	
– pozostałe, związane z turystyką kwalifikowaną (rowerowe, kajakowe, konne itp.)	
Stopień trudności i konieczność spełnienia określonych warunków przez uczestników	
Wycieczki powszechnie	Wycieczki specjalistyczne
Popularne, ogólnodostępne, niewymagające od uczestników żadnego przygotowania fizycznego ani spełnienia określonych warunków	Przeznaczone dla uczniów mających odpowiednią kondycję fizyczną, odpowiednie uprawnienia

Źródło: opracowanie własne na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. (Dz.U. nr 135, poz. 1516), wewnątrzszkolnych statutów, rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 22 września 2005 r. w sprawie wzoru formularza listy podróżujących dla wycieczek w Unii Europejskiej (Dz.U. z 2005 r., nr 188, poz. 1582), Drogosz (2009).

przedmiotowe. W szkołach pojawiają się też wycieczki wielopredmiotowe. Tego typu aktywności wzbogacają proces nauczania, podnosząc tym samym atrakcyjność zajęć lekcyjnych. Dłuższą formą zajęć pozalekcyjnych są wycieczki krajoznawczo-turystyczne, które wspomagają poznawanie własnego regionu oraz całego kraju.

Wachlarz wycieczek przedmiotowych, znajdujący zastosowanie w zasadzie w większości obowiązkowych przedmiotów nauczania, służy głównie rozszerzaniu, pogłębianiu i uzupełnianiu wiedzy ucznia. Przez wycieczki interdyscyplinarne (wielopredmiotowe) należy rozumieć takie formy pracy szkoły, w ramach

Tabela 5. Rodzaje i formy organizacji wycieczek szkolnych

Rodzaje i formy wycieczek szkolnych	
Wycieczki przedmiotowe	Wycieczki inicjowane i realizowane przez nauczycieli w celu uzupełnienia obowiązującego programu nauczania, w ramach danego przedmiotu lub przedmiotów pokrewnych: – wycieczki-lekcje – lekcje w terenie, gdzie w ramach zajęć lekcyjnych uczniowie udają się w najbliższe sąsiedztwo szkoły w celu realizacji programu (1–2 godz.); – wycieczki programowe – organizowane przez nauczycieli dla potrzeb dydaktyczno-wychowawczych wynikających z programu nauczania; zazwyczaj kilkugodzinne, organizowane dla pełnych zespołów klasowych; udział w tych wycieczkach jest obowiązkowy
Wycieczki krajoznawcze	Organizowane przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów, treści poznawcze przeważają nad celami rekreacyjnymi. Wycieczki trwające kilka godzin, jedno- lub kilkudniowe, organizowane dla pełnych zespołów klasowych. Udział uczniów jest zalecany, ale nie obowiązkowy
Wycieczki krajoznawczo-turystyczne	Wycieczki piesze i autokarowe, w których udział nie wymaga od uczestników przygotowania kondycyjnego i umiejętności specjalistycznych. Udział uczniów jest zalecany

Rodzaje i formy wycieczek szkolnych	
Wycieczki turystyki kwalifikowanej i obozy wędrownie	Wymagają od uczestników przygotowania psychofizycznego, specjalistycznego sprzętu, niekiedy uprawnień. Ich głównym celem jest integracja, wędrówka, rekreacja przy uwzględnieniu celów poznawczych. Udział dzieci i młodzieży jest zalecany, skierowany do osób zainteresowanych.
Imprezy krajoznawczo-turystyczne	Formy najczęściej kilkogodzinnych lub jednodniowych imprez obejmują: rajdy, turnieje, konkursy, złazy. Udział uczniów jest zalecany, ale nie może być egzekwowany drogą sankcji.
Imprezy turystyki kwalifikowanej	Wyjazdy kilkudniowe, udział w przedsięwzięciu wymaga od uczestników przygotowania kondycyjnego i umiejętności specjalistycznych, w tym posługiwania się specjalistycznym sprzętem, są to m.in.: rejsy, spływy, biwaki.
Imprezy wyjazdowe	Imprezy kilkudniowe, organizowane dla pełnych zespołów klasowych lub grup zorganizowanych, związane z realizacją programu nauczania; zielone szkoły, białe szkoły, ekologiczne szkoły.
Imprezy kulturalne	Imprezy trwające kilka godzin, takie jak: przedstawienia szkolne, obchody Dnia Patrona itp.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Dz.U. nr 135, poz. 1516, Kugiejko (2015).

których następuje integracja wiedzy uczniów z zakresu kilku przedmiotów. Jest to szczególnie pożądane na poziomie nauczania początkowego. Na każdym z poziomów rozwoju integracja nauczania i wychowania ma odmienny charakter (Łobożewicz 1987). Problem organizacji wycieczek z punktu widzenia zadań szkoły może być rozpatrywany w rozmaity sposób, dlatego pojawia się potrzeba skrupulatnego spojrzenia na ich organizację. Istotne jest również fachowe przygotowanie nauczycieli, którzy te wycieczki mają organizować. Odpowiednia organizacja i profesjonalne przeprowadzenie jest szczególnie ważne przy wyjazdach kwalifikowanych (Bochenek 2008, Alejsiak 2011), które znacząco wspomagają różne sfery życia młodego pokolenia (treści poznawcze, wychowanie oraz aktywność ruchowa). M. Kierzyńska (1996) pisze, że w organizacji wycieczek na uwagę zasługuje też ich aspekt sprawnościowo-rekreacyjny, zaakcentowanie wpływu wycieczek na wychowanie fizyczne.

2.4. Szkolna działalność krajoznawczo-turystyczna

Edukacja turystyczna, jak podaje L. Tuross (1996), jest złożonym, wieloetapowym i wieloczynnikowym procesem przygotowania dzieci, młodzieży oraz dorosłych do prawidłowego rozumienia i uprawiania turystyki, formą aktywności poznawczej oraz formą rekreacji. Celem powyższej edukacji jest dostarczenie uczestnikom wiedzy o istocie, genezie, tradycji, doświadczeniach organizacyjnych oraz wzorach uprawiania turystyki. Poza wartościami poznawczymi i wychowawczymi turystyki podkreśla się wyraźnie jej znaczenie zdrowotne. Realizacja celu zdrowotnego wymaga kierowania szkolnego ruchu turystycznego do środowisk najbardziej korzystnych biologicznie (las, woda, góry) oraz racjonalnego

opracowania programu zajęć, uwzględniającego w odpowiedniej proporcji zwiedzanie i wypoczynek. Program nauczania w ośmioletniej szkole uwzględniał szereg różnorodnych wycieczek przedmiotowych, które znajdują zastosowanie w licznych obowiązkowych przedmiotach nauczania (Łobożewicz 1978). Rozwiązania takie wykorzystuje się zarówno dla wprowadzania uczniów w określone zagadnienia, jak i dla ich całościowego podsumowania. Obowiązujące programy nauczania podkreślają wyraźnie, że wycieczki szkolne są punktem wyjścia w nauczaniu wielu przedmiotów obowiązkowych, służąc poszerzaniu wiedzy ucznia oraz kształtowaniu odpowiednich wyobrażeń i pojęć. W ten sposób przyczyniają się do pełniejszego zdobycia przez dzieci i uczniów określonego zasobu wiedzy, umiejętności i nawyków.

Edukacja lekcyjna, pozalekcyjna i pozaszkolna uprawiana w aspekcie turystyki i krajoznawstwa w szkole kształtowana jest przez: dyrektorów szkół, nauczycieli sprawujących funkcje opiekunów szkolnych kół krajoznawczo-turystycznych, szkolnych kół turystycznych. Odgrywają oni istotną rolę realizatorów procesu dydaktyczno-wychowawczego nowoczesnej szkoły. Wykonują niezwykle ważne, odpowiedzialne i zaszczytne zadania „nauczycieli kraju ojczystego” (Denek 1981). Organizacja imprez turystycznych, przygotowywanie lub oferowanie, a także realizacja imprez turystycznych opiera się na wytycznych zawartych w ustawie o usługach turystycznych (Dz.U. z 2016 r., poz. 187). Dydaktyczne wartości wycieczki pogłębia fakt, że uczestnik jest w bezpośrednim towarzystwie nauczyciela, przewodnika, pilota wycieczki. Są to osoby dysponujące fachową wiedzą na temat przedmiotu zainteresowania. Ruch krajoznawczy w Polsce powstał wraz z założeniem Komisji Edukacji Narodowej. Idee ruchu podkreślają niezastąpione wartości kształcące i wychowawcze oraz rozpowszechnianie zasady, aby uczniowie „naprzód znali swój kraj, a potem sąsiedzkie bliskie” (Denek 1997, s. 22). Ważnym wydarzeniem dla przyszłego ruchu krajoznawczego i turystycznego w Polsce było utworzenie w 1873 r. pierwszej organizacji turystycznej, a następnie w 1906 r. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (PTK), przekształconego w 1950 r. w PPTK.

Turystyka krajoznawcza jest jedną z trzech głównych form turystyki (turystyka wypoczynkowa i turystyka kwalifikowana). Zaspokaja ona potrzeby poznawcze turysty, wypełnia treścią ruch turystyczny. Bez treści krajoznawczej turystyka byłaby zwykłym „przemieszczaniem się” w przestrzeni. Podkreślić należy, że działalność turystyczna szkoły również wykorzystuje formy turystyki krajoznawczej, jednak powszechnie są one wzbogacane o inne rodzaje turystyki. Integracji wiedzy sprzyjają dłuższe wycieczki krajoznawczo-turystyczne, organizowane dla potrzeb kilku przedmiotów nauczania jednocześnie. Koncepcja wycieczek zintegrowanych (wielopredmiotowych) z uwagi na ich istotność wymaga dalszych szczegółowych opracowań, zarówno pod kątem organizacyjnym, jak i programowym, z uwzględnieniem potrzeb wszystkich poziomów nauczania. Co więcej, żadna lekcja, zajęcia prowadzone przez najbardziej utalentowanego pedagoga nie będą w stanie zastąpić poznania przez osobiste doświadczenie. Poznanie będzie jednak wnikliwsze i pełniejsze, jeżeli jego proces zostanie właściwie zorganizowany, a poznający przygotowany do odbierania odpowiednich bodźców.

3. Uczestnictwo dzieci i młodzieży z województwa wielkopolskiego w wyjazdach szkolnych w świetle wyników badań

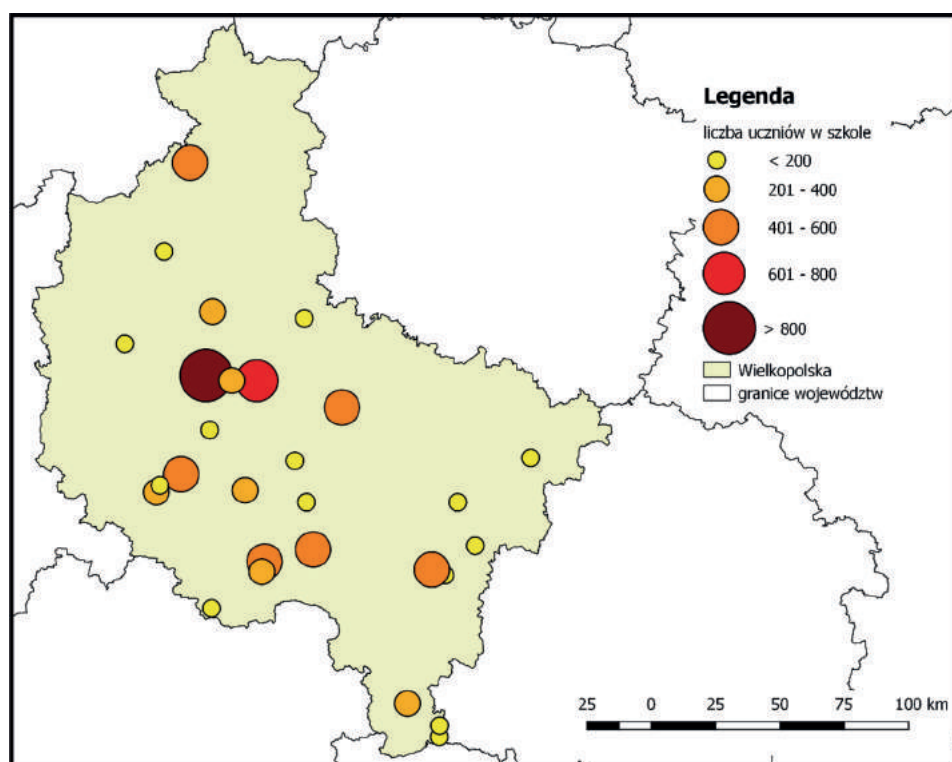
Fakt, że dzieci mogą być najlepszymi informatorami o sobie (Measelle i in. 1998, Atzaba-Poria i in. 2004) powinien zachęcać naukowców do prowadzenia z nimi badań empirycznych, a nie tylko o nich. Takie działanie może ujawnić elementy zachowania, których dorośli nie są w stanie dostrzec, oraz zrozumieć zasady autoprezentacji i regulacji emocjonalnej dzieci (Banerjee, Yuill 1999, Measelle 1998). Ponadto, odwołując się do podjętego w pracy problemu funkcji i dysfunkcji turystyki szkolnej, najmłodszy uczniowie, nie mając wcześniejszych wyobrażeń ani doświadczeń turystycznych, mogą wskazać istotne cechy organizacji i przeprowadzania wyjazdów szkolnych. Postmodernistyczne społeczeństwo może być zbadane w oparciu o głosy dzieci, a nie tylko dorosłych czy ekspertów. Ma to zasadnicze znaczenie w podnoszeniu świadomości i wiedzy o jakości turystyki dzieci i młodzieży. Podejmując badania empiryczne z udziałem dzieci, w roku szkolnym 2013/2014 przeprowadzono rozpoznawcze badania jakościowe (pilotaż), (n=250). Pozwoliły one na pozyskanie wstępnej bazy wiedzy i generowanie badań teoretycznych. Następnie rozpoczęto badania ilościowe oraz dalsze badania jakościowe, zmierzające ku lepszemu zrozumieniu uczniów.

Badanie ankietowe opinii uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych przeprowadzono w okresie 1 marca do 30 czerwca 2015 r. (rok szkolny 2014/2015) oraz w drugiej turze od 3 listopada do 3 lutego 2016 r. (rok szkolny 2015/2016). W pierwszym etapie pracy przygotowano formularz, który został zweryfikowany i ustandaryzowany przez eksperta Pracowni Dydaktyki Geografii i Edukacji WNGiG UAM w Poznaniu. Zgromadzono bazę danych w oparciu o wykaz wszystkich placówek szkolnych (szkoły podstawowe, gimnazja, licea i technika w województwie wielkopolskim) z Poznańskiego Kuratorium Oświaty. Po uzyskaniu rekomendacji od kuratora oświaty, rozesłano zapytanie o możliwość współpracy do wszystkich (1954 podmioty) dyrektorów szkół, a pozytywną odpowiedź uzyskano od 28 placówek. Tam też przesłano formularz (załącznik 4) i odnośnik do strony internetowej, na której umieszczony był elektroniczny arkusz ankiety. W województwie wielkopolskim w latach 2015/2016 były łącznie 1954 aktywne placówki edukacji dzieci i młodzieży (szkoła podstawowa – 1069, gimnazjum – 579, liceum ogólnokształcące – 153, technikum – 153). Łączna liczba uczniów wynosiła 442 086, z czego formularz ankietowy wypełniło 1263 respondentów, co daje 0,3% uczniów. Powołując się na przedziały reprezentatywności badanej próby (Bazarnik 1992, s. 16), wielkość próby badawczej

przeprowadzono na wysokim stopniu potwierdzalności zarówno dla instytucji regionalnych, jak i lokalnych (niewiele – 50–200 osób, przeciętnie – 200–500 osób, wiele powyżej – ponad 500 osób).

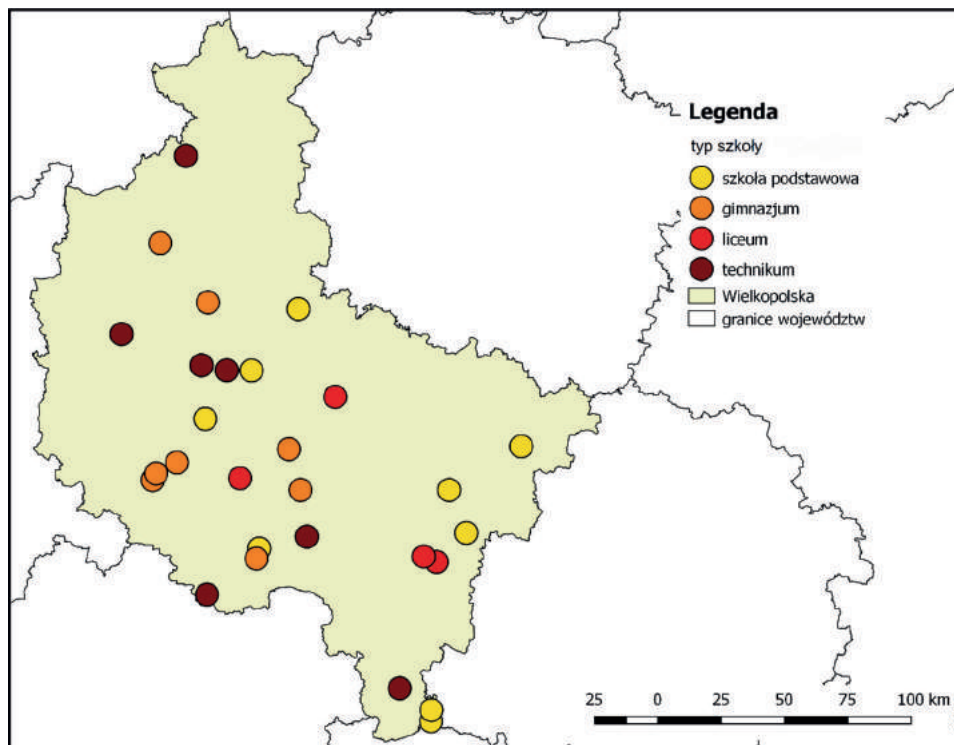
Lokalizację szkół poddanych badaniu wraz z liczbą uczniów uczęszczających do nich przedstawiono na rycinie 2. Miejscowości, w jakich znajdowały się szkoły, to: Piła, Kamieniec, Kępno, Swarzędz, Opatów (Łęka Opatowska), Kalisz, Pępowo, Poznań, Zakrzyn, Oborniki, Siemianice, Września, Czacz, Kościan, Śmigiel, Konin, Lubasz, Międzychód, Krosno (Mosina), Koźmin Wielkopolski, Ruszków Pierwszy, Złotów, Dzierżbin-Kolonia. Rozmieszczenie szkół jest dodatkowym potwierdzeniem reprezentatywności próby, gdyż zasięg, rozproszenie obejmuje szeroki obszar województwa wielkopolskiego. Na podstawie danych wyodrębniono poszczególne typy szkół (ryc. 3), z czego wynikała prawidłowość, że szkoły licealne i technika zlokalizowane są przy dużych miastach, takich jak Poznań czy Konin.

Badania podejmowały problem uczestnictwa w szkolnych wyjazdach turystycznych dzieci i młodzieży z wielkopolskich placówek oświatowych. Odniesiono się do turystyki krajowej i zagranicznej z uwzględnieniem lokalizacji szkół oraz ich typu (podstawowa, gimnazjum, liceum, technikum). Zestawienie analiz

Ryc. 2. Lokalizacja szkół poddanych badaniu ankietowemu

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

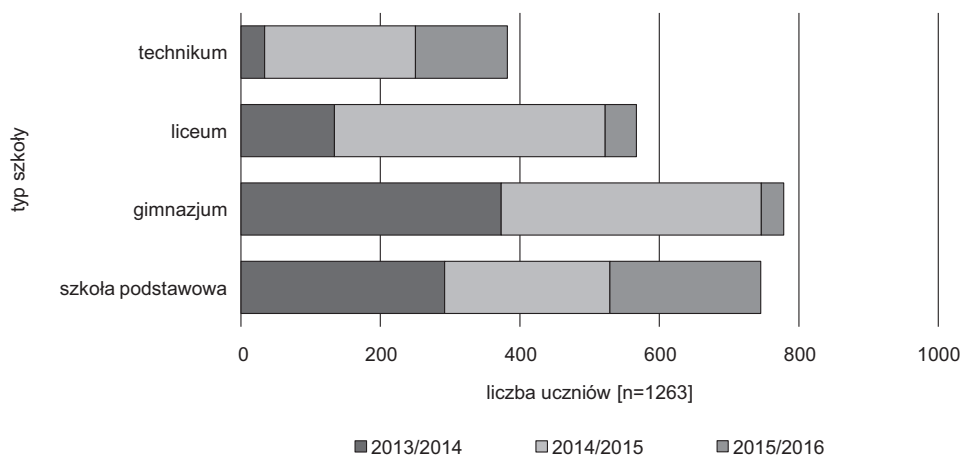
Ryc. 3. Typy szkół poddanych badaniu ankietowemu

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

(lata 2013–2016) wskazało kierunki i cechy wyjazdów szkolnych. Na podstawie uzyskanych wartości zaproponowano nowe rozwiązania w sektorze turystyki szkolnej. Badania przeprowadzone były w szkołach podczas lekcji informatyki, w trakcie których nadzór nad poprawnym samodzielnym wypełnieniem formularza sprawował nauczyciel.

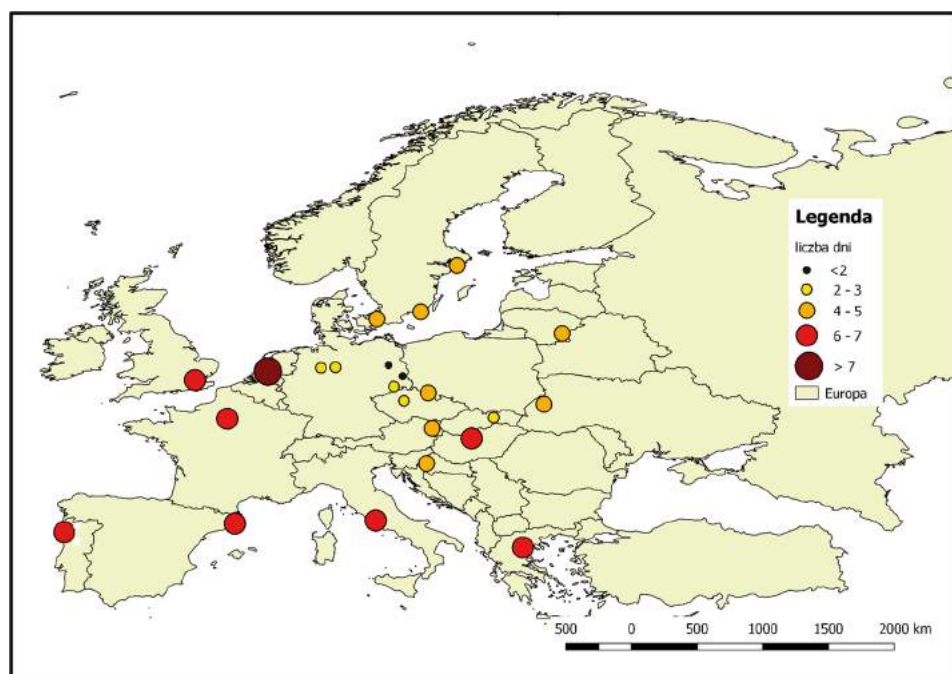
3.1. Uczestnictwo w wyjazdach krótko- i długookresowych

Badaniami objęto krótko- i długookresowe podróże turystyczne. Przywołany podział (Łaciak 2013, s. 13) obejmuje co najmniej jeden nocleg poza miejscem zamieszkania w wyjazdach krótkookresowych, a także co najmniej 5-dniowe wyjazdy długookresowe poza miejsce zamieszkania. Nawiązując do specyfiki badanej instytucji i grup respondentów, za wyjazd krajowy krótkookresowy uznano zatem każde dobrowolne jednodniowe opuszczenie miejscowości stałego zamieszkania. Natomiast wyjazd długookresowy to analogicznie każde dobrowolne kilkudniowe opuszczenie miejscowości stałego zamieszkania, któremu towarzyszył co najmniej jeden nocleg poza tą miejscowością. Uczestnictwo w wyjazdach

Ryc. 4. Liczba uczniów według grup wyjeżdżających na wycieczki szkolne w latach 2013–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

Ryc. 5. Miejsca docelowe wyjazdów zagranicznych w badanych placówkach szkolnych według czasu trwania wyjazdu

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263], układ odniesienia WGS-84 (World Geodetic System' 84).

(podróżach) turystycznych dzieci i młodzieży w roku szkolnym 2014/2015 i 2015/2016 wynosiło 76% (n=1263), a dla 49% uczniów był to wyjazd jednodniowy. W wycieczkach kilkudniowych brało udział 37% uczniów, a 15% z nich wyjeżdżało poza teren szkoły więcej niż jeden raz². Typ szkoły, a dokładniej wydzielenie na poszczególne etapy edukacji przedstawiony na rycinie 4, wskazuje, że najbardziej mobilnymi grupami są uczniowie gimnazjum i szkoły podstawowej. Niepełne informacje o aktywności w roku 2015/2016 spowodowane są terminem przeprowadzania badań. Respondenci nie potrafili określić jeszcze, czy w danym roku szkolnym będą uczestnikami wyjazdu lub czy takowy się odbędzie.

Tabela 6. Wyjazdy zagraniczne w badanych szkołach

Docelowe miejsca wyjazdów zagranicznych			
Kraj	Miasto	Czas trwania wyjazdu	Liczba podejmowanych wyjazdów według liczby uczniów
Austria	Wiedeń	4 dni	20 osób
Chorwacja	Zagrzeb	5 dni	6 osób
Czechy	Skalne Miasto	4 dni	26 osób
Czechy	Praga	3 dni	14 osób
Dania	Kopenhaga	4 dni	21 osób
Francja	Paryż	7 dni	16 osób
Grecja	Leptokaria	6 dni	3 osoby
Hiszpania	Lloret De Mar	7 dni	7 osób
Holandia	Utrecht	8 dni	5 osób
Litwa	Wilno	4 dni	12 osób
Niemcy	Berlin	1 dzień	105 osób
	Berlin	3 dni	44 osoby
	Cottbus	1 dzień	24 osoby
	Drezno	2 dni	16 osób
	Hanower	2 dni	17 osób
	Halle	3 dni	5 osób
Portugalia	Esposende	7 dni	4 osoby
Słowacja	Nowa Wieś Spiska	3 dni	51 osób
Szwecja	Karlskrona	4 dni	11 osób
Szwecja	Sztokholm	5 dni	2 osoby
Wielka Brytania	Londyn	7 dni	22 osoby
Ukraina	Lwów	5 dni	15 osób
Węgry	Budapeszt	7 dni	8 osób
Włochy	Rzym	7 dni	11 osób

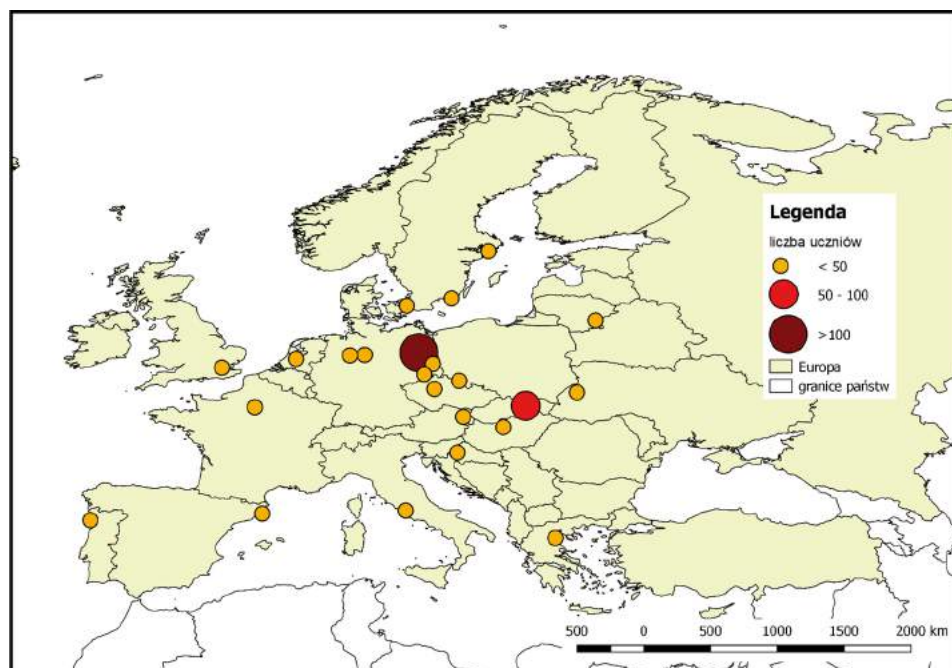
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

² Każdy uczeń może uczestniczyć w różnego rodzaju wyjazdach, dlatego w różnych latach odsetki odnoszące się do poziomu uczestnictwa danej grupy w różnych typach szkół nie sumują się do stu.

Największa niepewność w tym zakresie cechuje grupę młodzieży gimnazjalnej i licealistów.

Docelowe miejsca wycieczek szkolnych swoim zasięgiem w większości obejmują obszar całego kraju (92%). Mimo że wyjazdy zagraniczne okazały się mało popularne wśród ogółu organizowanych przez szkoły wyjazdów (zaledwie 7%), to aż 36% (n=1263) respondentów było ich uczestnikami. Przestrzenne rozmieszczenie destynacji przedstawia autorska rycina 5, a tabela 6 zawiera miejsca oraz długość pobytu zagranicznego. Do każdego z podjętych wyjazdów przyporządkowano odpowiadającą mu liczbę uczestników, co wskazuje na najliczniej odwiedzane miejsca. Zdecydowanie najczęściej odwiedzanym miastem zarówno w okresie zimowym (Jarmark Bożonarodzeniowy), jak i letnim (Tropikalna Wypa niedaleko Berlina) jest Berlin. Wycieczki zagraniczne charakteryzują się zdecydowanie mniejszą liczbą uczestników, jest to powiązane z charakterem tych wyjazdów – wymiany, projekty międzynarodowe, w których do udziału wybierane są pojedyncze osoby ze szkoły. Kierunki wyjazdów zagranicznych przedstawiono na rycinie 5, na której zauważalna jest oczywista prawidłowość, że im odleglejsza destynacja, tym wyjazd jest dłuższy.

Wyjazdy krajowe stanowią większość podejmowanych wyjazdów w badanych szkołach. Ich rozmieszczenie oraz dokładną charakterystykę pokazano na

Ryc. 6. Miejsca docelowe wyjazdów zagranicznych w badanych placówkach szkolnych według liczby uczestników

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263], układ odniesienia WGS-84 (World Geodetic System' 84).

Tabela 7. Podejmowane wyjazdy krajowe w badanych placówkach szkolnych

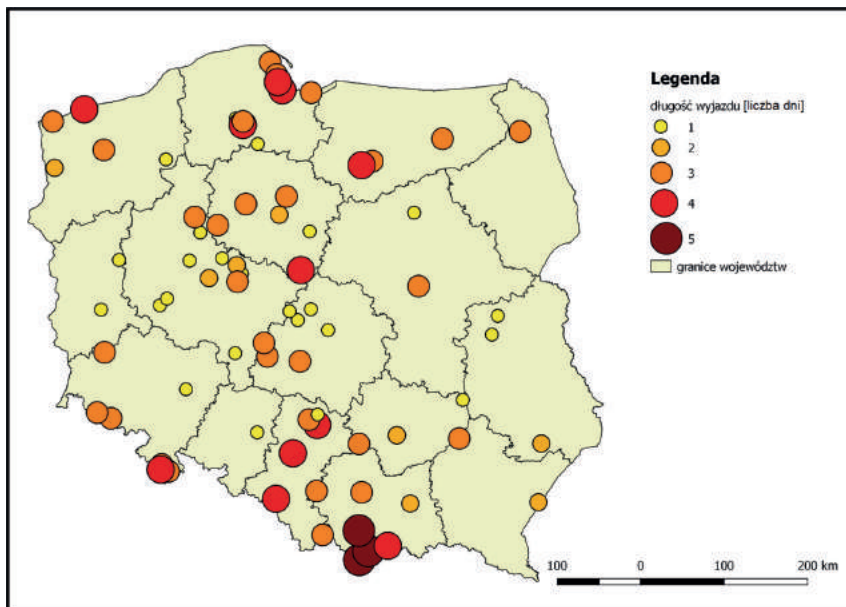
Docelowe miejsca wyjazdów krajowych		
Miasto	Czas trwania wyjazdu	Liczba podejmowanych wyjazdów według liczby uczniów
Augustów	3 dni	21 osób
Antonin	1 dzień	18 osób
Białowieża	3 dni	16 osób
Biskupin	1 dzień	101 osób
Białka Tatrzańska	5 dni	18 osób
Błota	3 dni	16 osób
Borne Sulinowo	1 dzień	20 osób
Borysew	1 dzień	15 osób
Bydgoszcz	3 dni	16 osób
Bystrzyca Kłodzka	3 dni	25 osób
Częstochowa	3 dni	12 osób
Długopole-Zdrój	4 dni	24 osoby
Dźwirzyno	3 dni	26 osób
Gdańsk	4 dni	21 osób
Gdynia	3 dni	23 osoby
Gniezno	1 dzień	80 osób
Giecz	2 dni	15 osób
Giewartów	4 dni	23 osoby
Gołuchów	1 dzień	38 osób
Gołębki	1 dzień	25 osób
Hermanów	1 dzień	15 osób
Joanka	3 dni	15 osób
Jastrzębia Góra	4 dni	17 osób
Józefów	1 dzień	22 osoby
Karpacz	3 dni	43 osoby
Kalisz	1 dzień	34 osoby
Korbielów	3 dni	25 osób
Kościan	1 dzień	44 osoby
Krasiejów	1 dzień	24 osoby
Konin	1 dzień	15 osób
Kraków	3 dni	47 osób
Krościenko nad Dunajcem	4 dni	21 osób
Leszno	1 dzień	19 osób
Łódź	1 dzień	19 osób
Margonin	3 dni	22 osoby
Mielno	4 dni	25 osób
Mikołajki	3 dni	27 osób
Międzygórze	3 dni	10 osób

Docelowe miejsca wyjazdów krajowych		
Miasto	Czas trwania wyjazdu	Liczba podejmowanych wyjazdów według liczby uczniów
Międzyzdroje	3 dni	17 osób
Mrzeżyno	3 dni	20 osób
Olsztynek	3 dni	32 osoby
Opole	1 dzień	24 osoby
Osieczna	1 dzień	17 osób
Oświęcim	3 dni	21 osób
Pogorzelica	3 dni	18 osób
Poznań	1 dzień	199 osób
Pszczew	1 dzień	15 osób
Rabka-Zdrój	5 dni	32 osoby
Rogoźno	4 dni	48 osób
Rewal	3 dni	20 osób
Sieraków	3 dni	49 osób
Skorzęcin	3 dni	20 osób
Sopot	4 dni	21 osób
Słupca	3 dni	19 osób
Srebrna Góra	5 dni	24 osoby
Szczecin	2 dni	19 osób
Szklarska Poręba	3 dni	50 osób
Sztutowo	3 dni	15 osób
Śmiełów	1 dzień	12 osób
Toruń	1 dzień	49 osób
Tarnowskie Góry	4 dni	15 osób
Uniejów	1 dzień	24 osoby
Warszawa	3 dni	64 osoby
Wągrowiec	1 dzień	21 osób
Wdzydze Kiszewskie	3 dni	19 osób
Wieliczka	1 dzień	15 osób
Wrocław	1 dzień	45 osób
Zakopane	5 dni	43 osoby
Zielona Góra	1 dzień	28 osób

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

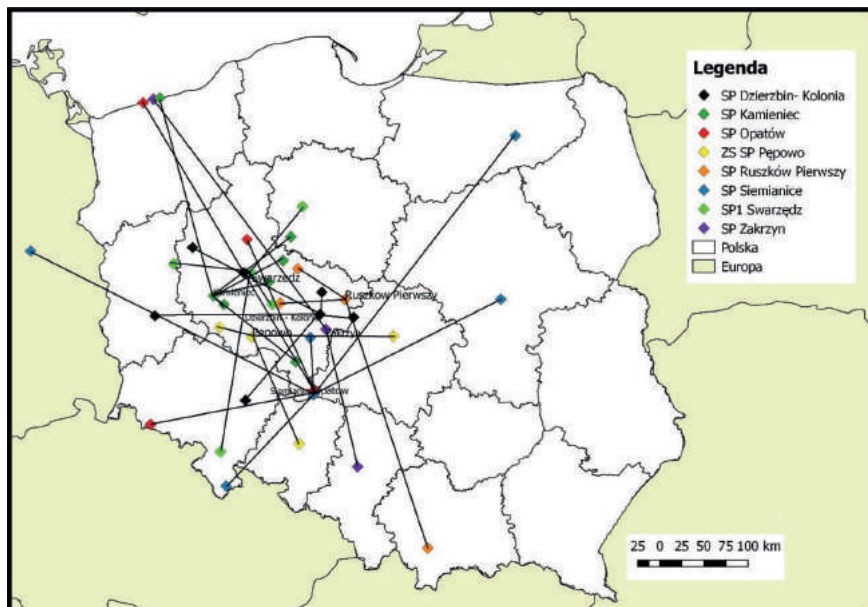
rycinach 5 i 6 oraz w tabeli 7. W zbiorczej tabeli zestawione zostały odwiedzone miejscowości, czas pobytu oraz liczba uczestniczących osób. Miejsca krajowych wyjazdów turystycznych uczniów z badanych placówek szkolnych przedstawiono za pomocą dwóch najistotniejszych cech: długości wyjazdu (ryc. 7) oraz liczbę uczniów (ryc. 12).

Uczniowie i nauczyciele z wielkopolskich szkół podróżują w obszarze całego kraju, jednak zdecydowanie częściej są to tereny centralnej i zachodniej Polski.

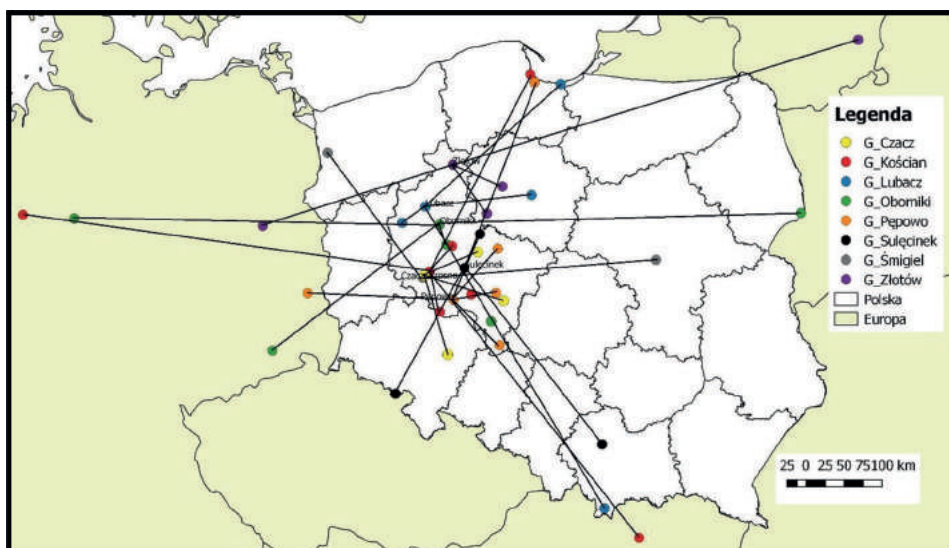
Ryc. 7. Miejsca docelowe krajowych wyjazdów turystycznych uczniów z badanych placówek szkolnych według długości wyjazdu

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

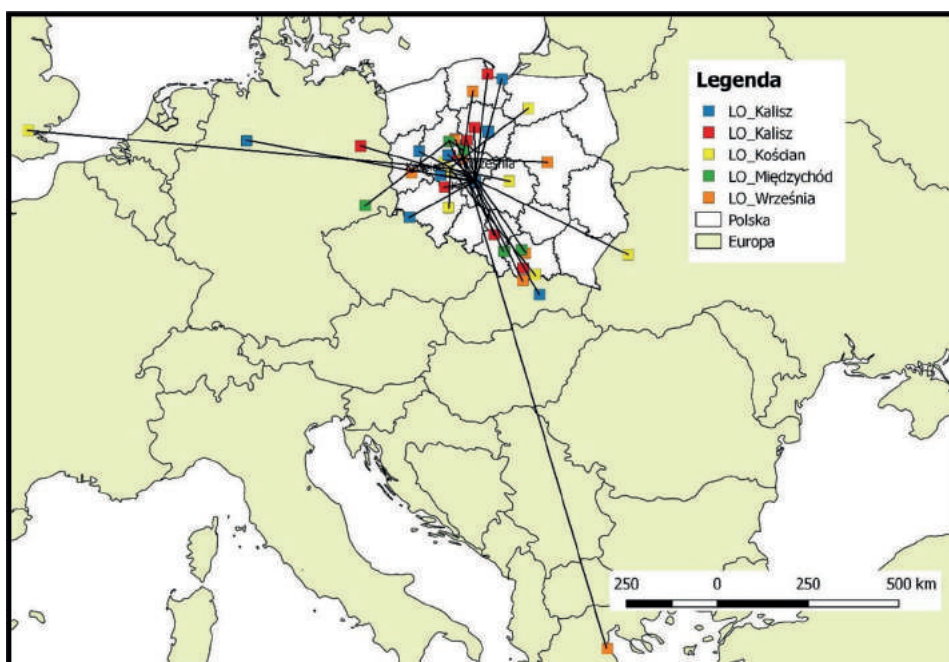
Ryc. 8. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych szkół podstawowych z województwa wielkopolskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

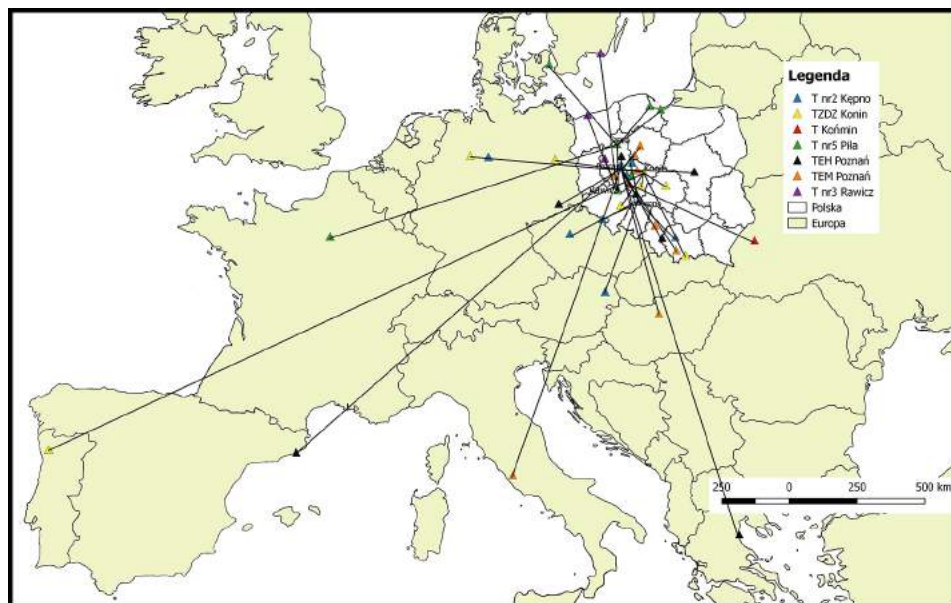
Ryc. 9. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych szkół gimnazjalnych z województwa wielkopolskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

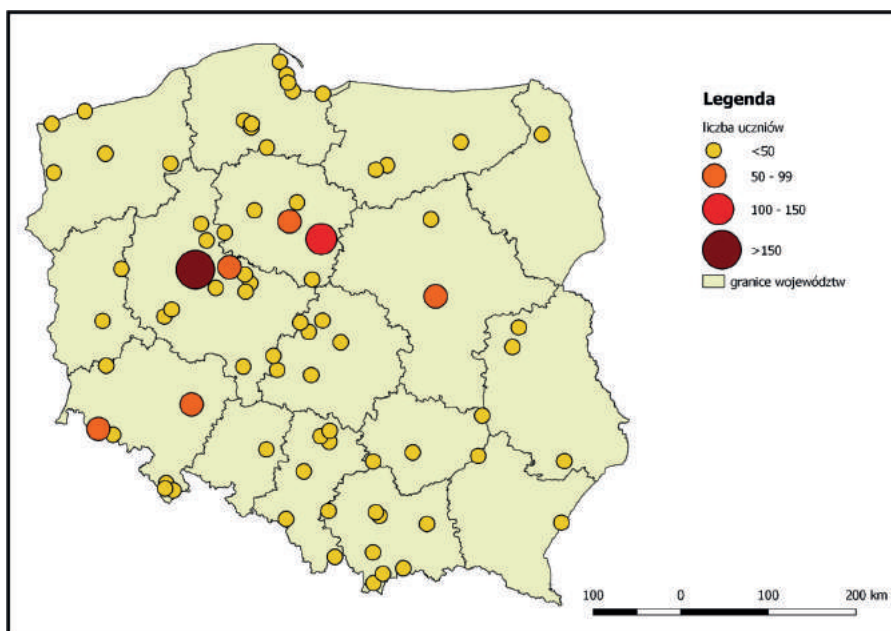
Ryc. 10. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych liceów ogólnokształcących z województwa wielkopolskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

Ryc. 11. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych szkół technicznych z województwa wielkopolskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

Ryc. 12. Miejsca docelowe krajowych wyjazdów turystycznych uczniów z badanych placówek szkolnych według liczby uczniów

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

Nieliczne wycieczki organizowane są w województwach lubelskim, podkarpackim czy też podlaskim. Najczęściej wyjazdy kilkudniowe obejmują trzy dni. Jest to optymalny czas pobytu dzieci poza domem. Wycieczki cztero- i pięciodniowe zlokalizowane są w pasie pobrzeży i pojezierzy oraz wyżyn i gór. Jednodniowe wyjścia czy wyjazdy najczęściej skupiają się w granicach województwa wielkopolskiego.

Specyfikę i lokalizację odwiedzanych miejsc można również przedstawić bezpośrednio, przypisując je do typu placówek oświatowych czy wskazanej szkoły. Ryciny 8–11 obrazują miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów z wybranych szkół z województwa wielkopolskiego. Zwrócić należy uwagę na zróżnicowanie zasięgu podejmowanych wyjazdów. Uczniowie szkół podstawowych (ryc. 8) koncentrują się na wyjazdach krajowych, natomiast uczniowie techników i liceów podróżują również po Europie.

Krajowe wyjazdy turystyczne, w których przypadku określonym kryterium zróżnicowania była liczba uczestników (ryc. 12) wskazują, że najliczniej odwiedzanymi miejscami są Poznań i Biskupin. Miejsca te wpisane są w coroczne plany wycieczek szkolnych – Poznań ze względu na dostępność, a Biskupin ze względu na wysoką rangę naukową oraz odbywające się tam liczne festiwale przeznaczone dla dzieci i młodzieży szkolnej. Wyjazdy rozproszone po całej Polsce podejmuje nieznaczna liczba uczestników (do 50 osób).

Posiadając dane teleadresowe szkół (tab. 8), sprawdzono, czy lokalizacja i dostępność atrakcji turystycznych odgrywa istotną rolę w liczbie podejmowanych wycieczek. Zestawienie szkół miejskich i wiejskich nie wykazało istotnych różnic statystycznych ($p=0,14715$). Tym samym dowiedziono, że w niewielkich szkołach wiejskich, w których uczy się kilkudziesięciu uczniów, nie rezygnuje się z wycieczek, a wręcz organizuje się ich tyle samo.

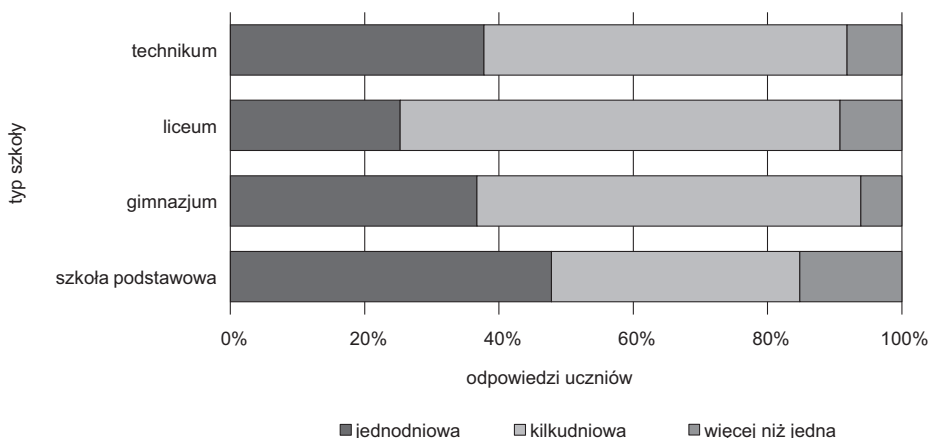
Tabela 8. Liczba szkół i uczniów poddanych badaniu ($n=1263$)

Lokalizacja placówki	Liczba uczniów	Liczba przebadanych szkół według typów			
		szkoła podstawowa	gimnazjum	liceum	technikum
Szkoła miejska	990	3	5	5	5
Szkoła wiejska	273	5	3	0	2

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane Systemu Informacji Oświatowej.

Mając na uwadze poszczególne typy szkół i specyfikę wyjazdów (jednodniowy, kilkudniowy), poddano testowi zależności długość wycieczki i liczbę wycieczek ($p=0,00074$) (ryc. 13). Zestawienie wskazuje, że więcej wyjazdów kilkudniowych organizowanych jest z młodzieżą aniżeli z dziećmi uczęszczającymi do szkół podstawowych. Jest to ściśle powiązane z wiekiem, rozwojem fizycznym i psychicznym podopiecznych.

Liczba wyjazdów w młodszych grupach jest zdecydowanie większa (14%), co jest spowodowane ich zróżnicowaniem i krótszym czasem trwania. Najmniej (22%) jednodniowych wyjść czy wyjazdów podejmowanych jest w liceach, w których z kolei liczba kilkudniowych wycieczek szkolnych jest największa.

Ryc. 13. Czas trwania wyjazdów turystycznych w wybranych typach szkół
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

3.2. Uczestnictwo w wyjazdach krótko- i długookresowych według celów wyjazdów

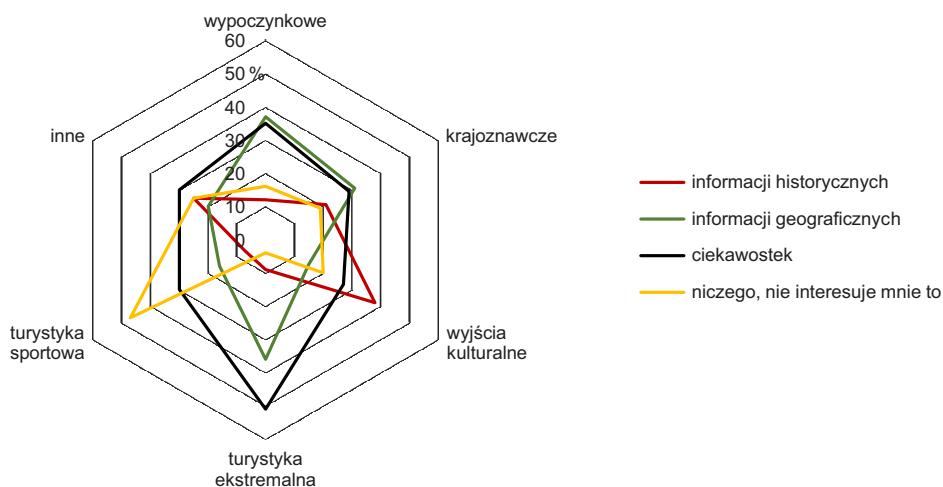
Znając już podstawowe kryteria doboru i miejsca wycieczek, zwrócono uwagę na charakter podejmowanych wyjazdów. W formularzu ankietowym zaproponowano pięć form szkolnych wyjazdów. Zgodnie z założeniem podstawy programowej, głównym celem organizacji wyjazdów szkolnych jest edukacja oraz szeroko rozumiany rozwój, co potwierdzają sami uczniowie. Według 48% ankietowanych najczęściej podejmowane są wyjazdy o tematyce krajoznawczej (edukacyjnej), następnie wypoczynkowo-rekreacyjnej (27%). Tematyka wymagająca dodatkowych umiejętności, specjalizacji od opiekunów (sporty ekstremalne, różne dyscypliny sportu) obejmuje 4% wyjazdów. Z różnych względów najczęściej podejmowane są wycieczki jednodniowe, jednak w opinii respondentów dotyczącej preferencji wyjazdów szkolnych najbardziej interesujące i kształcące są wycieczki kilkudniowe (83% odpowiedzi). Za najbardziej atrakcyjne 64% uczniów uznaje wyjazdy trwające od 3 do 5 dni w rejonach nadmorskich lub górskich, natomiast niechętnie podejmują wycieczki o tematyce edukacyjnej – wycieczki przedmiotowe. Pożądanymi przez uczniów formami wyjść, wyjazdów jednodniowych są zdecydowanie lekcje w terenie (45%). Zajęcia poza budynkiem szkolnym dla 88% respondentów są znacznie bardziej atrakcyjne niż w ławce szkolnej. Do celów popularnych jednodniowych wypraw należą miejsca kultury wysokiej, np. teatr (38%). Coraz mniej popularne w odbiorze stają się seanse kinowe (20%), które są ogólnodostępne (wyjście z rodzicami, kolegami).

Podróże rozszerzają horyzonty, dlatego też zapytano młodzież, co wnoszą do ich życia wyjazdy szkolne, jak wygląda stan ich wiedzy i doświadczeń po powrocie, czego się nauczyli i dowiedzieli. Wiedza geograficzna jest nieodłącznym doświadczeniem, jakie przywożą z wycieczek szkolnych. Za najważniejsze uznano

ciekawostki o danym miejscu (47%), przekazywane przez nauczyciela lub przewodnika. Jest to nauka, która zapamiętywana jest na lata, powiązana z bezpośrednim doświadczeniem (dotyk, smak). Rozwój zainteresowań od najmłodszych lat jest bardzo istotny. Podejmowanie aktywności turystycznych w szkole jest często ściśle związane z planem zajęć, liczbą przedmiotów w szkole.

Szkolna działalność skupia się również na zajęciach pozalekcyjnych, takich jak koła zainteresowań. Funkcjonowanie koła turystycznego, wskazywanie zależności pomiędzy nauką a tym, co nas otacza, może wpłynąć na przyszły rozwój pasji podróżniczych. Analiza wyników w wielkopolskich szkołach (na próbie $n=1265$) wykazała jednak, że koła turystyczne działają w niewielu placówkach (zaledwie 23% respondentów potwierdziło ich funkcjonowanie). Jeszcze mniejsze okazało się zaangażowanie uczniów w działalność szkolnych kół turystycznych (SKT). „Nieliczna grupa (6%) zadeklarowała, że jest członkiem tego typu koła, 93% spośród badanych odpowiedziało zdecydowanie, że nie należy do SKT, a 1% nie udzieliło odpowiedzi” (Zajadacz, Kugiejko 2016, s. 59). Młodzież w swoich odpowiedziach deklaruje również, że jakby utworzono takie koła turystyczne, to chętnie by uczestniczyła w zajęciach i wyjazdach.

Osoba i osobowość nauczyciela, jego przygotowanie i kwalifikacje zawodowe oraz wcześniej wspomniany autorytet odgrywają istotną rolę w procesie nauczania i uczenia się. Wszelkie idee dydaktyczne, cele, treści, metody, zasady kształcenia i wychowania realizowane są dzięki działalności pedagoga. Nauczyciel, w nawiązaniu do tematyki podejmowanych badań, jest bowiem organizatorem, kierownikiem i opiekunem procesu kształcenia również poprzez turystykę. Wyjazdy turystyczne, jakimi kieruje, dają uczestnikom możliwość pozyskania cennych doświadczeń (ryc. 14). Zgodnie z zaproponowanym podziałem typów aktywności turystycznych, dokonano analizy wycieczek szkolnych pod kątem

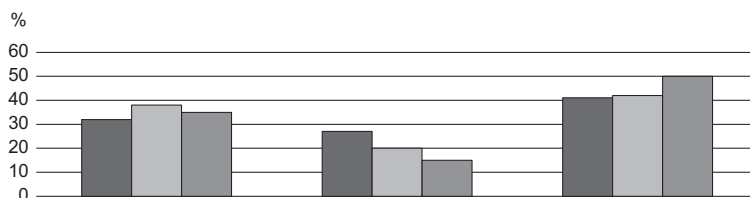
Ryc. 14. Pozyskiwanie wiedzy przez uczestników podczas wybranych typów wyjazdów szkolnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [$n=1263$].

przekazywanych merytorycznych wartości. Różne typy wyjazdów szkolnych mają odmienne funkcje (rozbudzenie ciekawości, pozyskanie wiedzy, poprawienie aktywności fizycznej). Analiza pojedynczych cech wykazała istotność statystyczną na poziomie $p=0,00550$ pomiędzy wyjazdami krajoznawczymi oraz przekazywanymi informacjami geograficznymi. Rycina 14 ukazuje, jak postrzegane przez uczniów są wyjazdy i ich program. Udział w wycieczce z elementami turystyki kwalifikowanej charakteryzuje się największą innowacyjnością, co w ocenie uczniów jest bardzo pożądane. Odnosząc się do aktywności sportowych, to według respondentów nie rozwijają one nowych zainteresowań, a dla 47% są mało interesujące. Wyjazdy krajoznawcze i wypoczynkowe uznano za bardzo zbliżone w treści, jakie przekazują, gdzie zarówno informacje geograficzne (krajoznawcze – 31% i wypoczynkowe – 37%) i ciekawostki (krajoznawcze – 29% i wypoczynkowe – 35%) stanowią znaczny odsetek odpowiedzi.

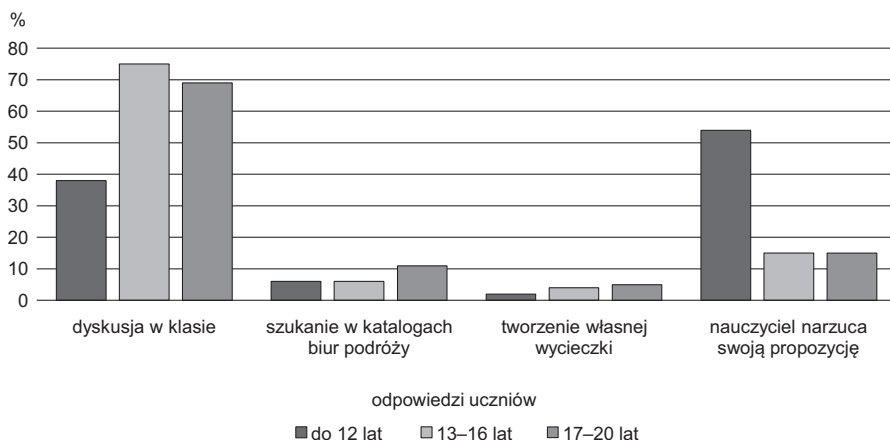
3.3. Uczestnictwo w wyjazdach krótko- i długookresowych według form organizacji

Organizacja wyjazdu to pierwszy z etapów wycieczki, w której przypadku decydentami i współorganizatorami coraz częściej są uczniowie. Kwestia uczestniczenia w wyborze wycieczek klasowych powiązana jest ze specyfiką grupy. W dużej mierze uczniowie poddani badaniu nie osiągnęli pełnoletności i nie mogą jeszcze sami podejmować decyzji o wyjeździe. Jednak pomimo ograniczeń wiekowych, nie są oni wykluczeni z możliwości wyrażenia swojej opinii, a wręcz zachęceni poprzez możliwość dyskusji, wymiany poglądów. Jak wynika z przeprowadzonych badań, występuje zależność statystyczna pomiędzy wiekiem a wpływem na podejmowanie decyzji o wyjeździe klasowym. Największy udział w odpowiedziach i skali wyrażania swoich opinii mają najmłodsi (w ich mniemaniu), następnie grupa młodzieży objęta przedziałem wiekowym 13–16 lat (ryc. 15). Jest to też grupa badanych, która najliczniej bierze udział w wyjazdach. Jeśli powiązać ze sobą odpowiedzi mające znaczenie w procesie dyskusji (zawsze „tak” oraz „czasami”), to

	tak	nie	czasami
■ do 12 lat	32	27	41
■ 13–16 lat	38	20	42
■ 17–20 lat	35	15	50

Ryc. 15. Podejmowanie decyzji o wycieczce szkolnej, a wiek respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

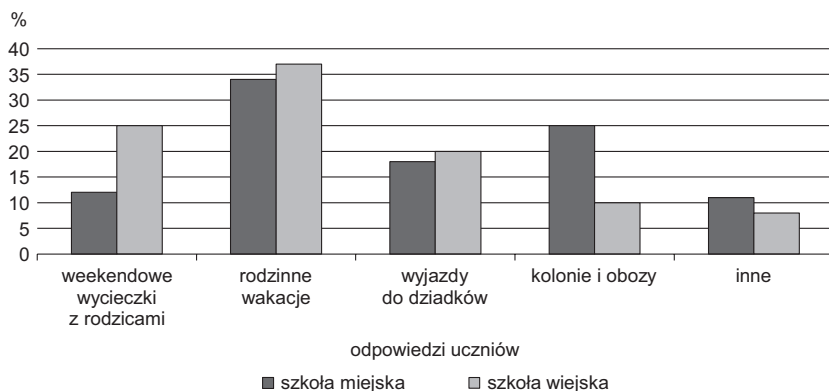
Ryc. 16. Forma ustalania wyboru wycieczki szkolnej, a wiek respondentów
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

86% młodzieży uczęszczającej do gimnazjum (13–16 lat) działa na rzecz wyboru wyjazdu. Najstarsi respondenci są najbardziej niepewni w swoich odpowiedziach oraz jako jedyni z grup wskazali najliczniejsze negatywne odpowiedzi – „nie”.

Zbadano relację pomiędzy wiekiem uczniów (trzy grupy) a zebranymi informacjami o udziale w podejmowaniu decyzji odnośnie do wycieczek. Tym samym sprawdzono, jakie formy wyboru, ustalania wyjazdów dominują w każdej z nich (ryc. 16). Potwierdzono również zależność ($p=0,000$) pomiędzy formą ustalania, wyboru wycieczki a wiekiem respondentów. Największy udział ma młodzież w wieku 13–16 lat oraz nieznacznie mniejszy uczniowie w wieku 17–20 lat. Dzieci do 12 roku życia podlegają dużej presji ze strony nauczyciela-wychowawcy. Dwie najstarsze grupy wiekowe często podejmują dyskusję w klasie, natomiast, jak można zauważyć, znikomy procent szuka ciekawych ofert w katalogach z biur podróży czy też decyduje się na samodzielną organizację wyjazdu klasowego.

3.4. Udział dzieci i młodzieży w wyjazdach pozaszkolnych

Podejmując tematykę wyjazdów turystycznych w szkole, postanowiono sprawdzić, czy występuje powiązanie z wyjazdami angażującymi najbliższą rodzinę, rodziców i respondentów, czy szkoła jest jedynym organizatorem wyjazdów dzieci i młodzieży. Analizy potwierdzają, że występuje zależność pomiędzy uczestnictwem w wycieczce szkolnej a pozaszkolnymi wyjazdami z najbliższą rodziną. Dzieci i młodzież wyjeżdżają z rodzinami, odwiedzają najbliższych oraz uczestniczą w obozach i koloniach z rówieśnikami. Typ i lokalizacja szkoły wpływa ($p=0,00465$) na wakacyjne wyjazdy uczniów (ryc. 17), które znacząco powiązane są z dysponowaniem czasem wolnym przez rodziców. Środowiska miejskie i wiejskie różnią się gęstością zaludnienia, liczbą przestrzeni publicznych oraz możliwości komunikowania się i transportu. Takie kryteria powodują, że rozwój w obszarze turystyczno-rekreacyjnym również przebiega w odmienny sposób.

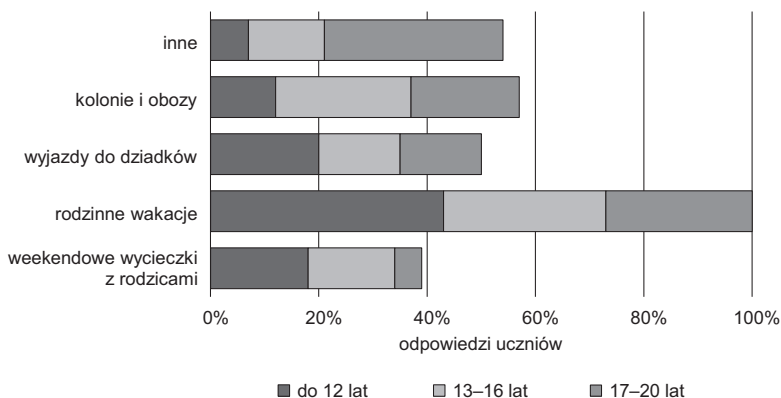

Ryc. 17. Udział uczniów w wyjazdach pozaszkolnych z rozróżnieniem na szkołę miejską i wiejską

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

W obu grupach wakacyjne wyjazdy rodzinne są najczęściej podejmowane, jednak w szkołach wiejskich weekendowe wycieczki z rodzicami (25%) są dwukrotnie częstsze. Wspólne wyjazdy stwarzają możliwość rozwoju, korzystania z dóbr kultury nie tylko dzieciom, ale i rodzicom. Poprzez niedogodność, jaką jest odległość od miejsc atrakcyjnych turystycznie oraz konieczność towarzyszenia dzieciom i młodzieży, wzmacniają się więzi rodzinne (wspólne podróże, zwiedzanie, przebywanie ze sobą).

W ośrodkach miejskich rodzice częściej zapewniają dzieciom i młodzieży udział w koloniach i obozach (25%). Uzyskane wyniki znajdują potwierdzenie w pedagogice społecznej, w której zwraca się uwagę na istnienie więzi pierwotnych w społecznościach wiejskich, które są oparte na innych wartościach i obyczajowości niż więzi w społecznościach miejskich (Piekara 1994, s. 40, 2000,

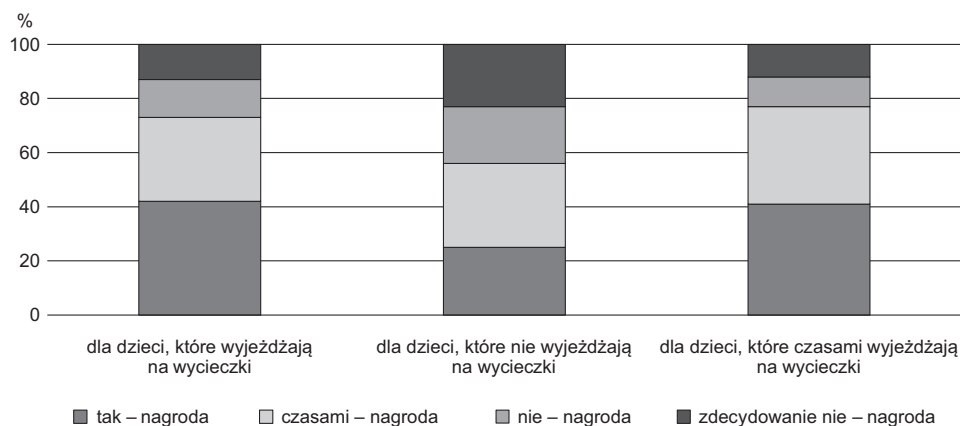

Ryc. 18. Wiek respondentów a uczestnictwo w wyjazdach pozaszkolnych
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

s. 17, Glejko 2002, Leśniak-Moczuk 2011). Spajającym w całość czynnikiem wyjazdów pozaszkolnych jest występowanie zależności pomiędzy wiekiem respondentów a rodzajem i liczbą podejmowanych wyjazdów według ich specyfiki (ryc. 18). Jak wynika z analizy zebranych danych, najmłodszy respondenci najczęściej odpoczywają pod opieką osób dorosłych, najbliższej rodziny. Grupa wiekowa 13–16 lat wyjeżdża na obozy i kolonie z rówieśnikami, a respondenci w wieku 17–20 lat najchętniej organizują wyjazdy indywidualne.

Wycieczki szkolne niosą ze sobą oczekiwane efekty zarówno ze strony uczestników, pedagogów, jak i organizatorów. Często są zwieńczeniem ciężkiej pracy lub formą nagrody za uzyskane osiągnięcia, charakteryzują się pozyskiwaniem wiedzy, beztroską, odpoczynkiem oraz dobrą zabawą. Respondenci, określając, czy wycieczka jest nagrodą czy nie, swoimi wypowiedziami wykazali kolejną zależność statystyczną ($p=0,00190$). Zestawienie dotyczyło stopnia wpływu uczniów na wybór wycieczki klasowej oraz czy uważają ją za formę nagrody (ryc. 19). Uczniowie przeświadczeni są o tym, że wycieczka szkolna jest pewnego rodzaju wyróżnieniem. Uzyskaną informację uznaje się za pozytywną cechę wyjazdów turystycznych, za narzędzie motywujące do solidnej pracy całego zespołu klasowego.

Charakter oraz liczba podejmowanych wyjazdów daje możliwość sprawdzenia również „prognozy powtarzalności”. Na podstawie zebranych danych można wyznaczyć trzyletni rozkład uczestnictwa w wycieczkach szkolnych (rok szkolny 2013/2014, 2014/2015 i 2015/2016). Testując wartości za pomocą χ^2 Pearsona, uzyskano istotność statystyczną ($p=0,00578$), która wskazuje, że jeśli raz uczeń wziął udział w wycieczce szkolnej, to takie działanie będzie powtarzalnym zjawiskiem w trakcie edukacji szkolnej. Konsekwencją podejmowania wyjazdów jest dobrze rokującym zachowaniem, mającym znaczenie dla rozwoju zainteresowań turystycznych wśród młodych ludzi.

Ryc. 19. Wycieczka jest „nagrodą” za dobre sprawowanie
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych [n=1263].

3.5. Przyczyny absencji dzieci i młodzieży w szkolnych wyjazdach turystycznych

Badania wielu autorów (Inerowicz 2000, Różycki 2006, Alejziak 2010, 2011, 2012, Łaciak 2010, Kugiejko 2015, 2016b, Lubowiecki-Vikuk, Podgórski 2016, Zajadacz, Kugiejko 2016) dotyczące rzeczywistego stanu uczestnictwa dzieci i młodzieży w turystyce wskazują nieznaczne zainteresowanie omawianymi formami aktywności. Wyniki (Lubowiecki-Vikuk, Podgórski 2016) uzyskane z badań prowadzonych z gimnazjalistami wyraźnie wskazują, że prawie 1/4 badanych nie uczestniczyła w wyjazdach turystycznych. Przedstawiciele pokolenia Z zgłaszają potrzebę organizacji większej liczby wypraw, w trakcie których oczekują nowości, jednak do tej pory w niewielu uczestniczyli (Zajadacz, Kugiejko 2016). Mało spopularyzowane są formy aktywności turystycznej, takie jak: wycieczki, rajdy, spacer i zajęcia sportowo-rekreacyjne. Większość szkół zdecydowanie za rzadko organizuje wycieczki w czasie zajęć pozalekcyjnych, podobnie w niewielkim wymiarze odnotowuje się prowadzenie tzw. wycieczek przedmiotowych, z takich przedmiotów, jak geografia czy biologia (Wartecka-Warszyńska 2002). Podstawą pozyskiwania wiedzy społeczeństwa jest dobra edukacja szkolna, pozalekcyjna i pozaszkolna. Dwie ostatnie są wyjątkowo zaniedbywanymi segmentami naszego systemu edukacji i nauk o niej (Bereźnicki 2011). Tymczasem zajęcia pozalekcyjne są atrakcyjnym dopełnieniem nauczania w szkole.

Walory zajęć pozalekcyjnych przejawiają się w licznych szeroko pojętych funkcjach poznawczych i wychowawczych (Denek 2009, Denek i in. 2010). Realizacja tych funkcji, ze względu na atrakcyjność aktywności może odegrać istotną rolę w przywracaniu zachwianej równowagi, którą obserwuje się w edukacji szkolnej. Szkoła ma służyć realizacji celu, jakim jest zrozumienie i pielęgnowanie lokalnego oraz regionalnego dziedzictwa kulturowego. Edukacja bowiem musi uczyć umiejętności poznawania samego siebie, świata, równocześnie przygotowania do myślenia, jak ten świat zachować dla przyszłych pokoleń (Turos 2004). Udział szkół w organizowaniu wyjazdów turystycznych jest niewystarczający. Badania prowadzone przez K. Denka (2005) pokazują mało optymistyczną rzeczywistość pod względem perspektywy rozwijania się krajoznawstwa i turystyki szkolnej. Okazuje się, że w Polsce nauczycieli przygotowanych i chętnych do prowadzenia zajęć dydaktyczno-wychowawczych poza ławką szkolną, w aspekcie krajoznawstwa i turystyki, jest około 4–6% (Denek 2009a). Dalszy rozwój turystyki szkolnej tym samym będzie zależał m.in. od poziomu przygotowania nauczycieli w szkołach pod względem fachowych kwalifikacji krajoznawczo-turystycznych. Obecnie w dużej mierze postawa nauczycieli wobec zajęć pozalekcyjnych, pozaszkolnych określona może być jako bierna. W badaniach przeprowadzonych w latach 2008/2009 (Sarnecki 2010) wśród 138 nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjalnych na obszarze województw wielkopolskiego i lubuskiego pojawił się duży sceptycyzm w odniesieniu do inicjowania aktywności turystycznej wśród uczniów. W opinii prawie 70% nauczycieli (n=138) uczniowie nie traktują szkoły jako ważnego dla siebie miejsca wszechstronnego rozwoju, dlatego organizowanie różnych form zajęć pozalekcyjnych nie jest, zdaniem badanych nauczycieli,

inicjatywą wartą głębszego zaangażowania. Nauczyciele postrzegają swoich podopiecznych jako niechętnych szkole i jej otoczeniu. Zaledwie 8% nauczycieli dostrzega wycieczkę dydaktyczną jako istotny element przygotowania do realizacji zadań wolnoczasowych. Tym samym powstaje obraz szkoły jako miejsca, w którym edukacja w czasie wolnym postrzegana jest jako zjawisko marginalne, a zaangażowany w nią nauczyciel naraża się na śmieszność. Brak motywacji do działania, zmęczenie i poczucie frustracji mogą przyczynić się do wypalenia zawodowego, utraty zaangażowania w pracę. Taka sytuacja miałaby oczywiście bardzo negatywny skutek również w nawiązaniu do organizacji zajęć wewnątrzszkolnych i pozaszkolnych, takich jak wyjścia i wyjazdy (Kugiejko 2015). Podjęty temat może być też inspiracją dla twórczego odczytywania zapisów o obowiązkach wychowawczych nauczyciela, zawartych w dokumentach polskiego systemu oświaty (zapisy i wskazania zawarte w ustawie Karta Nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r. wraz z późn. zm.).

W ramach rozszerzenia spektrum badań, a także uzyskania szczegółowych opinii i informacji na temat trudności oceny prawnych aspektów w organizacji i przeprowadzaniu wycieczek szkolnych oraz przyczyn nieuczestniczenia dzieci i młodzieży w wyjazdach, przeprowadzony został wywiad z wybranymi dyrektorami placówek szkolnych (n=7). Dobór podmiotów, w których założono przeprowadzenie indywidualnych wywiadów pogłębionych, był efektem wcześniejszego rozpoznania. Na etapie prac kameralnych procesu badawczego dokonano dla każdego z wybranych typów szkół dwuetapową kwerendę. Każde spotkanie, podczas którego realizowano indywidualny wywiad pogłębiony, zawsze rozpoczynało się od przedstawienia się oraz krótkiej informacji o prowadzonej działalności badawczej, zakresie pracy doktorskiej. Wszystkie spotkania były wcześniej uzgodnione (telefonicznie lub mailowo). Podczas realizowanych wywiadów prowadzono szczegółowe notatki oraz nagrywano rozmowy. Z uzyskanych odpowiedzi wybrano krótkie fragmenty, które najpełniej oddają, z jakimi problemami muszą się zmierzyć dyrektorzy i nauczyciele podejmujący się organizacji wyjść i wyjazdów turystycznych:

- DSP1: „Klasy o profilu sportowym są bardzo ograniczone czasowo, co przekłada się na liczbę wyjazdów. Każdy dzień na wycieczce powiązany jest z opuszczeniem zajęć z wychowania fizycznego i treningów (dodaje), a to jest rzeczą najistotniejszą, aby była ciągłość zajęć”.
- DSP1: „Problematyczną kwestią są finanse oraz to, że coraz trudniej współpracuje się z młodzieżą, szczególnie z gimnazjalistami, dlatego wyjazd też zależy od dobrego sprawowania się uczniów”.
- DL1: „W naszej szkole wyjazdy szkolne były kiedyś znacznie częstszym zjawiskiem. Wycieczki o randze międzynarodowej, jak i krajowej zawsze cieszyły się dużym powodzeniem. Mówię o tym z wielkim sentymentem, nie ukrywam rozżalenia, że wszystko się zmienia: poglądy, zainteresowania i wymagania uczniów”.
- DL1: „Młodzież zniechęca się do wspólnych wyjazdów, nie chodzi już o kwestie finansowe, ale o to, że nie odpowiada im grupa, towarzystwo, z jakim mają jechać na wycieczkę. Z ich perspektywy takie wyjazdy są nieatrakcyjne

(cisza). Kiedyś było inaczej, dla nas wyjazd był nagrodą, na którą się czekało miesiącami. Uczniowie teraz preferują wyjazdy samodzielne, z własną grupą znajomych, aniżeli z klasą pod opieką osoby trzeciej, czyli nauczyciela”.

- DL1: „Różnice w poglądach, okres buntu, powtarzanie «to wszystko bez sensu» właśnie obejmuje okres nauki w liceum (...). Im dalej zagłębia się w problematykę licealnych wyjazdów, tym wyraźniejszy staje się obraz niepowodzenia. Po prostu młodzieży się nie chce!”.
- DL1: „Zmniejszająca się liczba wyjazdów nie jest kwestią braku pieniędzy, ale tym, że ciężko czymś zaskoczyć naszych uczniów. Nieustanne problemy i przeciwności ze strony uczniów działają demotywująco na grono pedagogiczne”.
- DT: „Uczniowie mają sporo zajęć, jakichś dodatkowych praktyk i nie ukrywają czasami, że nie mają wystarczających środków finansowych, gdyż każdy wyjazd się z tym wiąże. Nie chodzi tylko o opłatę za wycieczkę, ale do tego wchodzi zawsze jakieś kieszonkowe, a to w sytuacji posiadania rodzeństwa jest obciążające dla rodziców”.
- DG1: „Nie ukrywam i często też rodzice zwracają uwagę, że dzieci są zmęczone, ale wycieczka jest czymś, co wywołuje w nich entuzjazm”.

Dyrektorzy kierujący pracą szkół (różnych ze względu na typ, profil, położenie czy osiągnięcia) wskazywali na takie same trudności. Organizacja i przeprowadzenie wyjazdu czy wyjazdu zależne jest od licznych czynników, począwszy od realizowanej podstawy programowej, zajęć dodatkowych, zachowania czy chęci uczniów. Tempo życia, liczne dodatkowe zajęcia i obowiązki często mają znaczący wpływ na organizację dodatkowych aktywności. Każdy dzień spędzony poza szkołą musi być niejako odpracowany, gdyż nauczyciele mają obowiązek zrealizowania programu. W szkołach o profilu sportowym dodatkowo zwraca się uwagę na treningi, zawody sportowe, które również są obciążające dla dzieci i młodzieży. Mając na uwadze ich dobro i rozwój, dyrekcja jest przychylna każdej z propozycji, jaką przedstawiają nauczyciele. Problem pojawia się w momencie już samej realizacji, a dokładniej podczas określenia liczby uczestników. Różnice w poglądach, zainteresowaniach, okres buntu czy indywidualne wymagania uczniów wpływają na częste niepowodzenia, a w konsekwencji na brak uczestnictwa w wycieczkach. Bardzo istotnym czynnikiem są również koszty, jakie ponoszą rodzice. Przyczyn braku udziału dzieci i młodzieży w szkolnych wyjazdach turystycznych jest wiele, jednak czy są one czymś nowym czy zawsze były obecne, to kwestie do głębszej dyskusji.

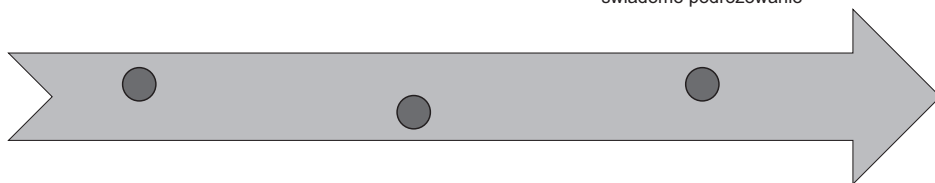
4. Szkolna aktywność turystyczna dzieci i młodzieży z obszaru aglomeracji Poznania

Lokalizacja szkół wywiera znaczący wpływ na działalność krajoznawczo-turystyczną. Dlatego dla najdokładniejszego pozyskania danych o wyjazdach, zebrania informacji o motywach ich podejmowania niezbędna jest inwentaryzacja krajoznawcza odwiedzanych obszarów (Łobożewicz 1990). Jest ona tym istotniejsza, że zmiany, które zachodzą w krajobrazie Polski, w dorobku gospodarki narodowej i kultury są efektem nowych inwestycji. Rozwój cyfryzacji, którego udogodnienia, tj. sprzęt elektroniczny i wszelkie aplikacje wykorzystywane w szkolnictwie, doprowadzają również do zaniku wspólnych wypraw terenowych na rzecz obserwacji obszaru, zjawisk za pomocą Internetu i innych dostępnych środków przekazu. Zawrotne tempo tych zmian w wielu przypadkach nie jest zauważalne.

Tym samym postanowiono sprawdzić dotychczasowy stan zasięgu oraz liczby wyjazdów i rozszerzyć dokumentację dotyczącą szkolnych wyjazdów turystycznych w wybranych 21 szkołach z aglomeracji Poznania. Autorka chciała głównie zebrać informacje na temat miejsca docelowego i preferowanych terminów wyjazdów oraz najczęściej wybieranych środków transportu i rekreacji w połączeniu z edukacją (ryc. 20). Dobór placówek opierał się na podziale administracyjnym 5 dużych dzielnic: Grunwald, Jeżyce, Nowe Miasto, Stare Miasto, Wilda³, gdzie losowo wybierano szkoły, uwzględniając poziom edukacji (szkoła podstawowa, gimnazjum itd.). Na pierwszym etapie autorka skupiła się na aspektach przygotowawczych, czyli poznawaniu walorów i zasobów najbliższej okolicy, następnie pokazywaniu uczniom odpowiednich wzorców oraz wskazaniu możliwości

I – przygotowanie młodego człowieka do uprawiania turystyki

III – wskazanie możliwości rozwoju jakie przed nim stwarza świadome podróżowanie

II – pokazanie odpowiednich wzorców zachowań

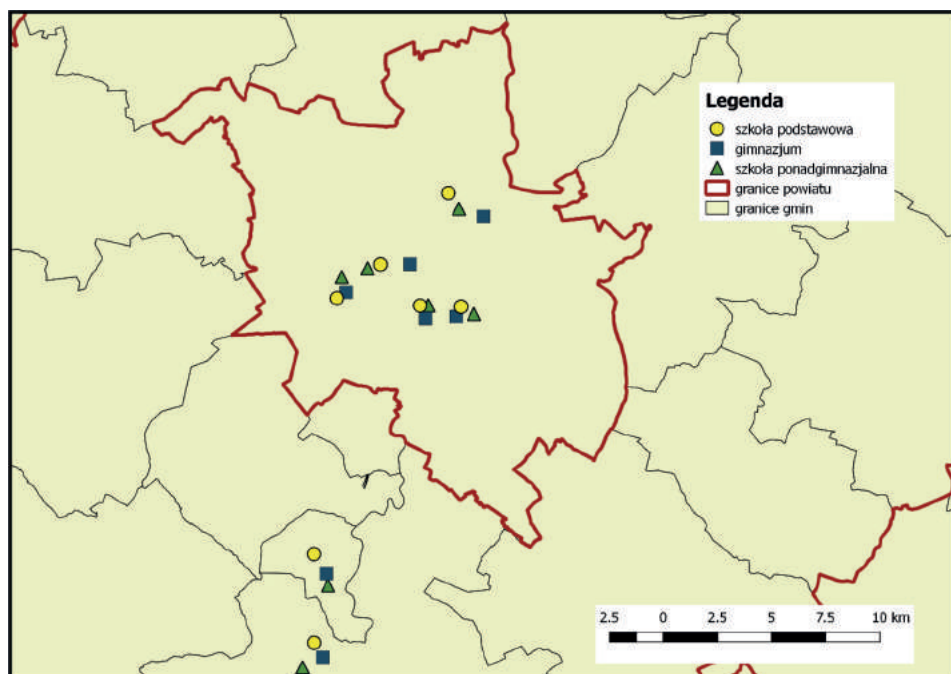
Ryc. 20. Edukacja turystyczna na poszczególnych etapach kształcenia
Źródło: opracowanie własne.

³ Miasto w latach 1954–1990 było podzielone na 5 dużych dzielnic: Grunwald, Jeżyce, Nowe Miasto, Stare Miasto, Wilda. Po 1990 r. dzielnice zostały zlikwidowane, jednak Urząd Miasta Poznania przydzielił ich dawne obszary do swoich pięciu delegatur, w których znajdowała się część wydziałów urzędu (§23 pkt 26).

turystycznych. Poziom aktywności turystycznej i rekreacyjnej środowisk szkolnych został określony na podstawie kart wycieczek przeprowadzonych w latach szkolnych 2011/2012, 2012/2013 oraz 2013/2014. Potem skupiono się na przedstawieniu poszczególnych składowych wyjazdów, ograniczeń i udogodnień, jakie niosą (termin wyjazdu, środek lokomocji, czas trwania wyjazdu).

4.1. Zróżnicowanie przestrzenne wyjazdów szkolnych z wydzieleniem grup wiekowych uczniów

Różnorodność jest w turystyce pożądana. Duże urozmaicenie krajobrazu, a także różne typy walorów występujące w niewielkiej odległości od siebie, to często istotny atut regionu turystycznego. Rozmieszczenie walorów w przestrzeni, ich struktura przestrzenna, wpływa również na sposób zwiedzania i określa ich atrakcyjność (Kruczek i in. 2010). W wyniku analizy materiałów archiwalnych w okresie od listopada 2014 do kwietnia 2015 r., pozyskano dokumentację na podstawie kart wyjazdów z analizowanych szkół (n=3609). W ramach opracowania przyjęto obszar aglomeracji poznańskiej. Aglomerację tworzą następujące jednostki terytorialne: ośrodek centralny, czyli miasto Poznań, oraz gminy powiatu poznańskiego, w tym 2 gminy miejskie (Luboń i Puszczykowo), 8 gmin miejsko-wiejskich (Murowana Goślina, Pobiedziska, Swarzędz, Kostrzyn, Kórnik,

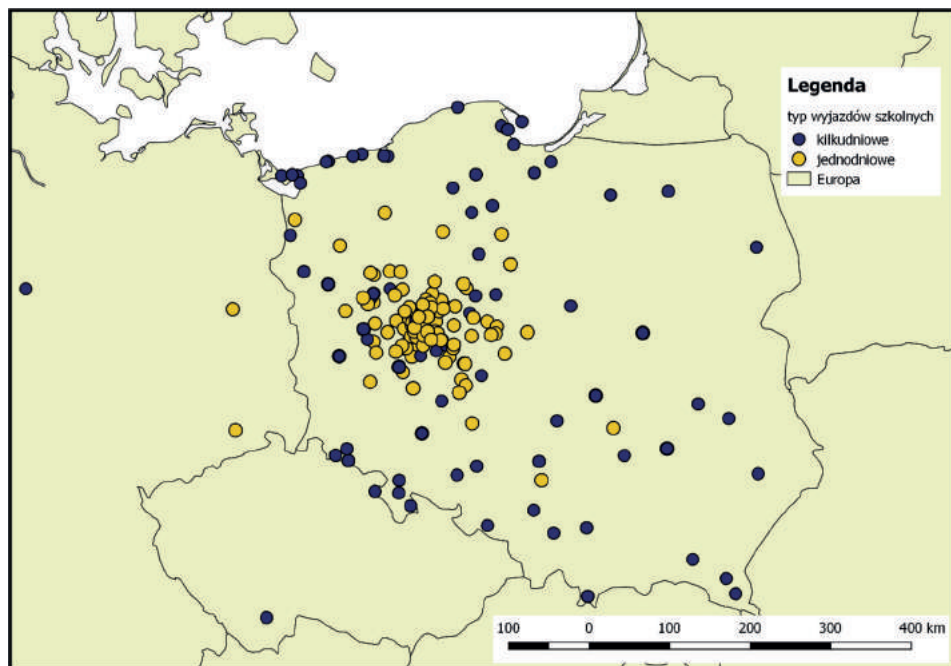

Ryc. 21. Rozmieszczenie badanych placówek oświatowych w aglomeracji poznańskiej
Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych [n=3609].

Mosina, Stęszew, Buk) oraz 7 gmin wiejskich (Suchy Las, Czerwonak, Rokietnica, Tarnowo Podgórne, Dopiewo, Komorniki, Kleszczewo). Obszar zurbanizowany Poznania w promieniu 20 km od centrum miasta obejmuje około miliona mieszkańców. Miasto w latach 1954–1990 było podzielone na 5 dużych dzielnic: Grunwald, Jeżyce, Nowe Miasto, Stare Miasto, Wilda. Po 1990 r. dzielnice zostały zlikwidowane, jednak Urząd Miasta Poznania przydzielił ich dawne obszary do swoich pięciu delegatur, w których znajdowało się część wydziałów urzędu. Aby usprawnić obsługę mieszkańców i nie podawać wielu osiedli o małej powierzchni, niektóre urzędy dla określenia dużych obszarów miasta nadal podają umowne dzielnice (§23 pkt 26). Wydzielenie to również zostało zastosowane w doborze szkół. Badanie przeprowadzono poprzez skierowanie do dyrekcji szkół prośby o umożliwienie osobistego sporządzenia rejestru wyjazdów. Ostatecznie materiał zebrano z 21 szkół aglomeracji poznańskiej – 7 szkół podstawowych, 7 szkół gimnazjalnych oraz 7 szkół ponadgimnazjalnych (ryc. 21). Etap doboru szkół i uzyskania zgody na wgląd do dokumentacji przysporzył licznych komplikacji. Ostrożność dyrekcji i rad rodziców dotyczyła ochrony danych osobowych uczniów. Zebrane dane obejmują lata 2011–2014, ale trzeba zauważyć, że nie wszystkie szkoły archiwizują informacje o wyjazdach (karty wycieczek). Zgodnie z rozporządzeniem (Dz.U. nr 167, poz. 1375), dokumentacja powinna być przechowywana w szkole przez 5 lat, liczonych w pełnych latach kalendarzowych.

Zebrany materiał badawczy z dokumentacji wyjazdów oraz zastosowane metody geoinformacyjne stały się składowymi poniższych map wynikowych. Zbiorcze zestawienie wyjazdów (z 21 szkół) zostało przedstawione na jednej rycinie (ryc. 22). Celowo nie zastosowano wydzielenia na etapy kształcenia oraz typ wyjazdu, gdyż skupiono się tylko na zasięgu szkolnych destynacji turystycznych. Jediną cechą, jaką wskazano, jest długość wyjazdu. Rozmieszczenie zdecydowanie podkreśla kumulację wycieczek na obszarze województwa wielkopolskiego, jak również w zachodniej części Polski. Przeważają wyjazdy krajowe, nieliczne wyjazdy koncentrują się poza granicami kraju. Incydentalnie realizowane zagraniczne wyjazdy, w skali wszystkich podejmowanych podróży, są głównie podejmowane przez młodzież z gimnazjum lub szkół ponadgimnazjalnych. Uczniowie biorą udział w kilkudniowych zagranicznych wymianach z partnerskimi szkołami. Wśród jednodniowych wyjazdów przeważają Berlin i Drezno (jarmarki bożonarodzeniowe).

Wskazując zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi etapami edukacji uczniów, stworzono mapy szczegółowe przedstawiające liczbę wyjazdów dla każdego typu szkoły – szkoła podstawowa, gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna. Wykorzystano do tego została metoda kartogramu (wydzielenie do powiatu). Działanie to ukazuje specyfikę wyjazdów oraz miejsca najbardziej atrakcyjne turystycznie. Przedstawione dane są istotne dla nauczycieli, organizatorów turystyki oraz biur podróży, które takie imprezy organizują. Podróże w szkołach podstawowych obejmują obszar zlokalizowany najbliżej szkoły (ryc. 23). Powodem może być realizacja wytycznych MENiS z dnia 8 listopada 2001 r. (w sprawie warunków i sposobu organizowania krajoznawstwa i turystyki przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki). Rozporządzenie stanowi o tym, że najmłodsi uczestnicy turystyki powinni bezwzględnie rozpocząć swoją przygodę poznawania kraju od najbliższej okolicy.

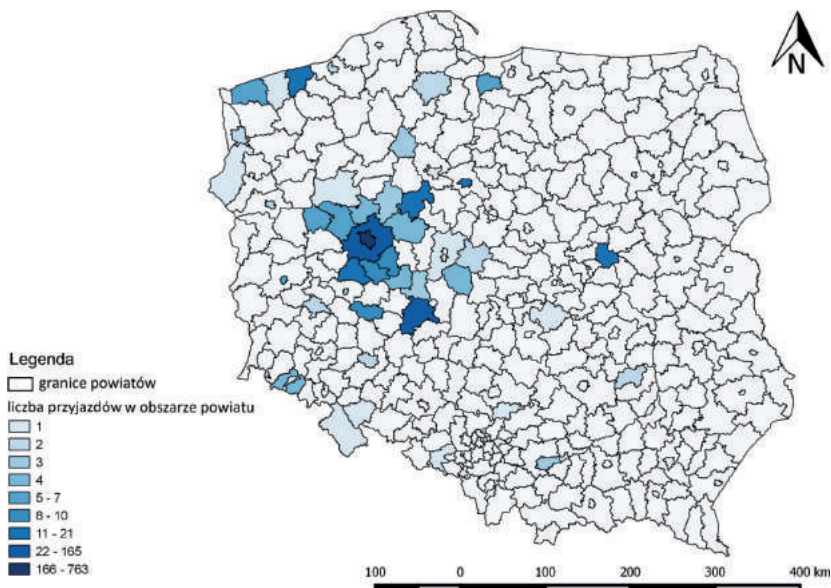

Ryc. 22. Miejsca docelowe wycieczek szkolnych podjętych przez uczniów w badanych szkołach

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych [n=3609].

Poza Wielkopolską wyjazdy kierowane były na Pomorze Zachodnie, głównie do Międzyzdrojów czy Kołobrzegu. Obszar ten charakteryzuje się dostępem do Morza Bałtyckiego oraz licznymi walorami przyrodniczymi (np. wybrzeże klifowe Wolińskiego Parku Narodowego). Popularną destynacją turystyczną dla najmłodszych uczniów jest unikatowy zamek krzyżacki w Malborku (wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO). W najbliższej okolicy samego zamku znajdują się liczne atrakcje, takie jak mury obronne miasta i zamku, park linowy, park ruchomych dinozaurów. Istotnymi historycznie i kulturowo miejscami dla dzieci i młodzieży w Polsce są: Gniezno, Toruń, Warszawa, Wrocław, które oferują liczne atrakcje (Muzeum Piernika, Panorama Racławicka, Afrykarium, Katedra Gnieźnieńska z Drzwiami Gnieźnieńskimi). Pojedyncze wyprawy organizowane są w rejon Kaszub (kultura kaszubska, Kaszubski Park Krajobrazowy). Najmniej liczna grupa wyjazdów obejmuje tereny pogórza i gór. Jeśli mają miejsce, to skupiają się w takich miejscowościach, jak Szklarska Poręba i Jelenia Góra. Miejscowości położone są stosunkowo najbliżej od szkół, a ukształtowanie terenu nie wymaga od uczestników wyjazdu przygotowania kondycyjnego.

W przypadku wyjazdów szkolnych gimnazjalistów obserwujemy z jednej strony pewną ich koncentrację w Wielkopolsce (powiat poznański, gnieźnieński i kościański), z drugiej – zwiększenie zasięgu przestrzennego podróży (ryc. 24). Częściej odwiedzają bowiem regiony górskie i pasa nadmorskiego niż inni badani

Ryc. 23. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych szkół podstawowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych, n=3609 (Kugiejko 2016a, s. 219).

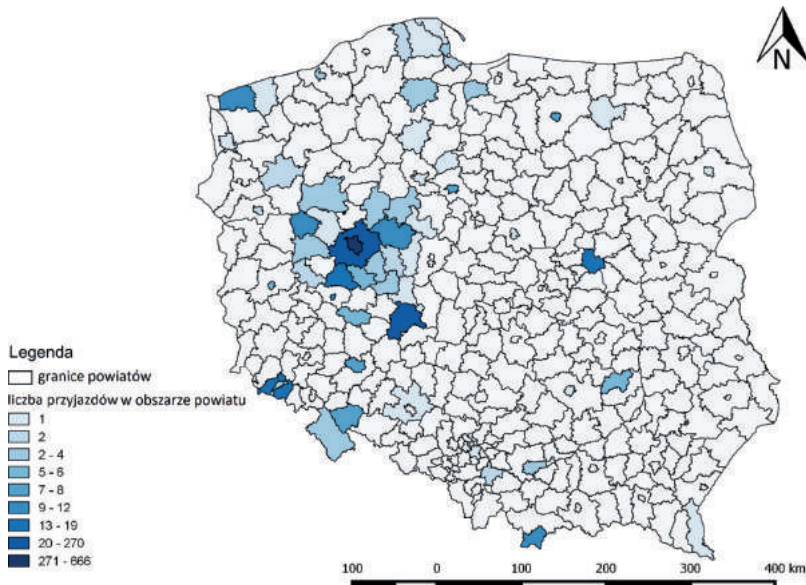
uczniowie. Zasięg przestrzenny ich wyjazdów jest zatem większy i obejmuje nie tylko Pomorze Zachodnie, ale również Pomorze Gdańskie, szczególnie Trójmiasto. Incydentalnie pojawiają się wyjazdy w region Kaszub, Powiśla (koncentracja nad jeziorem Jeziorak) oraz Warmii i Mazur.

Gimnazjaliści częściej odwiedzają także obszar wyżynno-górski, obejmujący nie tylko Kotlinę Kłodzką i Karkonosze, ale również Tatry czy Bieszczady. Młodzież częściej zwiedza też miasta strefy pasa pogórzy, tj. Kraków, Sandomierz, Wieliczkę oraz Częstochowę (popularne pielgrzymki przed końcowymi egzaminami). Atrakcyjne dla uczniów ze szkół gimnazjalnych są duże aglomeracje miejskie, np. Warszawa, Wrocław czy Toruń, gdzie znajdują się istotne zabytki. Należy zwrócić uwagę na fakt, że adekwatnie do wieku uczestników i rozwoju edukacyjno-intelektualnego (większa zaradność uczniów klas gimnazjalnych) zwiększa się zasięg wyjazdów szkolnych (ryc. 25).

Miejsca docelowe wycieczek szkolnych uczniów ponadgimnazjalnych nieznacznie różnią się od ram wyznaczonych przez gimnazjalistów.

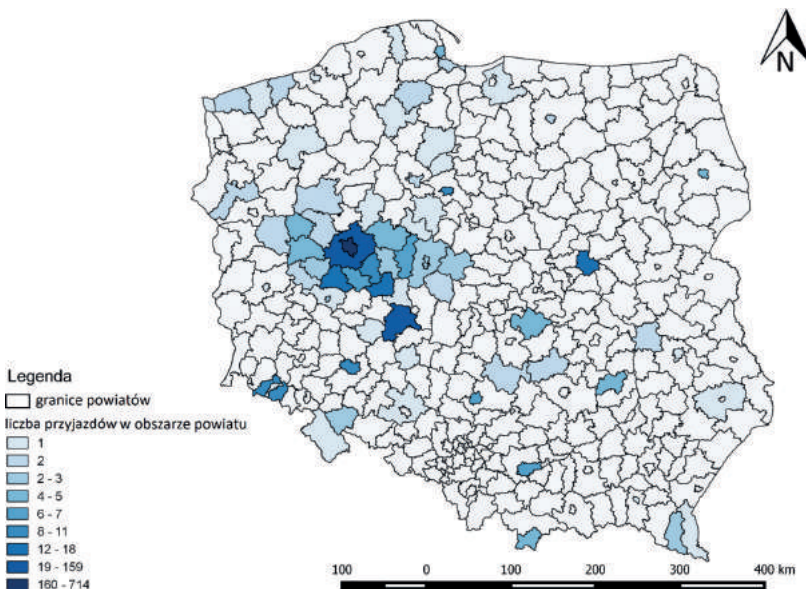
Najintensywniejszy ruch turystyczny zachodzi wewnątrz województwa wielkopolskiego, odnotowano również wyjazdy do centralnej części kraju oraz w kierunku Wyżyny Małopolskiej.

Każda z analizowanych grup charakteryzuje się zbliżonymi obszarami poddawanych eksploracji. Należy zwrócić uwagę na jak dotąd nieodkrytą przez wielkopolski szkolny ruch turystyczny wschodnią część kraju. Jest to istotna informacja dla organizatorów turystyki czy nauczycieli, aby zacząć tworzyć nowe „szkolne

Ryc. 24. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych szkół gimnazjalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych, n=3609 (Kugiejko 2016a, s. 220).

Ryc. 25. Miejsca docelowe wyjazdów turystycznych uczniów badanych szkół ponadgimnazjalnych

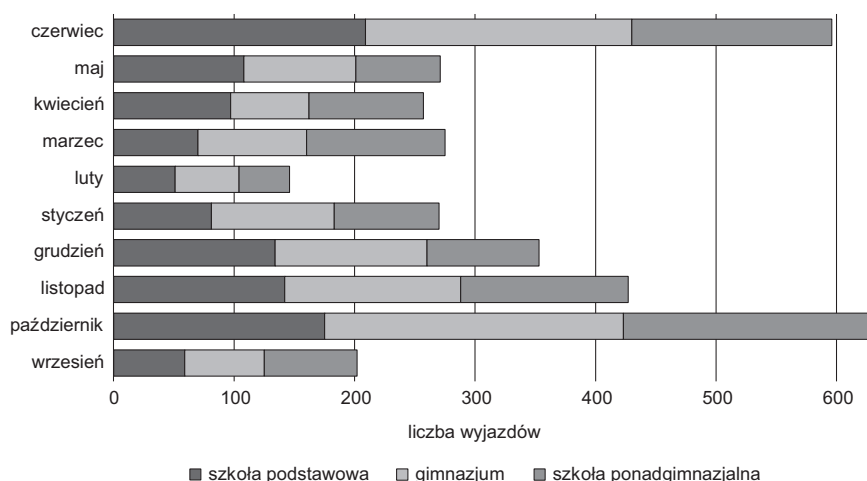
Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych, n=3609 (Kugiejko 2016a, s. 221).

szlaki turystyczne” na nieznanym uczniom terenach, takich jak: Białystok, Puszcza Białowieska, Lublin, Roztoczański Park Narodowy itd.

4.2. Cykliczność, charakter i wykorzystywane środki transportu podczas wyjazdów dzieci i młodzieży

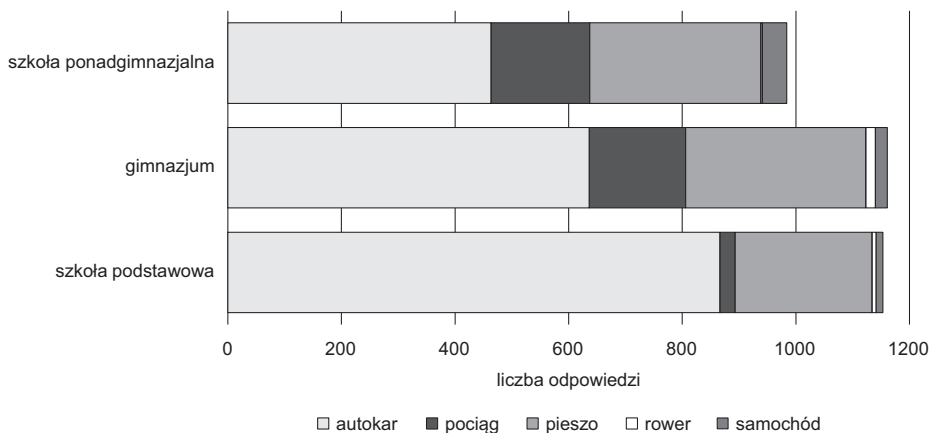
Roczny rozkład liczby wyjazdów nawiązuje do rocznych planów dydaktyczno-wychowawczych (sporządzane przez nauczycieli i wychowawców na początku każdego roku szkolnego). Każdy harmonogram wyjazdów musi być zatwierdzony przez dyrektora szkoły.

Sezonowość wyjazdów bezsprzecznie związana jest z warunkami atmosferycznymi. Najpopularniejszymi „miesiącami wyjazdowymi” są czerwiec oraz październik. Wtedy również najczęściej odbywają się wyjazdy kilkudniowe. Jak przedstawiono na rycinie 26, miesiącami z najmniejszą liczbą wycieczek szkolnych są kolejno luty i wrzesień. Dzieje się tak dlatego, że na przełomie stycznia i lutego przewidziany jest czas wolny od zajęć – ferie zimowe, a wrzesień jest miesiącem często zapoznawczym z nową szkołą, klasą oraz gronem pedagogicznym. Podczas ferii dzieci i młodzież nie korzystają z wycieczek szkolnych na rzecz wyjazdów z rodzicami czy też grupami zorganizowanymi (zimowiska). Podejmowane wycieczki nierozzerwalnie związane są (jak wynika z definicji) z przemieszczaniem się, zmianą miejsca pobytu. Na rycinie 27 przedstawiono zróżnicowanie w doborze środka transportu w trakcie wyjazdów szkolnych. Istotne jest tutaj wydzielenie poziomów szkół, co przekłada się na wybór poszczególnych pojazdów. Znacząco zarysowało się wykorzystanie autokaru jako podstawowego środka lokomocji. Najczęściej wybierany jest przez wychowawców i nauczycieli ze

Ryc. 26. Sezonowość wyjazdów szkolnych w okresie 2011–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych, kart wyjazdów, n=3609 (Kugiejko 2016a, s. 223).

Ryc. 27. Zestawienie wykorzystywanych środków transportu w trakcie podejmowanych wycieczek szkolnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy materiałów archiwalnych [n=3609].

szkół podstawowych, co wynika z dbałości o bezpieczeństwo najmłodszych oraz komfort podróży.

W klasach starszych częściej podróżuje się, wykorzystując połączenia kolejowe oraz aranżuje się wycieczki piesze. Piesze wyjścia są praktykowane przez wszystkie trzy grupy badanych. Związane jest to z licznymi wycieczkami po najbliższej okolicy. Tego typu praktyki są doceniane zarówno przez uczniów, jak i rodziców, gdyż znacząco obniżają koszty wycieczki. Turystyka rowerowa występuje tam, gdzie są stworzone do tego dogodne warunki (ośrodki podmiejskie) oraz wytyczone szlaki rowerowe. Natomiast samochód używany jest do podróży uczniów wraz z nauczycielami (2–3 osoby), którzy uczestniczą w konkursach, olimpiadach czy w zawodach sportowych.

Obecnie wyjazdy turystyczne mają inny charakter niż w ubiegłych dekadach. Rodzice, dzieci i młodzież mają różne wymagania. Uczniowie podkreślają, że chętnie na wycieczkach podejmują aktywność sportową, mało atrakcyjne dla nich są miejsca historyczne czy też muzea. Jest to sygnał zarówno dla wychowawców klas, jak i organizatorów turystyki, aby oferty, jakie tworzą, były atrakcyjne, czyli spełniające oczekiwania najmłodszych (szkoły survivalowe, paintball, zielone szkoły), ale i rozwijające ich umiejętności psychofizyczne. Dawniej wyjeżdżano „w góry” i „nad morze”, a obecnie wyjazdy skupiają się bliżej miejsca zamieszkania w stworzonych przez człowieka parkach rozrywki, centrach aktywności. Odchodzi się od stereotypowych destynacji na rzecz rozwoju turystyki w innych regionach kraju. Ekspansja nowych inwestycji następuje również w dużych ośrodkach miejskich. Przykładem takich działań jest ekspozycja Główna Brama Poznania ICHOT, która oferuje zajęcia edukacyjne dla grup przedszkolnych i szkół podstawowych (zajęcia w sali warsztatowej oraz zajęcia terenowe). Tego typu działania w roku 2014 (maj–grudzień) cieszyły się dużą aprobatą odwiedzających Centrum Turystyki Kulturowej TRAKT (w sumie 6822 osoby). Podnoszą one znacznie atrakcyjność regionu oraz cieszą się dużą popularnością wśród nauczycieli przygotowujących zajęcia i wycieczki.

*Wszak istnieje coś takiego jak zarażenie podróżą
i jest to rodzaj choroby w gruncie rzeczy nieuleczalnej.*

Ryszard Kapuściński

4.3. Podróże jako projekt edukacyjny

W dzisiejszych czasach zwraca się uwagę na potrzebę nowego spojrzenia na treści kształcenia i nauczania, które są realizowane w poszczególnych typach szkół i placówek wychowawczo-oświatowych. Pojawia się konieczność wprowadzania bądź unowocześnienia metod, które aktywizują uczniów. Za jedną z nich uznać można wprowadzanie różnorodnych form wycieczek przedmiotowych czy krajoznawczo-turystycznych. Do kolejnego etapu rozszerzenia działalności krajoznawczej przyczyniła się planowana i stopniowo realizowana reforma programowa polskiego szkolnictwa, która weszła w życie w roku szkolnym 2017/2018. „W systemie krajoznawstwa i turystyki w szkole wyróżnia się różne funkcje m.in.: rekreacyjno-zdrowotne, informacyjno-poznawcze, wychowania ideowego i społeczno-moralnego, rozwoju kulinarno-estetycznego, poszanowania i ochrony środowiska” (Kugiejko 2015, s. 152, za: Drogosz 2009). W nawiązaniu do otaczającego środowiska naturalnego J. Merski (2002) „przyporównuje plener do laboratorium, które daje możliwość bezpośrednich doświadczeń, prowadzących do jaśniejszej interpretacji, szybszego przyswojenia i większego korzystania z naturalnego środowiska, służących osiągnięciu celów wychowawczych” (Kugiejko 2015, s. 150). Ważna pod wieloma względami w edukacji szkolnej jest wcześniej wspomniana wycieczka przedmiotowa. Znaczenie dydaktyczne tego typu wyjazdu można pokazać na podstawie poniższych efektów:

- wycieczka jest doskonałą okazją do przedstawienia dorobku wielu dziedzin nauki,
- pokazuje uczniom system powiązań, w którym wiadomości z różnych przedmiotów się przenikają, wpływając na efekty pracy dydaktycznej, m.in. rozwój spostrzegawczości zmusza do samodzielnego myślenia,
- uczy obserwacji, sporządzania notatek, zbierania i opisywania najistotniejszych informacji.

Opinie na temat implikacji prowadzenia zajęć poza salą lekcyjną propagowane są zarówno przez uczniów, nauczycieli, jak i często opisywane w literaturze przedmiotu (Pańczyk 1996, 2003, Kamieniecka 2005, Bochenek 2008, Pańczyk, Warchoł 2008). Organizacja wyjazdów powinna obejmować współpracę nauczycieli, dzieci i młodzieży. Zachęcać ich, poprzez aktywizację do organizowania wspólnego wyjazdu, do wykorzystywania zdobytej już wiedzy w praktyce. Nauczyciel, realizując cele dydaktyczno-wychowawcze w trakcie wyjazdu, powinien dopasować je zarówno do poziomu edukacyjnego i specyfiki szkoły, lokalizacji w jednostce osadniczej, jak i liczebności uczniów biorących udział w wycieczce. Charakter i trasy wycieczek powinny wpłynąć na wzrost poczucia identyfikacji uczniów z regionem, w którym przebywają, określonym w wymiarze etnicznym, historycznym

i kulturowym (Dz.U. nr 135, poz. 1516). Zróżnicowanie wyjazdów świadczy o stosowaniu przez szkołę zaleceń wynikających z metodyki, organizacji turystyki i krajoznawstwa w szkole.

Projekty edukacyjne, które mają szerokie spektrum oddziaływań, znajdują również zastosowanie w badanych szkołach. W pełni mierzalnym działaniem jest zespołowa organizacja wycieczki przedmiotowej w Liceum Ogólnokształcącym w Puszczykowie (tab. 9), która jest corocznym uwieńczeniem pracy, starań koła turystycznego, nauczycieli i pojedynczych uczniów ze szkoły. Tradycja trwa już od 2002 r. i praktykowana jest do dziś. Podróże te są niewątpliwie uznawane za produkt edukacyjno-turystyczny na miarę „dobrych praktyk” w szkołach.

Poza przedstawionymi wyjazdami, w których przypadku kryterium doboru był kilkudniowy pobyt, w szkole realizowane są liczne lekcje w terenie, jednodniowe warsztaty m.in. w Stacji Ekologicznej Jezioro Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM), na wielu wydziałach UAM czy na Politechnice Poznańskiej. Bardziej szczegółowo zaprezenowane zostaną trzy wyjazdy, podczas których przeprowadzono obserwację uczestniczącą. Szczegółowy plan każdej z wycieczek zamieszczony został w załącznikach 6, 7 i 8:

I – Suwalski Park Krajobrazowy i Wigierski Park Narodowy;

II – Poleski Park Narodowy, Puławy, Lublin, Kazimierz Dolny;

III – Pieniński i Gorczański Park Narodowy.

Dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych wycieczki mogą być organizowane w kraju i za granicą. Zasięg poznawanych terenów jest uwarunkowany jednak czasem przejazdu. Nie może on przekraczać czasu przeznaczanego na odpoczynek i zwiedzanie, stosując się też do zasady, że wycieczki jednodniowe nie powinny przekraczać zasięgu 60 km, dwudniowe 100–150 km (Janowski 2002). W roku szkolnym 2013/2014 program pięciodniowej wycieczki przedmiotowej o profilu geograficzno-fizycznym obejmował odcinki trasy przejazdu z uwzględnieniem najważniejszych elementów historyczno-kulturowych, przyrodniczych oraz przemysłowych w kierunku Pojezierza Suwalskiego (Kugiejko 2015). Program wycieczki został tak skonstruowany, aby uwzględniał treści nauczania szkolnego.

Młodzież została włączona w etap przygotowania, co stwarzało wśród uczniów poczucie współodpowiedzialności za realizację wycieczki. W tym celu przydzielono uczniom zadania związane z przygotowaniem informacji krajoznawczych o miejscowościach, obiektach, muzeach i regionach, w których grupa przebywała. Podczas realizacji imprezy turystycznej przygotowane wcześniej wiadomości, ciekawostki były prezentowane w formie krótkich referatów. Ponadto w trakcie wyjazdu uczniowie mieli możliwość uzyskania dodatkowych ocen, zdobywając je poprzez pilotaż, karty pracy, odpowiedź ustną czy sprawozdanie. Na etapie przygotowania przeprowadzono na terenie szkoły „zajęcia informacyjne” na temat wycieczki, podczas których nauczyciel zapoznał uczestników z ideą wyjazdu, orientacyjnym kierunkiem, regulaminem oraz zachęcił młodzież do współpracy (co wg autorki powinno być dobrą praktyką w każdej szkole).

Do działań organizacyjno-finansowych (czasochłonne, wymagają dużej koncentracji i odpowiedzialności) związanych z tym etapem organizacji zaliczyć można: kalkulacje finansowe, zamawianie świadczeń, sporządzenie i przedstawienie

Tabela 9. Wybrane wycieczki przedmiotowe, które odbyli uczniowie i nauczyciele Liceum Ogólnokształcącego w Puszczykowie

Rok szkolny	Termin wyjazdu	Charakter wyjazdu	Miejsce wyjazdu	Liczba uczniów
2015/2016	6–11 czerwca 2016	geograficzno-historyczny	Poleski Park Narodowy, Puławy, Lublin, Kazimierz Dolny	45
2014/2015	15–16 czerwca 2015	przyrodniczo-medyczny	Park Narodowy Ujście Warty	21
2014/2015	25–30 maja 2015	geograficzno-matematyczny	Pieniński i Gorczański Park Narodowy	45
2013/2014	2–7 czerwca 2014	geograficzno-fizyczny	Suwalski Park Krajobrazowy i Wigierski Park Narodowy	45
2012/2013	21–22 września 2012	geograficzno-historyczny	Park Narodowy Bory Tucholskie, spływ kajakowy rzeką Wełną	37
2011/2012	20–22 września 2011	geograficzno-fizyczny	Drawieński Park Narodowy	43
2010/2011	25–29 maja 2011	geograficzno-historyczny	Słowiński Park Narodowy i Kaszubski Park Krajobrazowy	45
2009/2010	7–11 czerwca 2010	geograficzno-historyczno-biologiczny	Biebrzański Park Narodowy	37
2008/2009	8–12 czerwca 2009	geograficzno-matematyczny	Narwiański Park Narodowy	34
2007/2008	26–31 maja 2008	geograficzno-chemiczny	Roztoczański Park Narodowy, Świętokrzyski Park Narodowy	43
2006/2007	11–16 czerwca 2007	geograficzno-biologiczny	Karkonoski Park Narodowy, Park Narodowy Gór Stołowych	44
2005/2006	22–26 maja 2006	geograficzno-chemiczny	Ojcowski Park Narodowy, Świętokrzyski Park Narodowy, Bieszczadzki Park Narodowy	45
2004/2005	30 maja–3 czerwca 2005	geograficzno-biologiczny	Woliński Park Narodowy	45
2004/2005	6–10 czerwca 2005	geograficzno-biologiczno-historyczny	Białowieski Park Narodowy	39
2003/2004	17–22 maj 2004	geograficzno-chemiczny	Żuławy Wiślane	42
2002/2003	9–13 czerwca 2003	geograficzno-biologiczny	Białowieski Park Narodowy	43

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 10. Zbiorcza charakterystyka wycieczek przedmiotowych w trzyletnim okresie 2013–2016

Charakterystyka	I wycieczka	II wycieczka	III wycieczka
Miejsce wyjazdu	Poleski Park Narodowy, Puławy, Lublin, Kazimierz Dolny (załącznik 6)	Pieniński i Gorczański Park Narodowy (załącznik 7)	Suwalski Park Krajobrazowy i Wigierski Park Narodowy (załącznik 8)
Profil wyjazdu	geograficzno-historyczny	geograficzno-matematyczny	geograficzno-fizyczny
Czas trwania wyjazdu	5 dni	5 dni	5 dni
Koszt wycieczki	560 zł	540 zł	530 zł
Realizacja celów	<p>Uczniowie podczas wyjazdu powinni:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zdobywać wiedzę praktyczną z zakresu omawianej tematyki – powtórzyć i znaleźć zastosowanie dla wiedzy już zdobytej w szkole – wykonać obowiązkowo karty pracy z przedmiotu geografia oraz turystyka i krajoznawstwo, które wchodzi w kanon zajęć z geografii, obligatoryjnie z fizyki, matematyki i historii – wykazać się sprawnością fizyczną podczas zajęć w terenie czy animacji czasu wolnego (np. spływ kajakowy) – wypocząć, zintegrować się oraz dobrze się bawić <p>Działalność nauczycieli i opiekunów podczas wyjazdu:</p> <ul style="list-style-type: none"> – charakter interdyscyplinarny wycieczki – nauczyciele z różnych dziedzin nauki np. geografii, biologii, historii, fizyki – zapoznanie uczniów z nowymi faktami, zjawiskami oraz ich obserwacja, zebranie materiałów do dalszego opracowania w szkole – wpajanie nawyków kulturalnego zachowania, poszanowania obiektów zabytkowych, zbiorów muzealnych i ochrony przyrody – opieka nad wychowankami i dbałość o bezpieczeństwo – wykazanie się wiedzą merytoryczną – nadzór organizacyjny nad całą imprezą turystyczną (organizacja czasu, księgowość) – prowadzenie zajęć z kartami pracy, odpytywanie 		

Charakterystyka	I wycieczka	II wycieczka	III wycieczka
Obiekt poznania w czasie wycieczki	<ul style="list-style-type: none"> – zespół miejski w Lublinie, – zespół miejski w Kazimierzu Dolnym, – zespół miejski w Nałęczowie, – Zakłady Azotowe „Puławy” S. A, – muzeum, pałac Czartoryskich, – uzdrowisko w Nałęczowie, – ośrodek naukowy i badawczy Poleskiego Parku Narodowego, – port lotniczy Lublin-Świdnik, – muzeum Majdanek, – muzeum przyrodnicze (spichlerz), – osuwisko na zboczu wąwozu 	<ul style="list-style-type: none"> – muzeum przyrodnicze, – kopalnia głębinowa, – huta żelaza, – zespół miejski we Wrocławiu, – zespół miejski w Krościeńku, – ośrodek naukowo-badawczy Pienińskiego Parku Narodowego, – struktury geologiczne i przyrodnicze, – zamek w Czorszynie, – zbiornik retencyjny, – ogród zoologiczny, – ośrodek Kultury Turystyki Górskiej PTTK, – Sokolica – platforma widokowa, – Trzy Korony – platforma widokowa 	<ul style="list-style-type: none"> – Inowrocławskie Zakłady Chemiczne, – tężnie solankowe, – zespół miejski w Toruniu, – zamek Golub-Dobrzyń, – sanktuarium w Gietrzwałdzie, – kolebka polskich mormonów, – typy genetyczne jezior, – miejscowość turystyczna Mikołajki, – struktury geologiczne, – Kanał Augustowski i śluza Sosnowek, – Łazienki Królewskie w Warszawie, – ośrodek naukowo-badawczy Wigierskiego Parku Narodowego
Metody i formy nauczania, środki dydaktyczne	<ul style="list-style-type: none"> – praca w małych grupach, – technika pracy w parach, – wykład, – pogadanka, – dyskusja, – metoda „burzy mózgów”, – metoda projektu, – praca z mapą, – gra terenowa 	<ul style="list-style-type: none"> – praca w małych grupach, – wykład, – pogadanka, – dyskusja, – metoda „burzy mózgów”, – fotoekspresja, – projekcja filmu, – praca z mapą w terenie, – gra terenowa 	<ul style="list-style-type: none"> – praca w małych grupach, – technika pracy w parach, – wykład, – pogadanka, – dyskusja, – metoda „burzy mózgów”, – metoda projektu, – praca z mapą, – gra terenowa
Aktywność fizyczna	<ul style="list-style-type: none"> – spływ kajakowy 	<ul style="list-style-type: none"> – spływ tratwami flisackimi, – wspinaczka po górach 	<ul style="list-style-type: none"> – spływ kajakowy, – wycieczki piesze

Charakterystyka	I wycieczka	II wycieczka	III wycieczka
Aktywność naukowa	<ul style="list-style-type: none"> – karty pracy z geografii, – karty pracy z historii (załącznik 9), – karty pracy turystyczno-krajoznawcze, – fotogazetki, – artykuł na stronę www. szkoły, – prezentacje multimedialne 	<ul style="list-style-type: none"> – karty pracy z geografii (załącznik 10), – karty pracy z matematyki, – fotogazetki, – artykuł na stronę www. szkoły, – prezentacje multimedialne, – filmy 	<ul style="list-style-type: none"> – karty pracy z geografii, – karty pracy z fizyki, – karty pracy turystyczno-krajoznawcze, – artykuł na stronę www. szkoły, – prezentacje multimedialne, – filmy
Trudności	<ul style="list-style-type: none"> – naruszenie regulaminu (palenie papierosów), – nieodpowiednie zachowanie podczas spływu kajakowego, – zaburzenia odżywiania (głodzenie się) 	<ul style="list-style-type: none"> – nieodpowiednie przygotowanie do warunków atmosferycznych, – zoofobia – strach przed zwierzętami, owadami, węzami i ptakami, – zaburzenia odżywiania (głodzenie się) 	<ul style="list-style-type: none"> – nieprzestrzeganie regulaminu, – próba spożywania alkoholu (informacja dla rodziców, którzy mieli odebrać uczniów z miejsca wyjazdu)
Formy podsumowania wycieczki	<ul style="list-style-type: none"> – omówienie treści z każdego dnia (autokar), – przygotowanie prezentacji przez uczniów, – komentarz prac przygotowanych przed wyjazdem i w jego trakcie, – przygotowanie filmów, – dokumentacja fotograficzna 	<ul style="list-style-type: none"> – codzienne omówienie problematyki zajęć (autokar), – przygotowanie prezentacji przez uczniów, – komentowanie prac przygotowanych przed wyjazdem i w jego trakcie, – przygotowanie filmów, – przygotowanie dokumentacji fotograficznej, – prezentacje multimedialne 	<ul style="list-style-type: none"> – podsumowanie wiadomości każdego dnia (autokar), – przygotowanie prezentacji przez uczniów, – komentowanie prac przygotowanych przed wyjazdem i w jego trakcie, – przygotowanie filmów, dokumentacji fotograficznej

Charakterystyka	I wycieczka	II wycieczka	III wycieczka
Przewidywane formy ewaluacji zajęć	Zwrócenie uwagi na merytoryczne przygotowanie uczniów do zajęć w terenie.		
	Uczniowie powinni zdawać sobie sprawę, że nie biorą udziału w imprezie turystycznej, a jest to forma lekcji w terenie. Wycieczka przedmiotowa jest inną formą wyjazdu niż wycieczka turystyczno-rekreacyjna, niemniej zawiera również elementy rekreacji. Zadbanie, aby harmonogram nie był zbyt obszerny, to, co jest planowane, powinno być realne do przeprowadzenia (organizatorzy). Rolą nauczyciela jest odpowiedni dobór obszaru, atrakcji turystycznych oraz formy aktywności fizycznej, które są zgodne z materiałem zrealizowanym w szkole.		

Źródło: opracowanie własne.

listy wymaganego ekwipunku, wypełnienie karty wycieczki oraz sporządzenie szczegółowego harmonogramu wycieczki uwzględniającego czas: przejazdów, zwiedzania obiektów, posiłków i odpoczynku. Powyższe czynności, przy dużej pomocy wychowawców klas, są tak dobierane i przydzielane poszczególnym osobom czy też grupom, aby uniknąć konfliktów i niepowodzeń. Każda grupa/osoba odpowiedzialna jest za swój „projekt”. Całość tworzy wycieczkę szkolną. Przed samym wyjazdem organizowane jest spotkanie kierownika, opiekunów oraz uczestników służące wyjaśnieniu nieporozumień, określeniu wzajemnych praw i obowiązków (załącznik 2). Każdy z uczniów otrzymuje skrypt zawierający informacje o wycieczce. W tabeli 10 scharakteryzowano trzy wyjazdy szkolne, uwzględniając ich najistotniejsze aspekty. Rozpoczynając od profilu i celu wyjazdu, poprzez obiekty poznania i realizację założeń, aż do napotkanych przeszkód i form radzenia sobie z nimi.

Najczęściej stosowaną formą podsumowania wycieczek jest sprawozdanie. Uczniowie po zakończonym wyjeździe przygotowują projekty (fotogazetki, prezentacje multimedialne, filmy), które podlegają ocenie. Takie formy wizualizacji wykształcają w nich umiejętność właściwego doboru treści, zastosowania technologii informacyjnych oraz dają dużo pozytywnych emocji podczas wspólnej prelekcji.

Wycieczki przedmiotowe są integralną częścią procesu dydaktycznego i mają na celu zarówno rozszerzenie wiedzy uczniów, jak i uatrakcyjnienie samego procesu nauczania. Uczniom, w ramach zajęć z wielu różnych przedmiotów, organizuje się wyjazdy do muzeów, zakładów pracy, placówek naukowych oraz dydaktycznych. Wycieczki te mają rozszerzyć ich wiedzę, zwiększyć zainteresowanie przedmiotem oraz popularyzować treści krajoznawcze. Tworzenie i realizacja wycieczki przedmiotowej wymagają wielu zabiegów organizacyjnych, jednak wartości merytoryczne i metodyczne zajęć są bardziej efektywne niż zajęcia w budynku szkolnym.

4.4. Turystyka szkolna z perspektywy młodzieży akademickiej

W XXI w. dzieci i młodzież mają z jednej strony nieograniczony dostęp do wszelkich dóbr, a z drugiej są coraz mniej zainteresowani wyjazdami szkolnymi. Dlatego do szkół wprowadza się rozmaite programy edukacyjne ukierunkowane na zwiększenie aktywności turystycznej wśród uczniów. Jednym z efektów tych zmian jest realizacja na uczelniach wyższych takich programów, jak Erasmus Plus Comenius, którego mottem jest „Uczenie się przez całe życie” (Kugiejko 2016a). Projekt LLP Erasmus umożliwia studentom wyjazd na wybraną zagraniczną uczelnię na semestr i – poza studiowaniem – poznanie kultury danego kraju, dzięki czemu z roku na rok zyskuje coraz więcej zwolenników (Kugiejko 2016c). Ruchliwość przestrzenna, turystyka oraz osiągnięcia wynikające z międzynarodowej współpracy instytucji edukacyjnych rozwijają wśród uczniów i kadry nauczycielskiej wiedzę o różnorodności kultur oraz zrozumienie jej wartości (Kugiejko 2016b).

Dla weryfikacji intencji podejmowanych wyjazdów turystycznych autorka podjęła próbę sprawdzenia określonych typów zachowań studentów pierwszego i piątego roku studiów na kierunku turystyka i rekreacja za pomocą metody biograficznej (załącznik 5). Tym samym uzyskano identyfikację świadomie podjętych podróży w trakcie całej edukacji. Wyniki badań opisane zostały w dwóch artykułach (Kugiejko 2015, 2017), w których przedstawiono przesłanki do podjęcia badań, przegląd dotychczasowego dorobku dotyczącego aktywności turystycznej oraz metody biograficznej. Całość opracowań zawiera również wykorzystaną metodykę badań empirycznych, główne rezultaty poznawcze oraz rekomendację dla poszczególnych placówek edukacyjnych i nauczycieli. Metoda biograficzna daje badaczowi dużą satysfakcję w poznawaniu świata oraz skłania do refleksji nad własną biografią turystyczną (Kowalczyk-Anioł 2013). W realizacji celu pracy zwrócono uwagę szczególnie na wydzielone przedziały czasowe i określenie związków pomiędzy nimi.

Efektom przeprowadzonych badań jest pogładowa analiza aktywności turystycznej w czasie wolnym, która została przeprowadzona od września do grudnia 2012 wśród grupy młodzieży akademickiej na kierunku turystyka i rekreacja z wybranych poznańskich szkółach wyższych (Uniwersytet Przyrodniczy, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza oraz Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu). Treść badań koncentruje się na kilku istotnych kwestiach związanych z problematyką efektywnego lub biernego spędzania czasu wolnego przez młodych ludzi. W przytoczonym opracowaniu (Kugiejko 2014) przedstawiono klasyfikację społecznie przyjętych form aktywności oraz sprawdzono, czy takowe występują w życiu studentów. Zwrócono uwagę na szanse dla rozwoju jednostki, jakie współcześnie wiążą się z zagospodarowaniem czasu wolnego poprzez czynną aktywność turystyczną.

Turystyka jest formą ekspansywnego wypoczynku, a aktywność turystyczna jest działalnością społecznie aprobowaną i powinna zatem przyczyniać się do rozwoju osobowości. Zasoby czasu wolnego, jakimi dysponują młodzi ludzie,

niestety nie przekładają się proporcjonalnie na zwiększenie ich mobilności. Analiza przeprowadzona wśród poznańskich studentów na kierunku turystyka pokazuje, że uprawianie sportu oraz aktywności turystycznej nie jest powszechne. Jak wynika z badań, najczęstszym powodem rezygnacji z wyjazdów wypoczynkowo-turystycznych jest brak pieniędzy. Ze względów ekonomicznych studenci najchętniej wybierają jazdę rowerem, pływanie czy bieganie jako formę aktywności. Niestety do pasywnego odbioru oferowanych rozrywek (Kamiński 1965, Godek i in. 2014) skłania kultura masowa, podawana najszerszym kręgom odbiorców za pomocą środków masowego przekazu. Dane dowodzą, że funkcja ekonomiczna i wypoczynkowa dominuje, dlatego aktywność turystyczna już dawno przestała być indywidualną sprawą, a stała się ważną kwestią społeczną. Potwierdzają to również badania przeprowadzone na Uniwersytecie Łódzkim (Latosińska, Ludwicka 2010) czy Uniwersytecie Rzeszowskim (Godek i in. 2014).

5. Organizacja turystyki szkolnej – próba ujęcia systemowego

Ludzie funkcjonują w określonych systemach społecznych, takich jak rodzina, środowisko pracy oraz szkoły. Nawiazuując ze sobą kontakt, tworzą grupy środowiskowe, w których kształtują się stosunki międzyludzkie i wspólne spędzanie wolnego czasu. Aktywny wypoczynek może być istotną częścią wychowania społecznego. Już od najmłodszych lat rodzina i szkoła powinny kształtować w dzieciach i młodzieży nawyk świadomego i wartościowego spędzania czasu wolnego. Formy aktywności powinny wywoływać radość, zadowolenie, pogłębiać i rozwijać zainteresowania, aktywizować kontakty międzyludzkie, mogą nawet pomóc odkrywać priorytety życiowe. Podejmowana aktywność bezsprzecznie wiąże się ze wspólną pracą wszystkich podmiotów zaangażowanych w tworzenie i zrealizowanie wyjazdów. Działania w swoim przebiegu nawiązują do funkcjonowania systemu, który przywołany został w rozdziale pierwszym. Mając do czynienia z licznymi systemami, relacjami społecznymi, które nakładają się na siebie, należy stwierdzić, że podstawowym problemem staje się połączenie tych elementów tak, aby tworzyły spójną całość. Biorąc pod uwagę różnorodność podejść systemowych i ich złożonych zastosowań, na potrzeby tej pracy wybrano definicję, która odnosi się do specyfiki badań społecznych.

W tym rozumieniu systemem nazywa się zespół metod wykonywania złożonych czynności, a także całość zasad organizacyjnych, ogół norm i reguł obowiązujących w danej dziedzinie (Gacparski 1987, Gierszewski 2013). Podstawową właściwością systemu jest to, że każdy element (grupy interesariuszy) wpływa na zachowanie całości, jednak żaden nie ma wyłączności w oddziaływaniu na ogół (niepodzielna całość). Strukturę systemu można podzielić na wewnętrzną i zewnętrzną. Pierwszą tworzą relacje zachodzące pomiędzy składnikami systemu, a drugą relacje między nimi i jego otoczeniem, znajdując się w ścisłej współzależności. W ujęciu systemowym podmioty wchodzące w skład systemu uzgadniają wspólne cele i dążą do ich osiągnięcia. Autorka podjęła próbę stworzenia modelu organizacji i funkcjonowania turystyki szkolnej, który ukierunkowany jest na przedstawienie istniejących sieci współpracy, wskazanie kilku modeli adekwatnych do wieku uczniów oraz na tej podstawie przedstawienie systemu, którego funkcją jest w możliwie najwyższym stopniu zaspokojenie potrzeb i wymagań uczniów, rodziców i nauczycieli. Relacje wiążące (typu wektorowego) powstają, gdy między składowymi systemu zachodzi wzajemne oddziaływanie. P. Zmysłony (2008) wyróżnia pięć typów relacji wiążących, tj. finansowe, administracyjne, partnerskie, konkurencyjne, transformacyjne, których zastosowania dopatrzono się w relacjach nauczyciel–uczeń–rodzic.

Relacje pomiędzy trzema podstawowymi grupami interesariuszy turystyki szkolnej polegają na stosunkach administracyjno-prawnych oraz społecznych. Wydzielone podmioty powiązane są ze sobą zależnościami ustawowymi prawnymi, finansowymi, jednak najważniejsza wydaje się kooperacja i wspólne tworzenie dla dobra ogółu. Efektem będą nowe wyjazdy turystyczne, które mają wartość edukacyjną (szkoła), wychowawczą (rodzice), rekreacyjno-rozrywkową (dzieci i młodzież). Na uwagę zasługują zwłaszcza relacje partnerskie, sprzężenia zwrotne, które uświadamiają brak możliwości osiągnięcia zamierzonych efektów bez wzajemnej współpracy.

Badania przeprowadzone w kilku krajach pokazują, że rola społeczna młodych ludzi zmieniła się. Doprowadziło to do uzyskania konsensusu w biznesie i środowisku akademickim, który wykazał, że dzieci mają coraz większy wpływ na proces decyzyjny swoich rodzin (Tiago, Tiago 2013). Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych pokazują wielkie znaczenie segmentu młodzieżowego dla rynku usług. Od 1997 r. wpływ dzieci na decyzje zakupowe zwiększył się o 54%, ale *de facto* wpływają one na 80% wydatków gospodarstw domowych (Flurry 2007). W latach 90., raporty marketingowe skoncentrowane na grupie młodzieży pokazują, że wydatki amerykańskich rodziców na dzieci osiągnęły odpowiednio 188 mld dolarów bezpośrednio i 300 mld dolarów pośrednio (Shoham, Dalakas 2006). Podobne wartości występują w innych częściach świata, takich jak Chiny czy Izrael. Chińskie dzieci (7–11 lat) mają wpływ w 68,7% na decyzje rodziców (regularne zakupy) oraz 23,3% na zakupy dodatkowych dóbr trwałych (McNeal, Yeh 2003). Z kolei izraelskie dzieci wpływają na więcej niż 50% decyzji zakupowych rodziny (Shoham, Dalakas 2006). Co więcej, dzieci nie tylko decydują o nabywaniu produktów bezpośrednio z nimi związanych, ale także produktów, które będą służyły całej rodzinie. Tak więc ta grupa społeczna coraz częściej przyciąga uwagę firm, które znajdują w tej niszy rynkowej nowe możliwości (Shim i in. 2011). Według McNeal i Yeh (2003) można wydzielić trzy główne kategorie, w których młodzi ludzie mają wpływ na decyzje zakupowe całej rodziny:

- a. dobra na własny użytek (ubrania, elektronika);
- b. produkty dla domu (przedmioty, meble do domu);
- c. produkty dla członków rodziny poza domem (wakacje, restauracje, aktywności czasu wolnego).

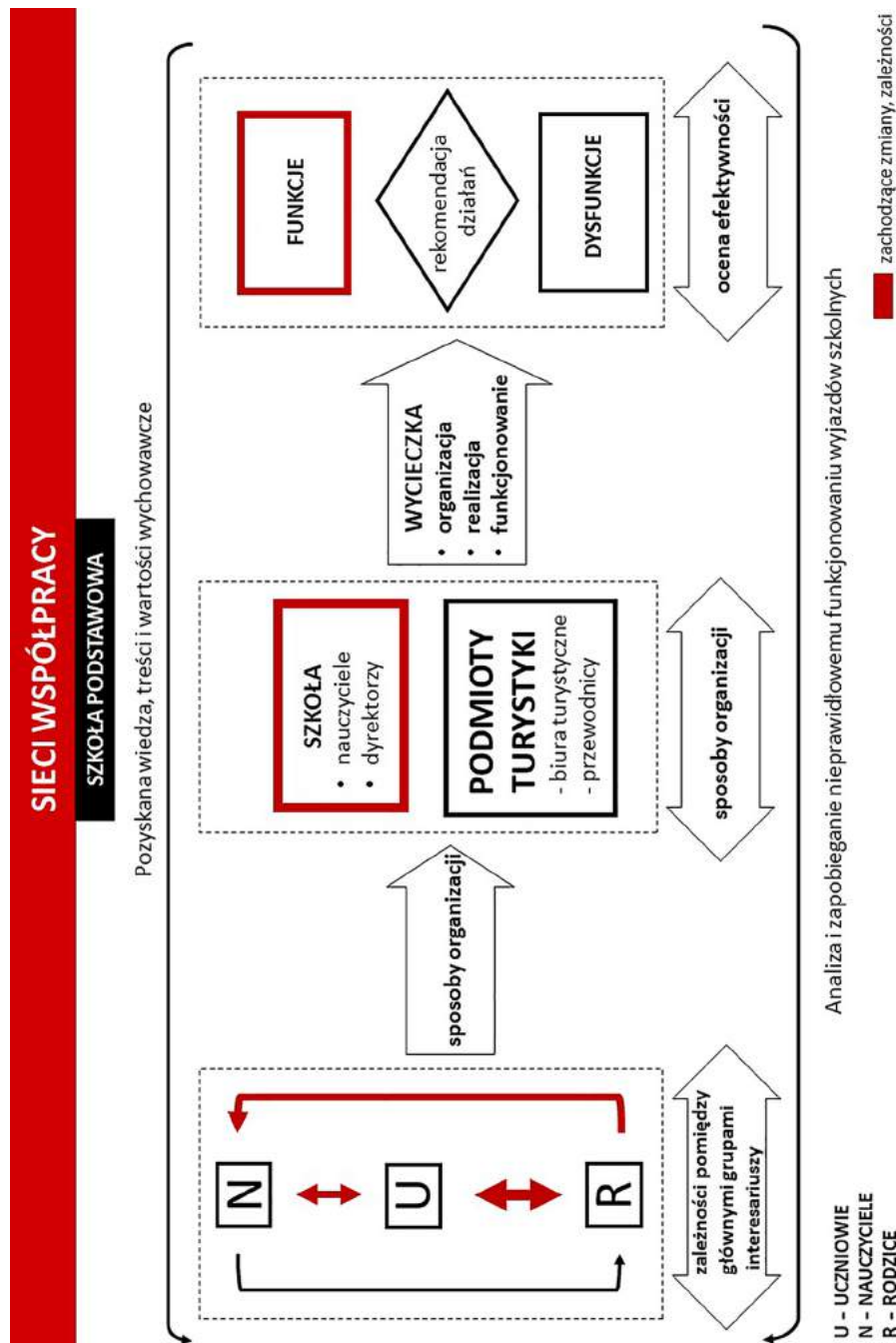
Tradycja rodzinna, doświadczenie turystyczne i wykształcenie zazwyczaj są ściśle związane z przychodami i wpływają na przyzwolenie rodziców do egzekwowania przez młodzież własnego zdania w dziedzinie turystyki (Tiago, Tiago 2013). Szkoła i system edukacji nie tylko wpływają, ale zapewne zdominowały życie wielu dzieci i ich rodziców (Bessell 2009). Jak wynika z badań, stosunkowo niedawno jeszcze nielicznie pojawiały się próby angażowania dzieci i młodych ludzi jako aktywnych uczestników inicjatyw badawczych w klasie i poza budynkiem (Rudduck 2004). Proces ten podlega zmianie, gdyż dominuje pogląd, że „uczniowie mają wiele do powiedzenia o szkole, warunkach w klasie, kontaktach z rówieśnikami i nauczycielami, które wpływają na to, co robią, jak się czują, jak postrzegają szkołę” (Phelan 1992, s. 696). W państwach zachodnich udział dzieci w badaniach często ma na celu działanie dla ich własnego rozwoju, ale także

wspiera budowanie szerszych kontaktów społecznych z rówieśnikami, rodziną i społecznością (Feeny, Boyden 2003b, Wierenga i in. 2003, Davis, Hill 2006). W związku z tym przeprowadzono badania dotyczące uczestnictwa dzieci w działaniach turystycznych ich rodzin. Podstawowym argumentem było powszechne zaniedbywanie „głosu dzieci” (Poria, Tymoteusz 2014, Carpenter 2015, Canosa, Graham 2016) w obszarach turystyki rodzinnej (Schänzel 2010), doświadczeniach wakacyjnych (Małe 2008) oraz nie do końca uznawanie dzieci za aktywnych członków społeczności (Buzinde, Manuel-Navarrete 2013, Canosa i in. 2016). Wykluczenie tej grupy daje niepełny obraz ich uczestnictwa w turystyce. Dzieci zaangażowane w turystykę wywierają znaczący wpływ na wybór rodzinnych wyjazdów oraz podejmowanych atrakcji. W okresie dorastania są bezpośrednimi odbiorcami i konsumentami obozów i kolonii, dlatego znajomość ich preferencji jest wskazana. Nawiązując do opinii J. Smalla (2008, s. 773), który twierdzi, że udział dzieci w badaniach turystyki powinien iść nie tylko w kierunku zachęty handlowej (atrakcyjny produkt) jako gotowe rozwiązanie, ale również ku modyfikacji oferty wyjazdowej w celu lepszego przystosowania jej do ich potrzeb (Canosa i in. 2016).

Przed turystyką w szkole stoi potrzeba zmian systemowych (Drogosz 2009), niewystarczające wydają się rozwiązania cząstkowe, które mogą dawać krótkotrwałe szybkie efekty. Należy dążyć do wzbogacenia programów kształcenia w szkole podstawowej oraz ponadpodstawowej zintegrowanym planem wyjazdów. Przygotowywane wewnątrzszkolne programy roczne, dotyczące organizowanych wycieczek, powinny uwzględniać obiekty historyczne, przyrodnicze i przemysłowe w nawiązaniu do charakteru i tradycji krajoznawczo-turystycznej szkoły. Istotny jest również rozwój turystyki i krajoznawstwa w regionie, czyli realizowanie zasady poznawania poczynając od własnego środowiska, które jest najbardziej osiągalne, najmniej zatłoczone, a najczęściej pozostaje nieznanne. Uwzględnienie potrzeb różnych dziedzin nauczania wymusza współpracę nauczycieli wielu przedmiotów. Dopiero kompleksowa organizacja umożliwia uczniom dostrzeżenie związków pomiędzy poszczególnymi dziedzinami nauki. Jak wykazały przeprowadzone badania (omówione w rozdziale czwartym), uczniowie biorą udział w doborze miejsca przyszłego wyjazdu oraz jego organizacji. Wkład uczniów jest zróżnicowany w zależności od ich umiejętności, możliwości oraz wieku. Szczegółowa analiza współpracy przedstawiona została na trzech schematach (ryc. 28–30), na których celowo rozróżniono typy szkół, a tym samym zwrócono uwagę na przedziały wiekowe uczniów (do 12 lat, 13–16, 17–20), co miało na celu wskazanie zróżnicowania pomiędzy grupami.

Funkcjonowanie, współpracę pomiędzy sektorami odpowiedzialnymi za turystykę w szkole, jaką wykazała analiza przeprowadzonych badań, zobrazowano za pomocą zmiany kolorystyki (czarny na czerwony) oraz pogrubienia elementów (strzałki, obramowania) – im szerszy obwód, tym dany element ma większe znaczenie.

Organizacja i funkcjonowanie turystyki w **szkole podstawowej** (ryc. 28) podzielone zostały na trzy segmenty, w których podejmowane są kluczowe ustalenia, a następnie ich realizacja.

Ryc. 28. Model organizacji i funkcjonowania turystyki szkolnej – sieci współpracy w szkole podstawowej
 Źródło: opracowanie własne.

Etap I – zależność pomiędzy głównymi grupami interesariuszy

W szkole podstawowej współpraca pomiędzy trzema grupami jest bardzo dobra. Jak wynika z analiz przedstawionych w rozdziale czwartym, uczniowie mają większy kontakt z rodzicami, którzy dbają o ich rozwój, wychowanie oraz są źródłem finansowania. Na tym etapie rozwoju nieznacznie mniejszy kontakt mają z nauczycielami. Osoba wychowawcy klasowego jest jednak autorytetem dla dzieci, a to, co „powie pani”, jest niepodważalne. Dzięki dobrym kontaktom z dziećmi, znajomości ich potrzeb i oczekiwań finalnie wycieczki szkolne powinny okazać się sukcesem. Na tym etapie dzieci mają również wpływ na decyzje rodziców, nierzadko manipulując nimi (Tiago, Tiago 2013). Kooperacja nauczycieli z rodzicami jest bardziej jednostronna, gdyż rodzice są zależni od propozycji nauczyciela dotyczącej wycieczki szkolnej (konsultacje i podjęcie decyzji). Pedagodzy nie szukają pomocy i wsparcia u rodziców, mają doświadczenie w organizacji wyjazdów, najczęściej przedstawiają gotowe oferty do wyboru.

Etap II – sposoby organizacji

Wycieczki najczęściej organizowane są przez nauczycieli, natomiast podczas wyjazdów kilkudniowych sporadycznie korzysta się z usług przewodników czy gotowych ofert biur podróży. Ten etap wymaga dobrego rozpoznania w obszarze turystyki szkolnej, powiązania tematycznego zajęć i dostępnych atrakcji turystycznych oraz potrzeb uczniów.

Etap III – ocena efektywności

Edukacyjno-wychowawcze działania na tym etapie (szkoła podstawowa) są filarem dla pozyskiwania nowych umiejętności, które będą wykorzystywane podczas dalszej edukacji czy w dorosłym życiu. W okresie wczesnoszkolnym dziecko wchodzi w coraz szersze relacje społeczne. Szkolna społeczność oraz wspólne wyjazdy stawiają przed nim całkiem nowe zadania, wymagana jest większa kontrola swojego zachowania i odpowiedzialność za swoje czyny. Dysfunkcje ujawniające się na tym etapie dotyczą niejednokrotnie zachowań agresywnych. Agresja i przemoc podczas wycieczek szkolnych przejawiają się głównie w różnych formach napastliwości czy dokuczliwości (obmawianiu, podstawieniu nogi). Takie zachowania powodują niechęć do uczestnictwa w wyjazdach, ponieważ uczniowie nie czują się bezpiecznie w gronie swoich rówieśników.

Organizację i funkcjonowanie turystyki w **gimnazjum/szkole podstawowej (klasy VII–VIII)** (ryc. 29) przedstawiono za pomocą analogicznego schematu współpracy pomiędzy grupami. Zastosowano taką samą skalę i rodzaj odzwierciedlenia badanych komponentów. Zróżnicowanie dotyczy doboru kolorystyki i grubości elementów.

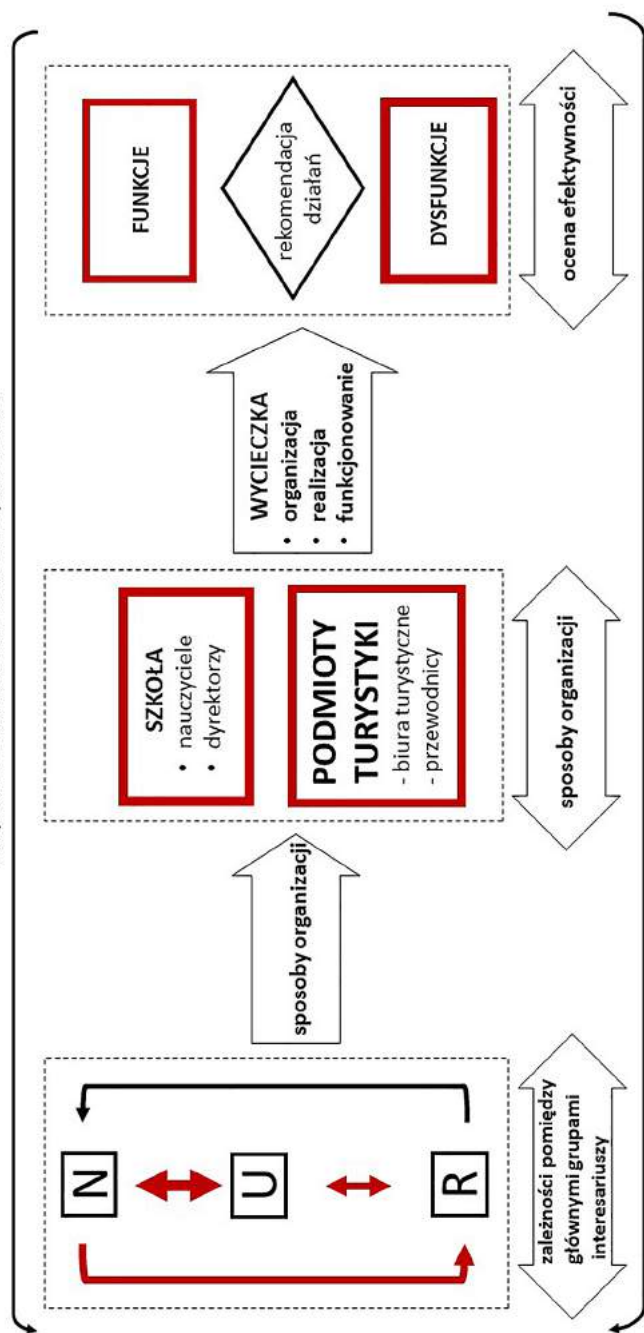
Etap I – zależność pomiędzy głównymi grupami interesariuszy

W relacjach pomiędzy decydentami zmienia się „pozycja” nauczyciela względem rodzica czy opiekuna, który ma większy wpływ na uczniów. Zależność, jaką wykazano, odnosi się również do współpracy jaka nawiązywana jest podczas

SIECI WSPÓŁPRACY

GIMNAZJUM/ SZKOŁA PODSTAWOWA (klasy VII-VIII)

Pozyskana wiedza, treści i wartości wychowawcze

Analiza i zapobieganie nieprawidłowemu funkcjonowaniu wyjazdów szkolnych

U – UCZNIOWIE
N – NAUCZYCIELE
R – RODZICE

■ zachodzące zmiany, zależności

Ryc. 29. Model organizacji i funkcjonowania turystyki szkolnej – sieci współpracy gimnazjum/szkoły podstawowej (klasy VII–VIII)
Źródło: opracowanie własne.

organizacji wycieczek. Wyraźnie widać zaangażowanie młodzieży, np. przy poszukiwaniu ofert, przedstawianiu swoich pomysłów i uwag. Nauczyciele poszukują też wsparcia u rodziców, którzy znają swoje dzieci i mogą precyzyjniej ustalić, co jest dla nich najbardziej wartościowe i ciekawe podczas wycieczki szkolnej.

Etap II – sposoby organizacji

Organizacją zajmują się zarówno nauczyciele w ścisłej współpracy z uczniami, jak i zewnętrzne biura wyspecjalizowane w turystyce szkolnej. Włączanie młodzieży do projektu tworzenia wspólnej wycieczki daje cenne umiejętności oraz poczucie odpowiedzialności za każdy element, także podczas jej realizacji. Przedstawianie całego procesu przygotowywania wyjazdu szkolnego uświadamia młodzieży dobre chęci nauczycieli i rodziców i poniesiony trud.

Etap III – ocena efektywności

Grupa wiekowa 13–16 lat podatna jest na różne wpływy z otoczenia, jest to trudny wiek wychowawczy, co przekłada się również na zachowanie podczas wyjazdów. Osiągane efekty są dwojakie, z jednej strony rozwój uczestników, współdziałanie w grupie, a z drugiej zachowania patologiczne, tj. konflikty, dokuczanie, bezmyślność w działaniu, spożywanie alkoholu. Zaburzenia w kontaktach społecznych młodzieży czy agresywne zachowanie może występować w grupie rówieśniczej, przyjmując formę kłótni, bójek, dokuczania, złośliwych plotek i pomówień, i ma bezpośredni wpływ na niechęć do udziału w wycieczkach szkolnych. Ten etap jest najtrudniejszy dla rodziców i nauczycieli, którzy dbają o kształtowanie charakteru, hierarchii wartości i ideałów młodzieży. Pozyskana wiedza, treści i wartości wychowawcze nie są na tym etapie zauważane i doceniane przez gimnazjalistów, którzy skupiają się na rozrywce, często żyjąc w wirtualnym świecie.

Organizacja wyjazdów turystycznych w **szkole średniej/technikum** (ryc. 30) obejmuje współpracę z najstarszą grupą uczniów.

Etap I – zależność pomiędzy głównymi grupami interesariuszy

Nieznaczne powiązanie na tym etapie rozwoju obejmuje grupę nauczycieli oraz uczniów liceum i technikum, którzy podobnie jak gimnazjaliści współpracują podczas organizacji i tworzenia wyjazdów, co przekłada się na powyższy kontakt. Młodzież w badaniach podkreślała, że badani nauczyciele są wykwalifikowani w zakresie organizacji indywidualnych (nielicznych) wycieczek szkolnych, a oni nieznacznie wspomagają ich w tym działaniu. Respondenci w wieku 17–20 lat w opinii nauczycieli uznawani są za osoby, na których można polegać, powierzyć im pewne zadania. Relacja z rodzicami nie została odnotowana, jednak z pewnością dotyczy ona kwestii wsparcia finansowego – często podkreślano trudności w pozyskiwaniu środków na wyjazdy.

Etap II – sposoby organizacji

Organizację wycieczek, najczęściej kilkudniowych, przeważnie zleca się zewnętrznym podmiotom. Biura podróży mają w swoich ofertach wyjazdy

wyspecjalizowane dla każdej grupy wiekowej, dodatkowo skupiają się na wyjazdach międzynarodowych, co dla nauczycieli powoduje kolejne komplikacje. Uczniowie w wieku 17–20 lat wraz z nauczycielami organizują wyjazdy, planują trasę przejazdu, sprawdzają atrakcje turystyczne, wysyłają zapytania o oferowane usługi, przygotowują pilotaże. Jak wynika z badań w tej grupie, wycieczki nie są aprobowane przez młodzież, gdyż woli ona przeznaczyć ten czas i środki na indywidualny wyjazd ze znajomymi.

Etap III – ocena efektywności

Zapobieganie nieprawidłowemu funkcjonowaniu oraz efekty, jakie osiąga ta grupa, odbiegają od dwóch pozostałych. Etap dzieciństwa obejmuje osvajanie z nowym otoczeniem i naukę samodzielności, następnie na poziomie gimnazjum zwraca się uwagę na zapobieganie patologiom społecznym. Natomiast w pracy z młodzieżą ponadgimnazjalną podejmuje się próby ugruntowania pozyskanej wcześniej wiedzy i nabywania umiejętności miękkich. U uczniów szkół ponadgimnazjalnych umiejętności te są rozwinięte na najwyższym poziomie. Posiadają oni wiedzę, dlatego treści i wartości są niejako rozszerzeniem o dodatkowe informacje. Podczas wyjazdów pojawiają się też problemy wychowawcze, które zniechęcają nauczycieli do dalszego podejmowania trudu przy organizacji kolejnych wypraw (różne używki). Jest to niełatwy czas buntu i dorastania, w którym przedmiotem agresji bywają również osoby dorosłe: rodzice, nauczyciele.

Opracowanie propozycji programu „Edukacja i wychowanie przez turystykę”, adresowanego do szkół jako integralna część systemu kształcenia

Uwzględniając określone w ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r. przez Ministerstwo Edukacji Narodowej przepisy wprowadzające ustawę – Prawo oświatowe (https://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/ustawy/1031_u.htm), przekształcenia poszczególnych typów szkół oraz nowe harmonogramy zmian programowych w tych szkołach, przygotowano analizę aktualnego stanu organizacji i realizowania turystyki szkolnej. Nowa podstawa programowa obowiązuje od roku szkolnego 2017/2018. Kształcenie w szkole podstawowej będzie trwało osiem lat i będzie podzielone na dwa etapy edukacyjne (kształcenie zintegrowane i nauczanie przedmiotowe). Realizacja programu wychowawczo-profilaktycznego przez szkołę powinna uwzględniać stałą bezpośrednią współpracę z rodzicami oraz innymi podmiotami zaangażowanymi w działalność szkoły. Odnosząc się do turystyki szkolnej i działalności krajoznawczej, należy zwrócić uwagę, aby podstawa programowa uwzględniała relacje pomiędzy wszystkimi podmiotami, gdyż zdobywanie i pogłębianie przez ucznia wiedzy kształtuje umiejętności wykorzystania jej w życiu. Założeniem powinien być również jej praktyczny wymiar – kształtowanie umiejętności odpowiedniego przygotowania się do wycieczek i wyjazdów turystycznych. Uzyskana sprawność w planowaniu, poszukiwaniu i korzystaniu

z różnych źródeł informacji przydatnych podczas podróży umożliwi uczniom poznanie własnego kraju, jego walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, przyczyniając się do wzmocnienia poczucia więzi z „małą ojczyzną”. Elementy poznania istotne dla upowszechniania turystyki w szkole w podstawie programowej zostały oznaczone gwiazdką, co należy traktować jako obligatoryjne zajęcia terenowe. Lekcje w terenie oraz wycieczki geograficzne są integralną częścią kształcenia geograficznego, w którym na podstawie dostępnych informacji i zajęć terenowych uczniowie wykazują zależności między elementami środowiska geograficznego lub projektują własne trasy wycieczki krajoznawczej (projekt podstawy programowej dla przedmiotu geografia).

Analizy i obserwacje uwzględniły trzystopniową strukturę systemu szkolnictwa realizowaną w Polsce od 1 września 1999 r. (Dz.U. z 1999 r., nr 12, poz. 96 z późn. zm.), którą należy odnieść do obowiązującego od 1 września 2017 r. dwustopniowego podziału.

Badania empiryczne pokazały, że organizacja i funkcjonowanie turystyki w szkole podstawowej jest najbardziej efektywne spośród trzech wymienionych wyżej etapów kształcenia. Począwszy od współpracy i wynikających z tego faktu zależności pomiędzy głównymi grupami interesariuszy (ryc. 29), po osiągnięte efekty edukacyjne, wychowawcze i społeczne. Czynna kooperacja, płynna wymiana informacji między uczniami, nauczycielami i rodzicami przyczynia się do osiągnięcia skuteczności w działaniu. Nauczyciele i rodzice dbają o zapewnienie dzieciom najlepszych środków i możliwości rozwoju podczas wspólnych wyjazdów. Nauczyciele organizujący indywidualne wycieczki (kompetencja i doświadczenie) uzupełniają ich program o wiadomości omawiane w szkole, tym samym zwracają uwagę uczniów na stosowanie zdobytej wiedzy w praktyce. Takie wyjazdy, poza tym, że są adekwatne do grupy (wiek, umiejętności) i poddane weryfikacji rodziców, również nie wymagają dużych nakładów finansowych. Nauczyciele dobrowolnie poświęcają czas, poszukując atrakcyjnych ofert oraz konkurencyjnego przewoźnika, co zdecydowanie obniża koszty (prowizja dla biura podróży). Na tym etapie rozwoju uczniowie (do 12 roku życia) bezsprzecznie zależni są od decyzji rodziców, opiekunów. Należy jednak pamiętać o przytoczonych powyżej analizach i literaturze, które wskazują, że są oni również ważnym ogniwem, od którego zależy rozwój sektora turystyki szkolnej. Funkcjonowanie i ocena efektywności działań obejmuje liczne korzyści w dziedzinie wychowania, kształcenia czy regeneracji psychiczno-fizycznej uczniów. Istotne jest zdobywanie i pogłębianie przez ucznia wiedzy użytecznej w połączeniu z kształtowaniem umiejętności przydatnych w życiu codziennym.

Nieprawidłowości, jakie zaobserwowano na tym etapie, dotyczą depopularyzacji wśród nauczycieli, którzy niechętnie prowadzą zajęcia dydaktyczno-wychowawcze poza ławką szkolną, różnych form wycieczek, np. rajdów czy wycieczek przedmiotowych. Ograniczone uczestnictwo dzieci w wycieczkach klasowych nawiązuje do opisywanego w psychologii i socjologii „cyklu życia rodziny” – wskazanie na zależność wieku względem podejmowania decyzji odnośnie do aktywności turystycznej (obawy, niechęć rodziców do danego miejsca, rozłąka z rodzicami, brak znajomości rówieśników). Charakterystyczne dla najmłodszej grupy jest przysposabianie do życia społecznego, często nieznanego. Dzieci

podczas wyjazdów muszą odnaleźć się w nowej roli, miejscu, nierzadko z obcymi rówieśnikami (czynniki stresogenne). Na tym etapie najistotniejsza jest osoba nauczyciela, wychowawcy, który opiekuje się uczestnikami, dbając o ich bezpieczeństwo i dobre samopoczucie.

Podczas procesu kształcenia w gimnazjum należy nieustannie zwracać uwagę na dbałość o współpracę z uczniami, co ma swoje przełożenie w aktywności turystycznej. Główne grupy zainteresowane i odpowiedzialne za organizację wyjazdów (ryc. 30) nie wykazują silnej zażyłości, jak miało to miejsce w szkole podstawowej. Więż, jaka łączyła dzieci z rodzicami na tym etapie rozwoju (13–16 lat) zaczyna się zmniejszać. W okresie dorastania dokonuje się rozwój kontaktów społecznych, których źródłem są interakcje z nowymi ludźmi. Dla młodzieży bardzo ważne jest poczucie przynależności do grup rówieśniczych, które stają się istotnym źródłem kontaktów społecznych. Badania empiryczne wskazują, że nauka w gimnazjum przypada na najbardziej burzliwy okres w życiu młodego człowieka – zmiana szkoły, nowe środowisko, nowi znajomi i nauczyciele (Kaźmierczyk 2003). Czas nauki w gimnazjum zaliczany jest do fazy rozwojowej zwanej średnim wiekiem szkolnym (Harwas-Napierała, Trempała 2000, 2002). Angażowanie się we współpracę ze „szkołą” nie jest aprobowane przez młodzież, jednak – jak potwierdziły przeprowadzone analizy – sposobem na osiągnięcie porozumienia z nauczycielami i rodzicami jest motywacja w postaci wycieczki szkolnej. Młodzież chętniej współpracuje przy projektach, kiedy akceptuje dane zadanie i ma możliwość działania (poszukiwania ofert wycieczek, atrakcji turystycznych danego regionu itd.), dlatego włączanie w fazę organizacji wyjazdów dostarcza jej wrażeń. Jest to wymierny rezultat potrzeby czynu. Na tym etapie sposoby doboru wycieczek szkolnych w skali przeprowadzonych badań rozkładają się równomiernie pomiędzy tworzone autorskie wyjazdy (nauczyciele i uczniowie) oraz gotowe oferty podmiotów turystyki.

Podjęmowane aktywności, których jest relatywnie mniej niż na etapie szkoły podstawowej, służą wszechstronnemu rozwojowi (opinia nauczycieli) poprzez pogłębianie wiedzy, zaspokajanie i rozbudzanie naturalnej ciekawości poznawczej. Okres dojrzewania nastolatka to trudny czas dla budowania relacji: brak porozumienia z nauczycielem, rodzicami, trudności w relacjach z rówieśnikami, ogólnie występująca niechęć, znudzenie. Ten stan rzeczy może sprzyjać podatności na negatywne wzorce zachowań, np. używanie wulgaryzmów, pierwsze doświadczenia z używkami. Pojawiające się negatywne sygnały nie zachęcają pedagogów do twórczego działania, stąd niechęć do podejmowania trudu organizacji wycieczek szkolnych. Kluczowym elementem na etapie szkoły gimnazjalnej jest wzajemne zrozumienie wszystkich grup. Każda z nich bowiem ma swoje potrzeby i racje, a wspólnie realizowane działania dawałyby wymierne efekty, np. w postaci niepowtarzalnych wyjazdów szkolnych. Trudny okres adolescencji często charakteryzuje się zachowaniami, których młodzież nie jest świadoma. Wymierzone w rodziców i nauczycieli pretensje wynikają z poczucia niezrozumienia oraz braku prób nawiązywania kontaktu z uczniem.

Okres szkoły ponadgimnazjalnej jest trzecim, nieobowiązkowym poziomem kształcenia w Polsce, w ramach którego w toku osiągnięcia wyższych etapów kształcenia zmienia się poziom wiedzy i percepcji uczniów. Praktyczny wymiar edukacji

należy odnieść także do kształtowania umiejętności odpowiedniego przygotowania się do wyjść i wycieczek. Wyniki badań empirycznych przedstawiają ten stan jako kolejną fazę rozwojową, zwaną późną młodością, która jest okresem adolescencji, dorastania (Harwas-Napierała, Trempała 2000). Czas intensywnych przemian rozwojowych przekłada się na wycofanie się z relacji uczeń–nauczyciel, uczeń–rodzic czy opiekun (ryc. 29). Charakterystyczne dla tego okresu jest: nasilanie tendencji do uniezależniania się od rodziców, liczenie się ze zdaniem rówieśników również przy podejmowaniu decyzji o wyjazdach czy ich organizacji. Ta grupa wiekowa jest szczególnie narażona na podejmowanie nieprzemyślanych ryzykownych decyzji (używków), co pociąga za sobą konieczność zwracania szczególnej uwagi zarówno przez rodziców, jak i nauczycieli oraz stosowanie działań wychowawczych i profilaktycznych. Kluczową rolę w procesie współpracy, zachęcania do tworzenia wycieczki szkolnej odgrywa rozumienie, twórcze myślenie, wspólne rozwiązywanie problemów. Nieodpowiednia motywacja gimnazjalistów ma również bardzo niekorzystny wpływ na brak zainteresowania, niechęć do uczestnictwa w wyjazdach w grupie młodzieży (17–20 lat). Młodzieży należy zaproponować szereg zadań, problemów do rozwiązania, pamiętając jednak o tym, że muszą one być dla nich pasjonujące, powinny wynikać z ich potrzeb i pomysłów. Stawiane im zadania powinny być dla nich wyzwaniem. Na tym etapie w szkołach korzysta się przeważnie z zewnętrznych ofert biur podróży, nieliczni nauczyciele podejmują się tworzenia wyjazdów turystycznych, co więcej – postrzegają swoich podopiecznych jako niechętnych szkole i jej otoczeniu (brak zainteresowania ze strony uczniów zdobywaniem wiedzy w terenie). Młodzi ludzie nie zdają sobie sprawy z możliwości pozyskania bezcennych umiejętności: planowania podróży, sprawnego poszukiwania i korzystania z dostępnych źródeł informacji, posługiwania się nowoczesnymi sposobami orientacji w terenie (np. GPS) oraz tradycyjnymi (m.in. mapa turystyczna, przewodnik czy kompas). Niepodejmowanie aktywności turystycznej uczniowie argumentują niechęcią do klasy, koleżanek i kolegów, tym, że wycieczki jednodniowe są kosztowne i nieatrakcyjne, natomiast oferty kilkudniowe są często powielane. W szkołach, w których podjęto się realizacji wspólnego projektu, jakim była wycieczka szkolna, opinie uczniów znacznie odbiegały od przytoczonych powyżej przykładów. Młodzież najwyższe efekty uzyskiwała w odniesieniu do kształtowania umiejętności posługiwania się nowymi technologiami, które są dla niej głównymi narzędziami do pozyskiwania i poszerzania wiedzy. Młoda generacja dorasta w świecie nowoczesnych technologii, ma więc bardzo wysoką zdolność funkcjonowania w cyfrowym świecie. Doskonale orientuje się w nowinkach, bez trudu obsługuje najnowsze gadżety, które podczas wycieczek czy wyjść w teren pozwalają zrozumieć, zmierzyć, wzbogacić świat realny. Zajęcia w terenie, w których trakcie możliwe jest wykorzystywanie nowinek technicznych i Internetu, podnoszą atrakcyjność lekcji.

Niemożliwe staje się stworzenie jednego, modelowego programu dla wszystkich typów szkół (szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła ponadgimnazjalna). Każdy z etapów obejmuje charakterystyczne cechy komplementarne z poszczególnymi fazami rozwoju człowieka. Propozycja i ocena programu będą zweryfikowana w momencie wprowadzenia go w życie.

6. Podsumowanie

6.1. Model systemu organizacji turystyki szkolnej z uwzględnieniem współpracy zaangażowanych podmiotów

Turystyka szkolna odgrywa nieocenioną rolę w edukacji dzieci i młodzieży. Jednak będąc zjawiskiem społecznie powszechnym, obok funkcji pozytywnych (Łaciak 2006, Winiarski, Zdebski 2008) ma również funkcje negatywne, zwane dysfunkcjami (Alejski 2000, Rowiński 2007). Wynikają one z różnych sytuacji i uwarunkowań, które towarzyszą współczesnej turystyce. Podział na funkcje pozytywne (eufunkcje) i negatywne (dysfunkcje) turystyki opisywany przez W. Gaworeckiego (2000) i J. Wojtyczkę (2000) jest problematyczny, ponieważ owe funkcje wzajemnie się łączą i przenikają.

Niewątpliwie zalety turystyki szkolnej pomagają ukierunkować proces kształcenia na naturalne otoczenie. Ważna jest rola instytucji edukacyjnych, programów nauczania, kształcenia w rozwoju turystyki i oddziaływania turystyki na uczenie się. Jest to zgodne z tendencją światową, czyli zapewnienia otwartej edukacji, tzn. edukacji poza budynkiem szkolnym. Już w XX w. w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych (Strzyżewski 1997, Dougherty 1998) tzw. *adventure education* (edukacja poprzez przygodę) stała się ważnym elementem „edukacji na zewnątrz”. Aspekt ten jest istotny dla rozwoju psychofizycznego uczestników (Madejski 1997, Miner, Bolt 2002), ale również rozwoju edukacyjnego, np. geologia zorientowana na wspinaczkę górską w połączeniu z gromadzeniem danych i późniejszą analizą (Siwiński 1994). Dzisiaj turystyka jest wartością samą w sobie, umożliwia poznawanie świata i człowieka, daje poczucie wolności, kształtuje postawy i styl życia. Badania i późniejsza analiza danych potwierdzają zalety wspólnego podróżowania grup najmłodszych. Pozyskana wiedza odnosi się również do wymienionych wyżej pozycji literatury oraz publikacji autorki, w których zawarte zostały najistotniejsze funkcje turystyki szkolnej. Obok pozytywnych wartości zdarzają się negatywne, które dotyczą środowiska przyrodniczego, dziedzictwa kulturowego oraz kontaktów społecznych (etyka i zachowania społeczne). Skutki rozwoju turystyki obserwuje się w wielu dziedzinach życia codziennego (gospodarka, kultura). W tabeli 11 zostały zestawione i opisane najczęściej wskazywane w badaniach funkcje turystyki w odniesieniu do turystyki dzieci i młodzieży. Prezentują one pozytywne aspekty wycieczek szkolnych i wyjść klasowych. Powyższe funkcje zostały potwierdzone przykładami we wcześniejszych publikacjach autorki (Kugiejko 2014, 2015, 2015a, 2016, 2016b).

Tabela 11. Funkcje turystyki szkolnej – charakterystyka, obserwacje w świetle wyników badań

Funkcja	Charakterystyka	Obserwacje i analizy
Funkcja kształcąca	Turystyka młodzieżowa realizuje cel poznawczy imprez krajoznawczo-turystycznych, polegający na skonfrontowaniu z życiem, teoretycznych wiadomości uczestników wyjazdu – z zakresu geografii, biologii, historii, wiedzy o świecie, wraz z możliwością ich praktycznego wykorzystania.	Wyjazdy szkolne charakteryzuje dbałość o przekazywanie wiedzy i kształcenie młodych ludzi. Każdy z wyjazdów obejmuje kilka elementów, w tym zastosowanie wiedzy szkolnej w praktyce. Podczas wycieczek dla dzieci i młodzieży, korzystając z wcześniej przyswojonych informacji, uczestnicy zauważają powiązania przyczynowo-skutkowe w otaczającym ich świecie oraz sami ich poszukują. Analizy wywiadów i ankiet potwierdzają efektywność działań, gdyż sami uczniowie zwracają uwagę na fakt szybszego zapamiętywania, możliwość zobaczenia wybranego zjawiska fizycznego, zrozumienia zachodzącego procesu geologicznego czy też obiektu historycznego. Nauczycielom lekcje i wyjazdy w terenie pozwalają zaciekać dzieci i młodzież daną tematyką oraz nawiązywać do tego w późniejszych etapach kształcenia.
Funkcja wychowawcza	Podczas wyjazdów z młodzieżą przekazywane są uczestnikom takie wartości, jak: solidarność i odpowiedzialność współdziałania.	Aspekt wychowawczy jest bardzo istotny, często nie jest on zauważany przez samych uczestników (dzieci i młodzież) wyjazdów, ale przez nauczycieli i rodziców. Przebywanie w obcym miejscu, z nieznanymi osobami, odmienne warunki są przyczyną niepewności, lęku u uczniów. Niemniej jednak praca w grupie, odpowiedzialność za wszystkich i wyrabianie umiejętności wspólnego działania dla dobra wszystkich są nieocenione. Wychowywani przez rodziców nie zawsze mają szacunek dla osób i miejsc, w jakich przebywają, a czasami obserwacja innych kolegów i koleżanek czy też osoby nauczyciela wyrabia w młodzieży dobre nawyki. Dzisiejsze pokolenie młodzieży internetowej prawie nie odróżnia informacji od kreacji, jest podatne na fałszywe wzorce wychowawcze, które weryfikowane są dopiero w werbalnym kontakcie. Łatwość nawiązywania kontaktów bezpośrednich nie jest już tak powszechna, jak wszechobecna anonimowość w sieci (każdy z uczniów posiada swój telefon komórkowy, dostęp do Internetu), nierzadko prowadząca do deformacji więzi, relacji koleżeńskich z rówieśnikami. Takie zachowania weryfikują wyjazdy szkolne, w trakcie których poprzez stworzenie warunków bycia, funkcjonowania, komunikowania się jako grupa podczas zwiedzania czy różnych zajęć w terenie uczniowie muszą zacząć się komunikować ze sobą. W czasie pracy w grupach dochodzi do licznych kłótni, doprowadzających do podziału na mniejsze zespoły oraz opóźnienia w wykonywaniu zamierzonych zadań.

Funkcja	Charakterystyka	Obserwacje i analizy
Funkcja rozrywkowa	Wiąże się z czasem wolnym dzieci i młodzieży oraz umiejętnym korzystaniem z niego. Chodzi tu o wykorzystanie turystyki i krajoznawstwa, co umożliwia odnowę sił fizycznych i psychicznych, dodatkowo dostarczając rozrywki.	Dzieci i młodzież podczas wycieczek uczą się gospodarować swoim czasem wolnym. Z obserwacji wynika również, że za sprawą wirtualnego świata, który kształtuje trendy kulturowe i styl życia, dzieci i młodzież mają nierzadko problem z wypełnieniem sobie wolnego czasu w sposób aktywny. Muszą się nauczyć, że aktywność turystyczna jest także rozrywką, która pozwala na lepsze poznanie się grupy, zainteresowanie jej daną aktywnością (np. gra miejska). Programy artystyczne, które przygotowywane są zarówno dla uczniów, jak i przez uczniów, wywołują uśmiech i pozytywne emocje. Wycieczki i ich program zachęcają do wspólnego podróżowania, zdobywania nowych informacji oraz dobrej zabawy z rówieśnikami.
Funkcja zdrowotna	Polega na rozbudzeniu i ułatwieniu fizycznego rozwoju młodego człowieka poprzez odpowiednie dawkowanie i dobór form ruchu.	Dzieci i młodzież większość czasu wolnego spędzają przed komputerem lub telewizorem, co sprawia, że ich aktywność fizyczna ulega obniżeniu. Rekreacja ruchowa i sport podczas wyjazdów są nieocenione w budowaniu relacji pomiędzy wszystkimi uczestnikami (uczeń–uczeń, uczeń–nauczyciel). Aktywny wypoczynek jest istotną częścią wychowania. Uczniowie podkreślają, że dużą rolę odgrywają rodzice, którzy swoją postawą często promują aktywny styl życia, dając wzorce do naśladowania. Podczas wycieczek uczniowie bardzo chętnie uczestniczyli w aktywnościach sportowych i rekreacyjnych, a wspólne gry, wędrowniki po górach, spływy kajakowe są elementami, bez których nie wyobrażają sobie przyszłych wyjazdów.

Źródło: opracowanie własne.

Chociaż turystyka okazuje się ważnym elementem programów pozalekcyjnych w wielu szkołach, udział dzieci w turystyce jest niewielki (Tomik, Mynarski 2009). Według B. Kaczor (1999), „szkoła” nie spełnia oczekiwań jako organizator turystyki. W świetle przeprowadzonych badań częściowo potwierdzone zostały wnioski o nieprzystosowaniu nauczycieli i dyrekcji do pełnienia funkcji organizatora turystyki. Za główny powód podaje się brak zaangażowania nauczycieli w organizację różnych form turystyki kwalifikowanej.

W tabeli 12 przedstawiono pojawiające się dysfunkcje turystyki szkolnej, zauważone podczas własnych obserwacji, i nadano im hierarchię wartości.

Skala omówionych problemów, jaka odbija się na działalności szkolnej turystyki dzieci i młodzieży, dotyka wszystkich sfer życia zarówno społecznego, jak i ekonomicznego. Szereg barier (Winiarski 1979, Kunicki 1984), na jakie napotyka młodzieży i ich rodziny, powstrzymuje ich od aktywnego wypoczynku ruchowego, utrudniając go lub uniemożliwiając.

Turystyka staje się coraz mniej interesująca dla dzieci i młodzieży. Przybiera charakter wyłącznie turystyki konsumpcyjnej. Podczas wyjazdów pomijane

są treści poznawcze, widoczny jest brak poszanowania środowiska naturalnego, niechęć do aktywności ruchowej i pojawiające się używki (Bochenek 2008, Kugiejko 2015).

Tabela 12. Dysfunkcje turystyki szkolnej – stan literatury, a obserwacje własne

Dysfunkcja	Charakterystyka i opis
Dysfunkcja społeczna	<p>Postturystryka – mcdonaldyzacja (Podemski 2005, s. 94) – to zjawisko charakteryzujące młode pokolenie, którego przedstawiciele (dzieci) wolą spędzać czas wolny na wycieczkach, jedząc w restauracji McDonald’s lub chodząc po galerii handlowej, zamiast zwiedzać muzea i oglądać zabytki (tzw. proces konsumpcyjno-turystyczny). Autor głośnej teorii mcdonaldyzacji społeczeństwa G. Ritzer (Ritzer, Liska 1997, Ritzer 2001) wiele uwagi poświęca współczesnemu rozwojowi turystyki. Te dwie koncepcje pokazują zasadę osiągnięcia maksymalnej efektywności, przewidywalności, triumfu nieludzkiej technologii nad człowiekiem. Ritzer uważa, że ludzie podróżują coraz częściej po to, aby doświadczyć tego samego, czego doświadczają na co dzień. Pragną wakacji, które będą wyglądały tak, jak ich codzienne życie (jedzenie, standardy, umundurowanie personelu itd.). Zjawisko globalizacji podważa fundamentalne powody uprawiania turystyki (Przeclawski 1997b, s. 45–46), nawiązując do stopniowego procesu upowszechniania wiedzy i informacji według zasad działania restauracji szybkich dań we wszystkich dziedzinach życia.</p> <p>Analizy potwierdzają teorię G. Ritzera, w której dla uczniów ważne są tylko te elementy wyjazdu, w których mają czas dla siebie (Femiak 2007). Obojętność na dobra kultury, sztuki, historii, jaka ich cechuje, może być spowodowana złymi nawykami wyniesionymi z domu. Podatność na spędzanie czasu w centrach handlowych, korzystanie z barów, restauracji szybkiej obsługi pokazuje obraz rodziny, w której jej członkowie nie mają czasu dla siebie, a jeśli już jest, to nie potrafią go odpowiednio zagospodarować (weekendowe wyjazdy do galerii miejskich).</p>
Dysfunkcja ekonomiczna	<p>Turystyka szkolna boryka się z wieloma problemami natury społecznej i ekonomicznej, towarzyszy jej szereg dysfunkcji, z którymi trudno sobie poradzić we współczesnej rzeczywistości. Koszty wychowania dzieci w Polsce, liczone jako wydatki na wychowanie i utrzymanie dziecka, są stosunkowo wysokie i sięgają od 15 do 30% budżetu polskich rodzin. Raport Centrum im. Adama Smitha (2016) szacuje, że koszt wychowania jednego dziecka w Polsce (do osiągnięcia 18 roku życia) mieści się w przedziale od 176 tys. zł do 190 tys. zł, a dwójki dzieci od 317 tys. zł do 350 tys. zł. Sytuacja gospodarstw domowych i wydatki społeczeństwa w 2015 r. były realnie wyższe o 2,1% od wydatków z 2014 r. (GUS 2016), doprowadza to do sytuacji, w której turystyka szkolna, pomimo chęci dzieci i młodzieży, jest dla nich mniej dostępna.</p> <p>Wyniki badań i obserwacji potwierdzają powyższe dane, gdyż jedną z najczęściej podawanych barier były koszty. Nauczyciele, rodzice oraz uczniowie nie ukrywali faktu, że to budżet domowy pozwala lub nie uczestniczyć dzieciom i młodzieży w wycieczkach szkolnych. Mając na uwadze rosnące koszty życia, można zauważyć, że również sektor turystyki podnosi ceny za swoje usługi (najczęściej koszt jednodniowego wyjazdu oscyduje w granicach 40–100 zł, natomiast kilkudniowego 250–550 zł), co dla wielu rodzin jest wartością zaporową.</p>

Dysfunkcja	Charakterystyka i opis
Dysfunkcja „nowych technologii” (high-tech)	<p>Technologia informacyjna postrzegana bywa niekiedy jako środek zastępczy turystyki i bezpośredniego kontaktu z przyrodą, kulturą oraz historią. Powodujące się prognozy (Kiedrowicz 2009), jakoby rozwój Internetu umożliwi wirtualne wycieczki, zwiedzanie muzeów i zabytków bez konieczności wychodzenia z domu, a co więcej – będzie jej zamiennikiem, nie znalazły potwierdzenia w realizacji turystyki szkolnej. Należy pamiętać, że turystyka to nie tylko poznanie, zdobywanie informacji i wiedzy. Turystyka zaspokaja wielorakie potrzeby: fizyczne, psychologiczne, kulturalne, czego nie sposób osiągnąć w wirtualnym świecie. Twórcy serwisów internetowych nie dążą do zastąpienia turystyki, tylko skupiają się na wspieraniu jej rozwoju (Kiedrowicz, Bartoszewski 2009). Właściwie wykorzystane technologie mogą aktywizować dzieci i młodzież w trakcie wycieczki i po niej, a także rozbudzić ich zainteresowania. Młodzieży potrzebna jest rzetelna wiedza o przeszłości, ale też kształtowanie wyobrażenia przyszłości.</p> <p>Badane grupy często korzystają z nowych technologii, podczas wyjazdów uczniowie robią zdjęcia, nagrywają filmy, sprawdzają lokalizację. Trzeba jednak mieć na uwadze, aby nie zatracono się w dostępności udogodnień, jakie oferowane są na każdym kroku. Charakterystyczne cechy pokolenia Z, dla którego technologia jest głównym narzędziem poszerzania wiedzy, to właściwie nieznajomość świata bez technologii, co sprawia organizatorom wycieczek pewne problemy w przekazie informacji turystycznych (Makowski 2005, Dylak 2009). Uczniowie zapamiętują bowiem tylko wybiórcze informacje w myśl zasady „KIK” („krótko i konkretnie”). Obserwacja podczas wyjazdów potwierdziła fakt, że dzieci i młodzież nie potrafiły żyć bez dostępu do Internetu i portali społecznościowych, miały wysokie wymagania co do organizacji i standardu wyjazdu. Uczniowie w relacjach społecznych mieli trudności z kontaktem bezpośrednim, wskazując jednak w badaniach na ogromną potrzebę kontaktu z rówieśnikami. Ważne jest dla nich dzielenie się informacjami poprzez media społecznościowe, a nie zrezygnowanie ze stosunków międzyludzkich z uczestnikami wyjazdu.</p>

Dysfunkcja	Charakterystyka i opis
Dysfunkcja organizacyjna – grupa nauczycieli	<p>Stan stagnacji turystycznej obecny w polskich szkołach wymaga rozwiązań, które pozwolą na pobudzenie działalności w tym sektorze turystyki (Suchodolski 1990). Polski system edukacji nie jest odpowiednio przygotowany do realizowania edukacji europejskiej, jednak coraz powszechniej podejmowane jest doskonalenie nauczycieli i wprowadzane są zmiany do programów nauczania. Elementem wspólnej polityki europejskiej są programy edukacyjne: ERASMUS – wymiana młodzieży, wspólne prace szkół wyższych, TEMPUS – wymiana młodzieży, finansowanie kursów szkoleniowych, COMENIUS – program partnerski dla szkół podstawowych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych (Banach 1999, Kugiejko 2016, 2016b). Młodzież, pomimo akceptacji turystyki jako środka wychowawczego, krytycznie wypowiada się na temat działalności szkoły i placówek oświatowych w tym zakresie (Łobożewicz 1993, Kugiejko 2015). Badania innego z autorów (Krynicky 2003) dowodzą, że w opinii młodego pokolenia to rodzice i koledzy pełnią najważniejszą funkcję w organizacji wyjazdów turystycznych. T. Łobożewicz (1993) uważa, że młodzież, preferując turystykę koleżeńską i indywidualną, może narazić się na problem natury wychowawczej, jako że łatwo wymyka się spod kontroli wychowawców czy opiekunów.</p> <p>Co więcej, z analiz wynika, że ciężar wychowania przerzucany jest z rodziny na szkołę, a ze szkoły na rodzinę. Prowadzi to do nieodpowiednich wzorców, agresywnych zachowań. Brak autorytetu samego nauczyciela-organizatora, brak profesjonalnego i kreatywnego prowadzenia wybranych form aktywności turystycznej, niedostosowanie treści realizowanych podczas wycieczek i innych wyjazdów turystycznych do wieku i poziomu intelektualnego uczestników przyczynia się do braku chęci podejmowania organizacji wycieczek przez nauczycieli oraz uczestnictwa w nich przez uczniów. Problematiczny staje się również fakt niewystarczającej liczby godzin, ograniczenia czasowe wynikające z realizacji programu.</p> <p>Jeżeli natomiast wycieczka została wpisana do programu wychowawczego klasy lub szkoły i jest częścią programu przedmiotowego, wówczas można określić ją mianem obowiązkowej. Zwolnienie z wyjazdu jest możliwe, jeśli dziecko zachoruje lub zaistnieje inny powód, który w mniemaniu rodzica jest wystarczający, aby uczeń został w domu. Rzadko kiedy rodzic podaje prawdziwe powody nieobecności, obawiając się m.in. ośmieszenia dziecka na tle grupy rówieśniczej. Argumenty na „nie” zazwyczaj związane są z tym, że wycieczka jest nieciekawa, lub z tym, że rodzice nie mają funduszy. Bywa i tak, że powód nieobecności jest generowany nie przez rodzica, ale przez samo dziecko. Nie każdy uczeń jest w klasie lubiany, a na wycieczce z dala od domu mógłby narazić się na różnego typu nieprzyjemności i odrzucenie przez grupę.</p>

Dysfunkcja	Charakterystyka i opis
Dysfunkcja wychowawcza	<p>Malejącą frekwencję podczas wycieczek szkolnych potwierdzają dane Instytutu Turystyki: do 2009 r. na wycieczki wyjeżdżało około 40% uczniów, a w 2012 r. – niecałe 30%. Fakt nieorganizowania częstych wyjazdów przez nauczycieli wiąże się z obawą o względy bezpieczeństwa oraz swoje niewystarczające poinformowanie w zakresie przepisów prawnych. Nie ulega wątpliwości, że organizacja zajęć poza budynkiem szkoły związana jest z ogromną odpowiedzialnością. Turystyka stwarza pewne niebezpieczeństwo w procesie wychowania poprzez wchodzenie w styczność z przyrodą, kulturą czy też szeroko pojmowaną wolność, która w czasie wyjazdów wykracza poza dopuszczalne ramy. Nierespektowanie wytycznych może przyczynić się do lekceważenia norm społecznych oraz pojawiania się zachowań patologicznych – odnosi się to przede wszystkim do młodych ludzi. Negatywne zachowania obserwowano również w relacjach z rdzenną ludnością. Dotyczyło to często społeczności mieszkającej w niewielkich miasteczkach czy wioskach, gdzie napływowa młodzież afiszowała się zachowaniem, ubiorem, posiadanymi pieniędzmi, wprowadzając lokalnych mieszkańców w zakłopotanie i poczucie bycia gorszym od nich.</p> <p>Turystyka często bywa traktowana jako okazja do wyrwania się spod kontroli opiekunów, nauczycieli i rodziców. Wśród młodzieży już dawno upowszechnił się stereotyp wycieczek, połączonych z pićm alkoholu (Alejziak 1999). Takie postawy również były częstym obrazem dysfunkcji turystyki szkolnej. Uczniowie palący papierosy, pijący alkohol nierzadko nie zdają sobie sprawy z konsekwencji takiego postępowania (uprzednio podpisując regulamin wyjazdu).</p>

Dysfunkcja	Charakterystyka i opis
Dysfunkcja poznawcza	<p>Coraz częściej zdarza się, że wyjazdy turystyczne ograniczają się jedynie do powierzchownego poznania miejsca pobytu. Podczas wyjazdów panuje pośpiech, a przyczyną są przeładowane programy wycieczek. Pęd powoduje u dzieci i młodzieży zmęczenie oraz niechęć do dalszego zwiedzania. Organizatorzy wycieczek nie zawsze mają świadomość uwarunkowań percepcji oraz faktu, że istnieje granica postrzegania, skupienia swojej uwagi w czasie całego procesu poznawczego. Odnosi się to szczególnie do wyjazdów najmłodszych turystów, gdyż ich przyswajanie wymaga urozmaiconych form przekazu podczas wycieczek. Najczęściej praktykowanym działaniem jest zwiedzanie jednego rodzaju atrakcji (środowisko przyrodnicze, kulturowe), co skutecznie zniechęca odbiorców. Analizując wybrane katalogi ofert wycieczek turystycznych (Biuro Turystyki Szkolnej MABA, Biuro Turystyczne Horyzont), z których korzystają poddane badaniu szkoły, można dostrzec, że są to biura działające od wielu lat, mające bogatą ofertę wyjazdów zagranicznych i krajowych. Programy wycieczek organizowanych przez biura turystyczne układają osoby, które wiele razy odwiedzały dane miejsce, wiedzą, co warto zobaczyć i ile czasu poświęcić na każdą atrakcję. Oferty powinny być aktualizowane, aby dzięki doświadczeniu i przemyśleniom uczestników, jak najlepiej spędzić czas na wycieczce szkolnej. Miejsca docelowe wycieczek zagranicznych oferowanych dla wielkopolskich szkół obejmują około 9 różnych destynacji (Berlin i okolice, Paryż, Praga, Drezno, Wiedeń, Londyn), natomiast wyjazdów krajowych jest zdecydowanie więcej. Dzielą się one na kilkudniowe (Sudety – Skalne Miasto, Karkonosze, Łeba, Kraków, Trójmiasto), jednodniowe (Toruń, Wrocław, Bydgoszcz, Warszawa, Poznań, Biskupin), wyjazdy okolicznościowe (jarmarki bożonarodzeniowe) oraz specjalistyczne – zielone szkoły. W opinii uczniów wyjazdy organizowane przez biura turystyczne są najczęściej nużące. Za to na ogół odpowiedzialna jest osoba pilota, który nadzoruje cały wyjazd. Dzieci i młodzież narzekają na liczne informacje, których nie są w stanie zapamiętać oraz niewystarczający czas do ich dyspozycji („czas wolny”).</p> <p>Rzecz wygląda zupełnie inaczej z perspektywy nauczycieli, którzy również występują w roli organizatorów – jest to dla nich często problematyczne lub niemożliwe, aby zorganizować wspólny wyjazd. Mając doświadczenie w tworzeniu wspólnych wypraw, nigdy nie mogą być pewni, że wszystko pójdzie zgodnie z planem, często plan wycieczki weryfikowany jest przez różne sytuacje losowe, co obarczone jest dodatkowym stresem. Najczęstszymi uwagami uczestników (uczniów) dotyczącymi organizacji wyjść, lekcji w terenie czy wyjazdów jest nieprawidłowa organizacja czasu, zbyt wysokie wymagania dotyczące realizacji projektu czy zadań. Uczniowie, nie zdając sobie sprawy z odpowiedzialności i licznych utrudnień, sami nie starają się wspomóc swoich opiekunów, przez co doprowadzają do narastającej niechęci i rezygnacji z dalszych prób organizacji wycieczek szkolnych.</p>

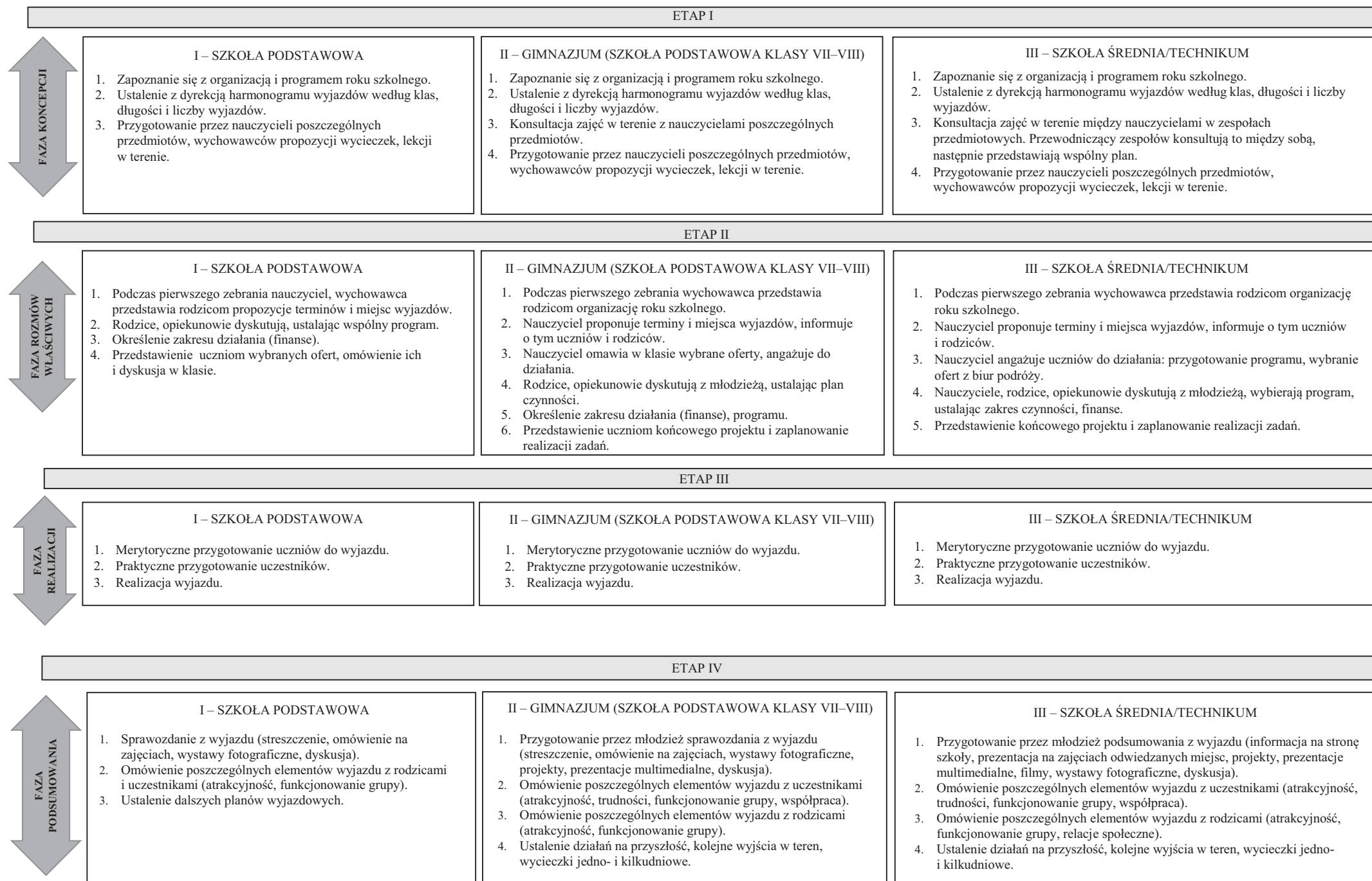
Źródło: opracowanie własne.

6.2. Model funkcjonowania turystyki szkolnej – rekomendacje

Problem zaspokojenia potrzeb (Maslow 2006, Kozłowska 2014) stawia przed nauczycielami, rodzicami, uczniami i zewnętrznymi organizatorami turystyki szkolnej liczne, często z uwagi na zmienność uwarunkowań, nowe wyzwania w zakresie organizacji i planowania wycieczek szkolnych. Dynamicznie zmieniająca się sytuacja, postępujące przemiany organizacyjne w placówkach szkolnych (nowa ustawa programowa) stwarzają zapotrzebowanie na badania monitorujące sytuację w dziedzinie turystyki dzieci i młodzieży. Uzyskane w toku postępowania badawczego wyniki są istotne poznawczo oraz znajdują odzwierciedlenie w praktyce. Z tego względu w świetle przeprowadzonych badań sformułowano rekomendacje oraz zaproponowano model funkcjonowania turystyki szkolnej (ryc. 31) adresowany do dyrektorów szkół jako integralną część systemu kształcenia. Następnie przytoczono zalecenia dla rodziców i uczniów. Ich zastosowanie w praktyce może przyczynić się do poprawy funkcjonowania systemu współpracy pomiędzy sektorami odpowiedzialnymi za turystykę w szkole, a w konsekwencji do wzrostu zadowolenia uczestników z oferowanych usług turystycznych.

Przedstawiony zarys realizacji proponowanych etapów w znacznej części jest powtarzalny na wszystkich trzech etapach kształcenia. Każdy z przedziałów wiekowych ma swoje charakterystyczne cechy i potrzeby. Zaproponowanie na tym etapie jednego modelu dla wszystkich grup jest niemożliwe. Podejmując jednak próbę realizacji trzech wariantów, należy stwierdzić, że istotne było zastosowanie teorii A. Maslowa (2006), w której powyższe założenia (uzyskania wymiernych efektów z przeprowadzanych wyjazdów szkolnych) odnoszą się do zaspokajania potrzeb niższego i wyższego rzędu. Podstawowe potrzeby dziecka zaspokajane są przez rodziców, oni również są źródłem pierwotnych wzorców aktywności. Nauka samodzielnego spełniania potrzeb przebiega u dziecka najczęściej w drodze obserwacji zachowań dorosłych, ich naśladowania. Oprócz tego A. Maslow (2006) wyróżnił potrzeby społeczne, te związane z kontaktem z innymi ludźmi, dlatego kolejne schematy czynności młodych ludzi zaspokajają potrzeby powstające w drodze aprobaty społecznej, co skutecznie zapewnia im akceptację i uspołecznienie. Nie tylko rodzice, grono znajomych, ale również system szkolnictwa powinien mieć na uwadze równoległy z realizowaniem programu nauczania (dzięki osobie nauczyciela) pogląd na rozwój samodzielnej i otwartej osobowości.

Pierwszy etap, czyli faza zarysu koncepcji działania, obejmuje zapoznanie się z organizacją i programem roku szkolnego, uwzględnienie przez dyrekcje i nauczycieli wszelkich dni wolnych od zajęć lekcyjnych, egzaminów. Na podstawie wytycznych następuje ustalenie harmonogramu, długości i liczby wyjazdów według klas. Kluczowym elementem powinna być konsultacja odbywająca się między nauczycielami w wyznaczonych zespołach przedmiotowych, w których przewodniczący uzgadniają, zatwierdzają całość i przedstawiają wspólny plan dyrekcji. Zasadność takiego postępowania potwierdzają zgłaszane przez nauczycieli w ankietach i wywiadach obawy dotyczące niepewności swoich kompetencji w zakresie dodatkowej odpowiedzialności za podjętą inicjatywę. Takie wewnątrzszkolne zespoły

Ryc. 31. Model funkcjonowania turystyki szkolnej adresowany do dyrektorów szkół i nauczycieli
 Źródło: opracowanie własne.

eksperckie mogłyby wspomóc niedoświadczoną kadre w organizacji wyjazdów. Barrierami dla podejmowania inicjatywy jest również realizacja podstawy programowej. Upatrując rozwiązań na poziomie gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej, jakich dostarczają zapisy ustawy programowej, nauczyciele w ramach lekcji mają możliwości przeprowadzania zajęć w terenie. Szkoły korzystają z licznych propozycji (fakultety, ćwiczenia, prelekcje) m.in. uniwersytetów, parków narodowych, przedsiębiorstw, aby zapoznać młodzież z procesami funkcjonowania firmy czy danego ekosystemu. Indywidualne przygotowywanie przez nauczycieli ofert wycieczek – swoistego katalogu, który przedstawiany jest rodzicom i uczniom, nie powinno mieć formy nakazu. Propozycje powinny obejmować postulaty analogiczne do programu danego przedmiotu, tematów lekcyjnych oraz inicjatywę krajoznawczą. Cenne jest również indywidualne podejście do każdego z wyjazdów, przy uwzględnieniu, że każda klasa charakteryzuje się innym profilem (geograficzno-turystyczny, informatyczno-matematyczny, dziennikarski).

Etap drugi jest kluczowy, gdyż wtedy rozpoczynają się rozmowy pomiędzy nauczycielami, rodzicami i uczniami. Przygotowane przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów i wychowawców propozycje wycieczek oraz lekcji w terenie są przedstawiane rodzicom jako propozycje. Tym samym nauczyciel angażuje rodziców oraz uczniów do działania. Następnie dyskutują oni nad ową koncepcją, wybraniem innej oferty z katalogu biur podróży czy przygotowaniem niezależnego nowego programu wycieczki. Nauczyciele, rodzice, opiekunowie dyskutują z dziećmi i młodzieżą jako uczestnikami wyjazdu, a – jak wynika z badań – ich opinia jest wiążąca, a one same są najlepszymi informatorami o sobie. Ważnym efektem takiego procesu wychowawczego jest odpowiedzialność za własne zachowanie, kreatywne wykorzystywanie nabytej wiedzy, współpraca i realizacja celów (Szłęk 2007). Im więcej możliwości zastosowania wiedzy w życiu ma uczeń, tym większa jest jego motywacja do nauki, zważywszy na fakt zainteresowania ich samorozwojem (Piotrowska 2011, s. 45). Na etapie gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej młodzież ma większą swobodę, więcej od niej zależy, a nacisk na praktykę i umiejętne wykorzystywanie wiedzy w danej sytuacji potwierdza zasadność podejmowania trudu nauki. Uzyskane analizy podkreślają, że dzieci i młodzież narzekają na kosztowne i nieatrakcyjne oferty turystyczne, które przyczyniają się do pogłębiania się niechęci i znużenia podczas ich realizacji. Tym samym propozycja wspólnej dyskusji, określenia zakresu działań oraz akceptacji finalnego efektu jest obligatoryjna dla osiągnięcia sukcesu. Ważne są też systemowe rozwiązania stwarzające przestrzeń dla wprowadzania innowacji, coraz powszechniejszych w edukacji (nowa ustawa programowa), które umiejętnie wykorzystywane mogą oddziaływać stymulująco i motywująco na prace ucznia. Co więcej, kształcenie multimedialne powinno zostać wykorzystane w celu przygotowania oraz realizacji wycieczek szkolnych. Nowe technologie pobudzają dzieci i młodzież do aktywności poznawczej, samodzielnego poszukiwania informacji na dany temat, rozwiązywania problemów, planowania i wyznaczania trasy przejazdu.

Trzeci etap obejmuje fazę realizacji, czyli merytoryczne przygotowanie (wiedza, umiejętności) uczniów do wyjazdu, za co w dużej mierze odpowiadają

nauczyciele poszczególnych przedmiotów czy wychowawcy. Jest to rzeczowe przygotowanie polegające na uporządkowaniu dotychczasowej wiedzy na dany temat, zaciekawieniu dzieci i młodzieży najważniejszymi problemami, które mogą być podejmowane podczas wyjazdu, oraz ich powiązaniu z empirią, włączeniu uczniów w tworzenie pytań badawczych, problemowych zagadnień, które będą referowali po powrocie. Opis tego elementu zawarty został w rozdziale szóstym, w którym przedstawiono tworzenie „podróży jako projektu edukacyjnego” i zapoznaje się uczestników z ideą wyjazdu, regulaminem (załącznik 2), zasadami BHP. Praktyczne przygotowanie uczestników dotyczy sporządzenia odpowiednich materiałów, zapewnienia pomocy szkolnych, które mogą się przydać w trakcie wycieczki czy wyjścia w teren. Poza zabezpieczeniem materiałów edukacyjnych ważne jest poinformowanie o niezbędnym ekwipunku (śpiwory, odpowiednia odzież, prowiant). Końcowym elementem jest realizacja wyjazdu.

Etap czwarty obejmuje podsumowanie, niejako sprawozdanie z wyjazdu, którego poszczególne efekty są rozpatrywane w procesie długofalowym. Powrót w mury szkoły nie oznacza końca wycieczki, która jeszcze trwa. Omawianie poszczególnych elementów z uczestnikami i ich rodzicami (atrakcyjność, trudności, funkcjonowanie grupy, współpraca z opiekunami), wykorzystywanie na lekcjach informacji uzyskanych od przewodników czy przygotowanie przez uczniów podsumowania z wyjazdu (informacja na stronie www szkoły, prezentacja odwiedzanych miejsc, projekty, prezentacje multimedialne, filmy, wystawy fotograficzne, dyskusja w klasie) dają szerszy ogląd tego, co okazało się małym sukcesem, a co warto poprawić. Częstą praktyką, szczególnie podczas zajęć w terenie, stają się karty pracy (np. załączniki 9, 10), które są dla uczniów formą notatki czy dla nauczyciela materiałem podlegającym sprawdzeniu. Niewątpliwie korzystanie z ustaleń, weryfikacji działań przyczyni się do optymalizacji postępowania w trakcie kolejnych realizacji, tj. wyjścia w teren, wycieczek jedno- i kilkudniowych.

*To, co jest teraz udowodnione,
kiedyś tylko sobie wyobrażano.*
Wiliam Blake

6.3. Wnioski z badań empirycznych na temat organizacji turystyki dzieci i młodzieży w świetle aktualnego stanu wiedzy

Spojrzenie na wartości wychowawcze i społeczne, określane przez aksjologiczny wymiar turystyki, przenikają się wzajemnie i praktycznie niemożliwe jest zajmowanie się nimi oddzielnie. Badania dotyczące cech turystyki szkolnej były skoncentrowane wokół sedna turystyki, jakim jest człowiek (nauczyciele, dzieci, młodzież), którego zachowania w czasie wolnym są warunkowane nie tylko potrzebami, ale też ograniczeniami. Opracowany model systemu działań, funkcjonowania turystyki szkolnej ukazuje konieczność dostosowania się do poziomu grupy oraz wewnętrznej współpracy.

Odnosząc się do już powstałej literatury przedmiotu, wskazano, że zagadnienia dotyczące badań turystyki dzieci i młodzieży są cennym i trudno dostępnym źródłem informacji. Ponadto są one wartościowe ze względu na brak zbioru danych grupy wiekowej poniżej 15 roku życia. W stosunku do istniejących nielicznych opracowań o wymiarze poznawczym powyższe opracowanie stanowi szeroki fundament teoretyczny oraz punkt wyjścia do dalszych rozważań, przede wszystkim o charakterze praktycznym. Zasadne jest zastosowanie podejścia interdyscyplinarnego, które łączy liczne dziedziny badań (geograficzne, społeczne, ekonomiczne), podkreślając tym samym trud jednoznacznej interpretacji. W skali kraju jest to jedyna tak obszerna próba charakterystyki turystyki szkolnej. Głównym celem było rozpoznanie zasad, struktury organizacji, różnicowania, funkcji i dysfunkcji w turystyce szkolnej oraz zaproponowanie modelu programu edukacyjno-wychowawczego w zakresie turystyki dzieci i młodzieży.

Na podstawie przeprowadzonych badań autorka odpowiedziała na sformułowane we wstępie pytanie badawcze: jak powinna przebiegać organizacja i realizacja szkolnej oferty turystycznej, aby właściwie odpowiedzieć na potrzeby wychowawczo-edukacyjne szkoły oraz zainteresowania dzieci i młodzieży? Odpowiedzią na nie jest opracowanie programu edukacyjno-wychowawczego, adresowanego do dyrektorów i nauczycieli szkół podstawowych, średnich i branżowych jako integralnej części systemu kształcenia.

Treści przedstawione w poszczególnych rozdziałach, zarówno części teoretycznej, jak i empirycznej, wskazują na występowanie różnych uwarunkowań, wpływających na finalny efekt stworzenia modelu organizacji turystyki szkolnej. Warto zwrócić uwagę, że są wśród nich nie tylko czynniki demograficzne (m.in. liczba uczniów, lokalizacja szkół), ale również elementy ekonomiczne (m.in. uzależnienie finansowe od rodziców), polityczno-prawne (m.in. normy bezpieczeństwa, międzynarodowe projekty), technologiczne (scharakteryzowane w kontekście

„pokolenia Z”). Zastosowanie metod matematyczno-statystycznych, jakościowych oraz analizy przestrzennej okazało się skuteczne. Należy jednak podkreślić, że działanie było w dużym stopniu uzależnione od jakości i ilości pozyskanego materiału źródłowego oraz przyjętych kierunków postępowania badawczego. Poznanie mechanizmów sprzyjających rozwojowi funkcji i ograniczaniu dysfunkcji turystyki szkolnej pozwoliło na skonstruowanie modelu organizacji turystyki szkolnej z uwzględnieniem współpracy wielu zaangażowanych w ten proces podmiotów. Treść teoretyczna ma charakter powszechny, obejmujący uniwersalną problematykę organizacji turystyki szkolnej, jednak dynamika zjawisk współczesnego świata skłania do odwoływania się zawsze do obecnej sytuacji, następujących zmian, co zostało przedstawione w kontekście ujęcia systemowego.

We wstępie, oprócz celu głównego, sformułowano cele szczegółowe, które w toku pracy poddano procedurze weryfikacji. Zakres przeprowadzonych analiz pozwala na stwierdzenie, że jednym z decydujących czynników podczas doboru wyjazdu jest znajomość profilu turysty, który będzie jego uczestnikiem oraz zrozumienie, dla kogo tworzona jest oferta i jakimi cechami charakteryzuje się adresat. Tym samym świadome przygotowanie i wybór programu powinien uwzględniać pełen rozwój oraz sprawność fizyczną uczniów w danym wieku (poniżej 12 lat, 13–16 lat, 17–20 lat). Organizacja i przeprowadzanie wyjazdów dzieci i młodzieży podlega wielu wytycznym (ustawy, rozporządzenia), które przedstawione zostały w rozdziale drugim i czwartym. Podstawa programowa dla przedmiotów przyroda i geografia (Dz.U. z 2004 r., nr 256, poz. 2572 z późn. zm.) ma na uwadze stopniowe wprowadzenie w krajoznawstwo według zasady „od bliższego do dalszego”. Fakt podejmowanych wyjść w teren, wyjazdów ma istotne znaczenie na konkretnym etapie rozwoju uczniów. Wycieczka jest doskonałą okazją do nawiązania współpracy przez podmioty zarówno na etapie tworzenia, jak i realizacji. Występujący system powiązań pomiędzy interesariuszami jest bezpośrednio uwarunkowany wiekiem uczniów. Podkreśla się tutaj dużą rolę nauczycieli i opiekunów uczniów w zakresie organizacji wyjazdów szkolnych, którzy, jak wynika z zebranej dokumentacji, mają wpływ na podejmowanie aktywności przez dzieci i młodzież (np. badania ankietowe, $n=1263$, do 12 lat to 54%, 13–16 lat to 15%, 17–20 lat to 15%). Co więcej, stwarzanie warunków przez nauczycieli i rodziców do realizacji przedsięwzięć zachęca młodych ludzi do współpracy.

Tym samym motywacja do podejmowania aktywności (wyboru miejsca i typu wyjazdu) uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz szkół ponadgimnazjalnych zależy od kilku istotnych czynników. Uczniowie wraz z przechodzeniem na kolejne etapy edukacji stają się bardziej samodzielni, stąd wyraźnie zauważa się zróżnicowany udział poszczególnych grup w tworzeniu wyjazdów (np. badania ankietowe, $n=1263$, największy udział młodzieży w wieku 13–16 lat, 86%). Wraz z nabywanymi umiejętnościami i doświadczeniem przez dzieci i młodzież pozostałe dwa podmioty wspierają system decyzyjny, a nie są jego kreatorami.

Wskazując na pojawiające się bariery i problemy rozwoju turystyki, występujące w skali regionalnej na obszarze województwa wielkopolskiego, należy stwierdzić, że wyróżnia się związek pomiędzy zauważalną niekompetencją nauczycieli i problemem w organizacji wycieczek a korzystaniem z profesjonalnych usług

organizatorów turystyki dzieci i młodzieży (nie podejmując trudu organizacji autorskich wyjazdów). Trzeba jednak zaznaczyć, że autorka nie zbadała wielu innych istotnych czynników mogących mieć wpływ na decyzję nauczycieli. Pojawiający się trend do poszukiwania efektywnych, interesujących metod nauczania obejmuje również zajęcia terenowe, które w opinii dydaktyków są czasochłonne w przygotowaniu i przeprowadzaniu. Zajęcia w terenie podnoszą atrakcyjność lekcji, ale jednocześnie charakteryzują się pewnymi ograniczeniami (warunki atmosferyczne, przestrzenne), co skutkuje trudnościami w realizacji zamierzonych celów. Nauczyciele są świadomi, jak ważną rolę spełniają zajęcia w terenie, aktywizujące metody nauczania, jednak brak czasu na realizację wskazanego w podstawie programowej materiału zniechęca ich do stosowania tej formy pracy (metoda ekspertów, $n=20$, 57% twierdzi, że zajęcia wymagają lepszego przygotowania się przez opiekuna). W świetle przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że wśród uczniów pojawiają się coraz liczniejsze problemy wychowawcze, które należy nie tylko rozwiązywać, ale i zapobiegać im⁴. Nauczyciele są przytłoczeni trudnościami o charakterze organizacyjnym i zniechęceni do podejmowania inicjatyw pozaszkolnych. Jak pokazują autorskie badania, koncentracja na wysokich osiągnięciach szkolnych spowodowała wzrost oczekiwań oraz wymagań społecznych w stosunku do nauczyciela i ucznia⁵. W związku z powyższym nauczyciele w większym stopniu niż dotychczas skupiają się na kształtowaniu umiejętności w warunkach klasowo-lekcyjnych, a w mniejszym stopniu stają się inicjatorami i organizatorami zajęć pozaszkolnych, terenowych. Korzystanie ze sprawdzonych ofert wycieczek biur podróży jest znacznym ułatwieniem dla większości dydaktyków, zważywszy na fakt odstąpienia od pełnej odpowiedzialności (prawnej, finansowej, terminowej), jaką przejmuje organizator turystyki. Obowiązkiem biura podróży, pilota wyjazdu jest realizacja wszystkich punktów programu, za które uiszczono opłatę.

Rozkład ruchliwości przestrzennej oraz potencjalnie atrakcyjnych obszarów dla turystyki w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych został szczegółowo przedstawiony w rozdziale trzecim. Niemniej należy zwrócić uwagę, że uczniowie szkół podstawowych koncentrują się na wyjazdach krajowych, natomiast uczniowie techników i liceów częściej podróżują po kontynencie europejskim. Autorka zwraca również uwagę, że dane dotyczące uczestnictwa w wyjazdach szkolnych dzieci i młodzieży z roku 2015/2016 są niepełne ze względu na termin prowadzonych badań, co może mylnie wskazywać mniejszą liczbę wycieczek szkolnych (badania ankietowe, $n=1263$, dla liceum – 2013/2014 – 24%, 2014/2015 – 68%, 2015/2016 – 8%). Poza tym należy uwzględnić zmienność demograficzną. Według Głównego Urzędu statystycznego (2014) w Polsce mieszka około 6 mln dzieci (5771,4 tys. osób w wieku 0–14 lat), a ich udział w całej populacji wynosił 15%. Zarówno liczba, jak i udział dzieci w ogólnej

⁴ Według wyników badań efektywność współpracy w liceum wynosi 47%, w gimnazjum – 41%, w szkole podstawowej – 6%, w technikum – 6%.

⁵ Według informacji pozyskanych z wywiadu z dyrekcją w programach zajęć lekcyjnych nie ma obowiązku przeprowadzania zajęć w terenie, a raczej propozycje, na które często nie ma czasu.

populacji maleje nieprzerwanie od połowy lat 80. ubiegłego wieku – wówczas wynosił ponad 25% społeczeństwa, a na początku tego wieku już niespełna 20% (wg prognoz w 2035 r. dzieci będą stanowiły 15,6% ogółu populacji). Zmiany w strukturze populacji przekładają się na zróżnicowanie liczby dzieci w poszczególnych grupach wiekowych. Istotny jest jednak fakt, że udział uczniów w wyjazdach pozaszkolnych z rozróżnieniem na dzieci i młodzież ze szkół miejskich i wiejskich jest bardzo zbliżony.

Podczas wywiadów dyrektorzy chwalili się osiągnięciami kadry i uczniów. Kilko z nich podjęło temat uczestnictwa w projektach unijnych. Wymieniano m.in. współpracę w ramach Lifelong Learning Program (LLP; uczenie się przez całe życie), Erasmus Plus oraz między różnymi instytucjami edukacyjnymi. W niemal wszystkich typach badanych placówek oświatowych wprowadza się świeże spojrzenie na treść i metody nauczania. Głównym celem jest wymiana doświadczeń między uczniami a nauczycielami z różnych krajów UE oraz zaoferowanie im możliwości wyboru różnych szkół w programie. Ponadto uczestnicy uczą się szanować obce dziedzictwo kulturowe, a także promować wiedzę o własnej kulturze. Wszelkie wartości wychowawcze wywodzą się z określonego nurtu kulturowego i powinny być aprobowane społecznie. Turystyka umożliwia dzieciom i młodzieży kontakty z naturą i rówieśnikami, kształtując ich osobowość. Aktywność turystyczna silnie sprzężona jest z wartościami intelektualnymi, estetycznymi, przyjemnościowymi, ruchowymi. Podczas wycieczek, zajęć w terenie czy rajdów dzieci i młodzież zaspokajają potrzeby poznawcze i nawiązują osobisty kontakt z rówieśnikami. Warunki egzystencji odmienne od domowych rozwijają zdolności adaptacyjne do nowego otoczenia.

*Prawdziwy akt odkrycia nie polega
na odnajdywaniu nowych lądów,
lecz na patrzeniu na stare w nowy sposób.*

Marcel Proust

Zakończenie

Istotą rangi współczesnej turystyki jest znajomość potencjalnych odbiorców oraz odpowiednie przystosowanie usług. Stąd ważne jest, aby dostosować ofertę do właściwych segmentów, charakterystycznych cech uczestników przy jednoczesnym uwzględnieniu form dostępnych na rynku. Obecne tendencje w rozwoju rekreacyjno-turystycznym są powszechnie aprobowane, człowiek zaczął zdawać sobie sprawę z korzystnego oddziaływania tego zjawiska na samorozwój. Turystyka spełnia liczne funkcje, kształtując indywidualne postawy i zachowania człowieka w dobie zmieniającego się stylu życia. Unowocześnienie form i dostosowywanie ich do dzisiejszych realiów jest kolejnym wyzwaniem dla organizatorów, gdyż dzisiejszy konsument jest coraz częściej świadomy swoich potrzeb, poszukuje nowych form, które dadzą mu zadowolenie, umożliwią odpoczynek oraz pomogą w samorealizacji. Charakterystyka najmłodszej grupy konsumentów z jednej strony wskazuje na specyficzne potrzeby i oczekiwania, z drugiej na pojawiające się ograniczenia, np. finansowe (zależni od rodziców), zmiany w zachowaniu i przynależności do grup społecznych. Turystyka dzieci i młodzieży, ze względu na szeroki wachlarz form, jest istotnym elementem właściwie organizowanego czasu wolnego, włączając w to realizację indywidualnych potrzeb i zainteresowań młodych ludzi. Jest to na tyle ważne, że dotyczy zorganizowanej grupy społecznej, o dużej liczebności, wyjątkowo otwartej na uczestnictwo w wyjazdach turystycznych, która w przyszłości będzie indywidualnie dokonywać wyborów sposobu spędzania czasu wolnego. Zgromadzone informacje na temat segmentu turystyki szkolnej powinny znaleźć praktyczne zastosowanie ze względu na możliwość osiągnięcia korzyści w zakresie: (1) podnoszenia jakości oferowanych usług w sektorze turystyki dzieci i młodzieży, (2) pozyskiwania nowej, szerszej grupy odbiorców dzięki sieci współpracy bazującej na pobudzaniu aktywności turystycznej u dzieci i młodzieży, (3) większej popularności wyjazdów podejmowanych w czasie wolnym z grupą znajomych, rodziną.

Badania miały charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy. W analizie uwzględniono zbiory cech poszczególnych grup respondentów, dążąc do uchwycenia uwarunkowań, podejmowania decyzji o wyjazdach szkolnych. Istotny był

również aspekt bezpośredniego otoczenia społecznego (rodzina, znajomi) oraz etap rozwoju człowieka dotyczący grupy respondentów. Biorąc pod uwagę konieczność zaspokojenia potrzeb uczniów i kształtowania nawyków, niezastąpieni są w tej roli rodzice, opiekunowie. Podstawową jednostką funkcjonującą w społeczeństwie jest rodzina, to ona pierwsza kształtuje system wartości, uczy i wychowuje.

Wydzielony obszar, na którym prowadzono badania, obejmował województwo wielkopolskie. Turystyka w województwie wielkopolskim jest znaczącym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego tego obszaru. Wielkopolska jest jednym z lepiej rozwiniętych turystycznie regionów Polski (Turystyka w województwie wielkopolskim 2014, Program Rozwoju Turystyki...), którego siła tkwi w różnorodności terytorialnej. Co więcej, jest to bezpieczny region do życia i spędzania czasu wolnego, zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. Dzięki zróżnicowaniu potencjału turystyczno-rekreacyjnego lokalne wykorzystywanie go w turystyce szkolnej (lekcje w terenie) jest powszechne. Liczne wycieczki, potwierdzone badaniami, świadczą o świadomym działaniu organizatorów turystyki (nauczyciele, biura podróży), aby wykorzystywać i spopularyzować dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze obszaru. Dostępność jest często kluczowym elementem, jeśli chodzi o szkolne wyjazdy, wyjścia, lekcje w terenie, co ma swoje przełożenie na koszty oraz uczestnictwo w wyjazdach jedno- lub kilkudniowych. Uczniowie szkół podstawowych sporadycznie podejmują wyjazdy dłuższe niż jednodniowe, co wynika z problemu bezpieczeństwa oraz emocjonalnego przywiązania do domu i rodziców. Podstawowym czynnikiem, decydującym o powodzeniu procesu wychowania przez turystykę, jest ugruntowanie pozytywnego stosunku człowieka wobec tego zjawiska. Konieczny jest (wskazywany przez literaturę przedmiotu) wzrost zainteresowania dziedziną, które narasta w miarę znajdowania w niej przyjemności, zadowolenia i możliwości odreagowania. Uczniowie, a szczególnie młodzież, powinni sami przygotowywać, zbierać informacje, omawiać podczas wyjazdów zwiedzane obiekty, pracować z mapą, prowadzić pilotaże na szlakach, co zwiększy ich świadomość dotyczącą miejsca przebywania. Na wyjeździe turystycznym młody człowiek powinien znaleźć połączenie nowoczesnych form turystyki (przygoda, adrenalina, odkrywanie czegoś nowego) z formami tradycyjnymi związanymi z krajoznawstwem (zwiedzanie, kształcenie). W dobie Internetu, który dla „pokolenia Z” nie ma znaczących barier, zwykła ciekawość i aktywność poznawcza nie jest wystarczająca. Rozpoznanie zasad, struktury organizacji, funkcji i dysfunkcji turystyki szkolnej potwierdziło, jak ważną kwestią jest odpowiednie i odpowiedzialne budowanie programów imprez turystycznych dla dzieci i młodzieży i jak ważna jest rola nauczycieli i rodziców. Zaproponowany model programu edukacyjno-wychowawczego w zakresie turystyki szkolnej obejmuje wytyczne mogące przyczynić się do wzrostu efektywności edukacji szkolnej oraz wpłynąć na kształtowanie odpowiednich nawyków względem aktywności turystycznej w dorosłym życiu, a także wskazówki służące do wdrożenia praktycznego.

Z wiedzy posiadanej przez autorkę, wykraczającej poza prezentowane w tej pracy badania, wynika, że w wielu szkołach województwa wielkopolskiego mają miejsce liczne inicjatywy związane z realizacją turystyki i krajoznawstwa w szkole.

Działalność ta wynika wyłącznie z osobistego zaangażowania poszczególnych nauczycieli (najczęściej geografów) i nie ma charakteru systemowego. Działania te są aprobowane przez uczniów jako ciekawa forma zajęć czy spędzania czasu wolnego, natomiast dla nauczycieli są niemierzalną materialnie satysfakcją. Obszar z różnicowanej przyrodniczo i kulturowo Wielkopolski, której specyfiką jest dogodne położenie, unikatowa wartość historyczna, dostępność komunikacyjna posłużył do weryfikacji poziomu organizacji, funkcji i dysfunkcji turystyki szkolnej. Pozyskana wiedza potwierdza jej specyfikę w skali kraju. Zdaniem autorki, turystyka szkolna oparta jest na założeniu osiągnięcia jak największej korzyści dla jej uczestników, dbałości o ich rozwój przy użyciu dostępnych środków. Tym samym opracowany i zaproponowany model systemu organizacji wyjazdów szkolnych może zostać uznany za uniwersalny w skali kraju dla wydzielonych typów szkół. Autorka podnosi również istotność przeprowadzenia porównywalnych badań w zakresie turystyki szkolnej w innych województwach, co przyczyni się do usprawnienia działań na rzecz turystyki dzieci i młodzieży w Polsce.

Literatura

- Abboud N., 1971, Les manifestations collectives des jeunes, *Sociologie de Travail*, XVI/13.
- Abidin Z.Z., 1995, The identification of criteria and indicators for the sustainable management of eco-tourism in Taman Negara National Park, Malaysia: A Delphi consensus, Virginia.
- Alejziak B., 2010, Aktywność turystyczna młodzieży polskiej. Analiza porównawcza lata 2002–2008. Wybrane zagadnienia – część pierwsza, *Turystyka i Rekreacja*, 6, AWF, Warszawa.
- Alejziak B., 2011, Turystyka jako element stylu życia współczesnej młodzieży polskiej, *Państwo i Społeczeństwo*, XI/1: 65–92.
- Alejziak B., 2012, Analiza porównawcza aktywności turystycznej dzieci w latach 2002–2009 oraz preferowane formy turystyki, *Turystyka i Rekreacja*, 9, AWF Warszawa.
- Alejziak W., 2000, Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku, ALBIS Kraków.
- Alejziak W., 2008, Metodologia badań w turystyce, [w:] R. Winiarski (red.), *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 140–164,
- Apanowicz J., 2005, Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej, Difin, Warszawa.
- Ashok S., Tewari H.R., Behera M.D., Majumdar A., 2017, Development of ecotourism sustainability assessment framework employing Delphi, C&I and participatory methods: A case study of KBR, West Sikkim, India, *Tourism Management Perspectives*, 21: 24–41 (12.01.2017).
- Atzaba-Poria N., Pike A., Deater-Deckard K., 2004, Do risk factors for problem behaviour act in a cumulative manner? An examination of ethnic minority and majority children through an ecological perspective, *Journal of Child Psychology Psychiatry*, 45(4): 707–718.
- Awedyk M, Niezgodą A., 2016, New opportunities for future tourism after 25 years of political and socioeconomic transformation – foresight in Poland’s tourism planning, the *Journal of Tourism Futures* (<http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/JTF-05-2015-0031>).
- Babbie E., 2013, *Podstawy badań społecznych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Banach C., 1999, *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Banerjee R., Yuill N., 1999, Children’s understanding of self-presentational display rules, Associations with mental-state understanding, *British Journal of Development Psychology*, 17: 111–124.
- Bank Danych Lokalnych GUS (<http://poznan.stat.gov.pl/>; dostęp: 15.10.2016).
- Bartkowski T., 1977, *Wypisy do geografii turystycznej, cz. I, Monografie, podręczniki, skrypty AWF w Poznaniu*, s. 111.
- Benckendorff P. i in. (red.), 2010, *Tourism and Generation Y*, CAB International.
- Bereźnicki F., 2007, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, t. 2.
- Bereźnicki F., 2011, *Podstawy kształcenia ogólnego*, Impuls, Kraków.
- Bessell S., 2009, Strengthening Fiji’s education system: a view from key stakeholders, *Pacific Economic Bulletin*, 24(3): 58–70.
- Bielski J., 2005, *Metodyka wychowania fizycznego i zdrowotnego*, Kraków.

- Błażejczyk G., 2007, Krajoznawstwo i turystyka szkolna, *Lider*, 6: 13–16.
- Bochenek M., 2008, Turystyka w edukacji dzieci i młodzieży, Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego, Biała Podlaska, s. 32–174.
- Bocheński J.M., 1992, Współczesne metody myślenia, tłum. S. Judycki, W drodze, Poznań, s. 26–40.
- Butler, 1989, *Tourism and tourism research*, [w:] E.L. Jackson, T.L. Burton (red.), *Understanding leisure and recreation*, Venture Publishing, State College, s. 567–595.
- Buzinde C.N., Manuel-Navarrete D., 2013, The social production of space in tourism enclaves: Mayan children's perceptions of tourism boundaries. *Annals of Tourism Research*, 43: 482–505.
- Bystroń J.S., 1930, *Szkoła i społeczeństwo*, Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne, [w:] *Uspołecznienie szkoły i inne szkice*, M. Arct, Warszawa, Lwów, 1933, *Szkoła jako zjawisko społeczne*, Atlas, Warszawa.
- Canosa A., Graham A., 2016, Ethical tourism research involving children, *Research Notes/Annals of Tourism Research*, 61: 213–267.
- Canosa A., Wilson E., Graham A., 2016, Empowering young people through participatory film: A postmethodological approach, *Current Issues in Tourism*, s. 1–14 (<http://dx.doi.org/10.1080/13683500.2016.1179270>).
- Carpenter K., 2015, Childhood studies and orphanage tourism in Cambodia. *Annals of Tourism Research*, 55: 15–27,
- Carr, N., 2011, *Children's and families holiday's experience*. Taylor & Francis, Abingdon.
- Cullingford C., 1995, Children's attitudes to holiday overseas. *Tourism Management*, 16: 121–127.
- Centrum Informatyczne Edukacji (<https://cie.men.gov.pl/index.php/sio-wykaz-szkol-i-placowek/27-wykaz-wg-typow.html>; dostęp: 15.10.2016).
- Chałasiński J., 1948, *Spółeczeństwo i wychowanie*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1988, *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*, Przegląd Geograficzny.
- Cichoń M., 2004, *Zajęcia terenowe w edukacji geograficznej i regionalnej*, Biblioteka UAM, Poznań.
- Cichoń M., 2011, Efektywność zajęć terenowych a kształtowanie umiejętności jako przyczynek do dyskusji na temat poziomu nauczania w warunkach wzrastających oczekiwań społecznych, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4: 121–134.
- Clifford J., 1997, *Router. Ravel and Translation in the late Twentieth Century*, Harvard Univ. Press, Cambridge, London.
- Czaińska Z., Wojtkowicz Z., 1999, *Aktywne metody w edukacji geograficznej*, SOP, Toruń.
- Czarnowski A., 1969, *Nowoczesność w popularyzacji krajoznawstwa*, Prace Krajoznawcze z Młodzieżą Szkolną, Wyd. Związkowe CRZZ, Warszawa.
- Czerniawska O., Juraś-Krawczyk B., 2001, *Podróże jako projekt edukacyjny*, Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Davis J., Hill M., 2006, Introduction, [w:] E. Tisdall, M. Kay, *Children, Young People and Social Inclusion: Participation for What?* Policy Press, Bristol, s. 1–22.
- Dawidson K., 1997, *Turystyka*, Wyd. PART, Warszawa.
- Day J., Bobeva M., 2005, A generic toolkit for the successful management of Delphi studies. *The Electronic Journal of Business Research Methodology*, 3(2): 103–116.
- Definicje podstawowych pojęć z zakresu turystyki, 1979, 16, *Zeszyty Metodyczne* 30, GUS, Warszawa.
- Denek K., 1973, Stan i potrzeby krajoznawstwa i turystyki w szkole, *Ruch Pedagogiczny*, 3: 309–330.
- Denek K., 1981, Nauczyciele kraju ojczystego, *Życie Szkoły*, 10.

- Denek K., 1996, Zdrowotne walory aktywności krajoznawczo-turystycznej, *Wychowanie na Co Dzień*, 4: 27–29.
- Denek K., 1997, Wycieczki we współczesnej szkole, Poznań, s. 22.
- Denek K., 2000, W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole, Wyd. Eruditius, Poznań.
- Denek K., 2005, Ku dobrej edukacji, Toruń–Leszno, s. 43.
- Denek K., 2009, Edukacja pozalekcyjna i pozaszkolna, Poznań, s. 160.
- Denek K., 2009b, Aktywność krajoznawczo-turystyczna dzieci i młodzieży w edukacji szkolnej, *Lider* 1: 4–9 (http://www.lider.szs.pl/biblioteka/download.php?plik_id=232&f=artykul_232.doc; dostęp: 11.08.2016).
- Denek K., 2010, Edukacyjne wymiary krajoznawstwa (wybrane aspekty), cz. 1–2, *Wychowanie na Co Dzień*, 4/5: 3–8; 5: 4–8.
- Denek K., Kamińska A., Kojs W., Oleśniewicz P., 2010, Edukacja jutra. Procesy wychowania w szkole i poza nią, Oficyna Wydawnicza HUMANITAS, Sosnowiec.
- Dietsch K., 2000, *Studierenreisen*, [w:] Dreyer, Kulturtourismus, Oldenbourg, München, s. 73.
- Donohoe H.M., Needham R.D., 2009, Moving best practice forward: Delphi characteristics, advantages, potential problems, and solutions, *International Journal of Tourism Research*, 11 (5): 415–437.
- Dougherty N., 1998, *Outdoor recreation safety*, Human Kinetics, Leeds.
- Dreyer A., 2000, *Der Markt für Kulturtourismus*, [w:] A. Dreyer (red.), Kulturtourismus, Oldenbourg, München–Wien.
- Drogosz M., 2009, Krajoznawstwo i turystyka w szkołach i placówkach oświatowych. Poradnik dla dyrektorów i kadry pedagogicznej, Wyd. ABC Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Dudziak T., 2000, *Metodyka wycieczek szkolnych*, [w:] S. Bednarek (red.), Edukacja regionalna dzieci i młodzieży, *Wychowanie na Co Dzień*, 1996, 4/5: 27–29.
- Dudziak K., Jegierski R. Kaczmarek A., 2001, Opinie nauczycieli wychowania fizycznego o przygotowaniu do nowych zasad w zreformowanej szkole, [w:] J. Jonkisz, M. Lewandowski, (red.), *Kształcenie i wychowanie w zreformowanej szkole*, Wyd. AWF, Wrocław.
- Durydziwka M., 2009, Ruch turystyczny – z centrum ku peryferiom, *Prace i Studia Geograficzne*, 42: 59–71.
- Dylak S., 2009, Pokolenie uwikłane w sieci ([hppt://www.ckp.edu.pl/konferencja/wyklady.html](http://www.ckp.edu.pl/konferencja/wyklady.html); dostęp: 2.02.2017).
- Dziemianowicz-Bąk A., Dzierzgowski J., 2014, Likwidacja szkół podstawowych oraz przekazywanie stowarzyszeniom. Kontekst, proces i skutki przemian edukacyjnych w społecznościach lokalnych na podstawie analizy studiów przypadku, Raport z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- Engles T., Kennedy P.H., 2007, Enhancing a Delphi study on family-focused prevention, *Technological Forecasting and Social Change*, 74(4): 433–451.
- Erikson E.H., 1993, *Childhood and society*, New York.
- Feeny T., Boyden J., 2003, *Children and Poverty: Shaping a Response to Poverty: A Conceptual Overview and Implications for Responding to Children Living in Poverty: Children and Poverty Series, Part III*, CCF, Virginia.
- Femiak J., Rymarczyk P., 2007, Obligatoryjny hedonizm jako źródło deformacji doświadczenia turystycznego, [w:] Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J.W. Sienkiewicz (red.), *Bariery kulturowe w turystyce*, *Almamer Wyższa Szkoła Ekonomiczna*, Warszawa, s. 163–173.

- Fitzsimmons J.A., Fitzsimmons M.J., 2001, *Service management: Operations, strategy and information technology*, Boston.
- Flurry L.A., 2007, Children's influence in family decision-making: Examining the impact of the changing American family, *Journal of Business Research*, 60(4): 322–330.
- Flutter J., Rudduck J., 2004. *Consulting Pupils: What's in it for Schools?* Routledge-Falmer, London.
- Freyer W., 1997, *Grundlagen der Tourismuswirtschaft für den Kulturtourismus*, Hagen.
- Gacparski W., 1987, *Teoria systemów*, [w:] *Filozofia a nauka*, Warszawa, s. 696.
- Gałęzewska J., 1993, Uczestnictwo młodzieży w turystyce szkolnej na przykładzie liceów ogólnokształcących w Poznaniu, *Roczniki Naukowe AWF w Poznaniu*, 42.
- Gaworecki W., 2003, *Turystyka*, wyd. IV (zm.), PWE, Warszawa.
- Gierszewski J., 2013, Model bezpieczeństwa społecznego na tle teorii i systemów, *Colloquium*, 2: 65–80.
- Glejko L., 2002, Funkcje społeczności lokalnych i szanse ich realizacji, *Muzeum Historii Polski, Rocznik Żyrardowski*, 1: 65–75.
- Global Generational Lifestyles, 2015 (<http://www.nielsen.com/us/en/insights/reports/2015/global-generational-lifestyles.html>; dostęp: 5.08.2016).
- Główny Urząd Statystyczny, 2014, *Badania dochodów gospodarstw domowych w 2013 roku*, Warszawa.
- Godek Ł., Bożyna M., Śliż M., 2014, Aktywność turystyczna studentów I roku turystyki i rekreacja na Wydziale Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego, *Turystyka i Rekreacja*, 11, 2: 82–86.
- Goeldener Ch., Mc Intosh R., 1986, *Tourism, Principles, Practises, Philosophies*, New York.
- Golledge R.G., 1978, *Learning about urban environments*, [w:] *Timing space and Spacing Time*, vol. I, Making sense of time, Arnold, London, s. 80.
- Gołaszewski T., 1977, *Szkoła jako system społeczny*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Gottlieb W., 1934, *Socjologiczne podstawy wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Gutowska H., 1982, Funkcje wycieczki w poznawaniu środowiska przyrodniczego w klasach I–III, *Oświata i Wychowanie*, 6.
- Harcerstwo Dziś – Raport o stanie ZHP (https://zhp.pl/wp-content/uploads/2015/02/RaportHarcerstwoDzisiaj_PL_v1.pdf; dostęp: 8.01.2017).
- Hart R.A., Moore G.T., 1973, The development of spatial cognition: a review, [w:] R.M. Downs, D. Stea (red.), *Image and Environment*, Chicago, s. 250.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), 2000, *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa, PWN, Warszawa.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), 2002, *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce społecznej*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Hägerstrand T., 1970, What about people in regional science?, *Papers and Proceeding of the Regional Science Association*, 24: 7–21.
- Helling I.K., 1990, *Metoda badań biograficznych*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa–Poznań.
- Hindson J., 2009, *Developing high quality fieldwork for bilingual learning*, prezentacja wygłoszona podczas Bilingual Herodot Workshop: Fieldwork in Geography Bilingual Teaching, 2–4 października, Toruń, [w:] M. Cichoń, 2011, *Efektywność zajęć terenowych, a kształtowanie umiejętności jako przyczynek do dyskusji na temat poziomu nauczania w warunkach wzrastających oczekiwań społecznych*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4: 121.
- Holloway J.Ch, Robinson Ch., 1997, *Marketing w turystyce*, Polskie Wyd. Ekonomiczne, Warszawa, s. 97.

- Howe N., Strauss W., 1991, *Generations: The History of America's Future*, William Morrow & Company, New York, s. 1584–2069.
- Howe N., Strauss W., 2000, *Millennials Rising: The Next Great Generation*, New York.
- Hsu C.C., Sandford B.A., 2007, The Delphi technique: Making sense of consensus, *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 12(10): 1–8.
- Ilg F.L. (red.), 1997, *Rozwój psychiczny dziecka od 0 do 10 lat*, Gdańskie Wyd. Pedagogiczne, Gdańsk.
- Inerowicz P., 2000., *Rola pozalekcyjnych zajęć sportowo-rekreacyjno-turystycznych w zagospodarowaniu czasu wolnego*, Konin.
- Ioannides, 1995, Strengthening the ties between tourism and economic geography; a theoretical agenda, *The Professional Geographer*, 47/1: 49–60.
- Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- Janowski I., 2002, *Wycieczki szkolne*, Wyd. Instytutu Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Janowski I., 2003, *Krajoznawstwo i turystyka szkolna*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 18.
- Jung-Erceg P., Pandza K., Armbruster H., Dreher C., 2007, Absorptive capacity in European manufacturing: A Delphi study, *Industrial Management and Data Systems*, 107(1): 37–51.
- Kachniewska M., Nawrocka E., Niezgodna A., Pawlicz A., 2012, *Rynek turystyczny. Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2002, *Produkt turystyczny*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczor B., 1999, Uczestnictwo młodzieży szkolnej w turystyce kwalifikowanej, [w:] T. Łobożewicz, R. Kogut (red.), *Turystyka kwalifikowana. Turystyka aktywna*, Warszawa, s. 109–114.
- Kamel M., 2012, *Turystyka kulturowa dzieci szkolnych*, *Turystyka Kulturowa*, 8: 5–22 (www.turystykakulturowa.org).
- Kamieniecka W., 2005, *10 × Pomierania. Poradnik metodyczny dla nauczycieli*, Forum Turystyki Pomorza Zachodniego, Szczecin.
- Kamiński A., 1965, *Czas wolny i jego problematyka społeczno-wychowawcza*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kaspar C., 1995, *Management im Tourismus*, 2, Bern–Stuttgart–Wienn.
- Kaynak E., Macauley J.A., 1984, The Delphi technique in the measurement of tourism market potential: The case of Nova Scotia, *Tourism Management*, s. 87–101.
- Każmierczyk J., 2003, *Pomost między dzieciństwem a dorosłością. Program profilaktyczno-wychowawczy dla gimnazjum*, Warszawa.
- Keeney S., 2009, *The Delphi technique*, [w:] K. Gerrish, A. Lacey (red.), *The Research Process in Nursing*, Blackwell Publishing, London.
- Keeney S., Hasson F., McKenna H., 2011, *The Delphi technique in nursing and health research*, Oxford.
- Kelly J.R., 1974, *Socjalization toward leisure: a development approach*, *Journal of Leisure Research*, 6: 192.
- Kiedrowicz G., 2009, *Technologia informacyjna w turystyce i rekreacji*, Radom, s. 51.
- Kiedrowicz G., Bartoszewski A., 2009, System oceny stron internetowych poświęconych turystyce na przykładzie wybranych miejsc turystycznych w Polsce, t. 2, [w:] K. Denek, T. Koszycz, W. Starościak (red.), *Edukacja jutra*, Warszawa, s. 339.
- Kierzyńska M., 1996, *Krajoznawczo-turystyczne formy i metody aktywizacji młodzieży pracującej w środowisku miejskim*, [w:] W. Siwiński (red.), *Sport, rekreacja ruchowa, turystyka*, PDW Ławica, Poznań.

- Kodeks dobrych praktyk przy organizacji turystyki szkolnej. Poradnik dla dyrektorów placówek oświatowych, biur podróży oraz rodziców, 2014, Polska Izba Turystyki Oddział Łódzki, Łódź.
- Kowalczyk A., 2002, *Geografia turystyki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2010, *Turystyka zrównoważona*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kowalczyk-Anioł J., 2013, Wykorzystanie biografii urlopowo-wakacyjnej w badaniach przestrzeni turystycznej w ujęciu pokoleniowym, *Turyzm*, 23/2.
- Kozłowska A., 2014, Potrzeby jako system klasyfikacji modeli perswazyjnych. Raport badawczy, Warszawa (http://wsp.pl/file/1149_422224955.pdf; dostęp: 14.03.2017).
- Kruczek Z., Walas B., 2009, *Kultura i turystyka – wspólnie zyskać.* (red.) Andrzej Stasiaka. Wyd. WSTiH, Łódź, s. 335–360.
- Krynicky B., 2003, Ukierunkowania aktywności ruchowej podejmowanej w stowarzyszeniach niepublicznych na przykładzie SAS „Bakcyl” – wyniki badań, [w:] W. Siwiński, R.D. Tauber, E. Mucha-Szajek (red.), *Czas wolny – rekreacja – turystyka – hotelarstwo – żywienie*, Wyd. WSHiD, Poznań.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1997, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 25.
- Kugiejko M., 2014, Aktywność turystyczna poznańskich studentów turystyki i rekreacji, [w:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Turystyka dostępna i humanistyczne aspekty turystyki*, Seria *Turystyka i Rekreacja Studia i Prace*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, s. 107–119.
- Kugiejko M., 2015, Biografia turystyczna studentów kierunku turystyka i rekreacja, [w:] B. Włodarczyk (red.), *Badania nad turystyką – jeden cel, różne podejścia*, Warsztaty z Geografii Turyzmu, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 65–75.
- Kugiejko M., 2015a, Znaczenie turystyki i krajoznawstwa w edukacji szkolnej – na przykładzie Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Puszczykowie, [w:] P. Krąż (red.), *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*, IGiGP UJ, Kraków, s. 131–149.
- Kugiejko M., 2015b, A professional skill set of a teacher and university lecturer in relation to the causes and prevention of job burnout, [w:] V. Lamanauskas (red.), *Problems of education in the 21st century, Lithuania*, s. 40–51.
- Kugiejko M., 2016, Program edukacyjny Comenius jako czynnik budujących tożsamość uczniów i nauczycieli, otwartą na mobilność i współpracę międzynarodową, [w:] P. Franczak, P. Krąż, J. Liro, M. Liro, K. Listwan-Franczak (red.), *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*, t. 4, IGiGP UJ, Kraków, s. 155–169.
- Kugiejko M., 2016a, Destynacje turystyczne wybranych szkół z obszaru aglomeracji poznańskiej, [w:] B. Włodarczyk (red.), *Człowiek w turystyce role, potrzeby, zachowania*, Warsztaty z Geografii Turyzmu, 7: 213–229.
- Kugiejko M., 2016b, Wyjazdy wypoczynkowe dzieci i młodzieży na terenie województwa wielkopolskiego, *ZN Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 2(34): 35–47.
- Kugiejko M., 2016c, Program the Erasmus Plus as a factor to international cooperation in school – case study analyzing, [w:] V. Lamanauskas (red.), *Problems of education in the 21st century, Lithuania*, 71: 44–53.
- Kunicki B., 1984, *Spoleczne bariery rekreacji fizycznej*, AWF, Warszawa, s. 20.
- Kurek W., Mika M., 2007, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 11–49.
- Kwilecki K., 2013, *Funkcje, motywy i potrzeby w turystyce*, Monografia pokonferencyjna – Współczesne trendy w hotelarstwie, gastronomii i turystyce międzynarodowej, Poznań.

- Latosińska J., Ludwicka D., 2010, Aktywność turystyczna młodzieży akademickiej na przykładzie wyższych uczelni w Łodzi, *Turyzm*, 20/1: 21–28.
- Leśniak-Moczuk K., 2011, Instytucje społeczne w wiejskiej przestrzeni społecznej, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica*, 37: 27–48.
- Lewis G., Walmsley D., 1997, *Geografia człowieka – podejścia behawioralne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 9, 63.
- Lipiec J., Winiarski R. (red.), 2008, *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Lubowicz Z., 1990, *Turystyka młodzieży polskiej lat osiemdziesiątych: społeczne uwarunkowania*, Warszawa.
- Lubowiecki-Vikuk A.P., Podgórski Z., 2016, Tourist behaviour of junior high school students of the selected voivode ships in Poland – the socio-demographic context, *Quaestiones Geographicae*, 35(1): 37–46.
- Łaciak J., 2006, *Aktywność turystyczna dzieci i młodzieży w 2005 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Łaciak J., 2010, *Aktywność turystyczna młodzieży w 2009 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Łaciak J., 2013, *Aktywność turystyczna mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych w 2012 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 13.
- Łaciak J., 2015, *Turystyka dzieci i młodzieży na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa.
- Łobocki M., 2003, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wyd. Impuls, Kraków.
- Łobożewicz T., 1996, *Turystyka dzieci i młodzieży szkolnej*, AWF, Warszawa.
- Łopaciński K., 1990, *Podróże trampingowe*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Madejski E., 1997, Wpływ modernizacji szkolnego systemu wychowania fizycznego na efektywność zajęć oraz postawy uczniów wobec kultury fizycznej. Wyniki naturalnego eksperymentu pedagogicznego, AWF, Kraków.
- Majewska H., 1973, *Mechanizmy socjalizacji a postawy*, [w:] S. Nowak (red.), *Teorie postaw*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Makowski R., 2005, *Turystyczna szkoła charakterów, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2: 19–23.
- Maslow A.H., 2006, *Motywacja i osobowość*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Mączak A., 1984, *Peregrynacje. Wojaże. Turystyka*, Czytelnik, Warszawa.
- Measelle J.R., Ablow J.C., Cowan P.A., Cowan C.P., 1998, Assessing young children's views of their academic, social and emotional lives: An evaluation of the self-perception scales on the Berkeley puppet interview, *Child Development*, 69: 1556–1576.
- Mcneal J., Yeh C., 2003, Consumer behavior of Chinese children: 1995–2002. *Journal of Consumer Marketing*, 20(6): 542–554.
- Merski J., 2002, *Turystyka kwalifikowana*, Warszawa.
- Middleton V.T.M., 1996, *Marketing w turystyce*, PAPT, Warszawa.
- Mika M., 2007, *Turystyka przyrodnicza – jej istota i współczesne kierunki rozwoju*, *Studia nad Turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, t. 1, IGIiP UJ, Kraków.
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno.
- Milewski D., 2005, Rola strategii rozwoju turystyki w kształtowaniu lokalnej polityki turystycznej, [w:] A. Panasiuk (red.), *Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin–Kopenhaga*.
- Miller G., 2014, The development of indicators for sustainable tourism: Results of a Delphi survey of tourism researchers, University of Westminster (http://epubs.surrey.ac.uk/634820/3/Miller_the%20development.pdf; dostęp: 21.01.2016).
- Miner J., Bolt J., 2002, *Outword Bund USA*, The Mountaineers Books, Seattle.

- Ministerstwo Edukacji Narodowej (<https://men.gov.pl/pl/wypoczynek>; dostęp: 8.11.2016).
- Ministerstwo Sportu i Turystyki (<http://www.msport.gov.pl/unwto/informacje-na-temat-organizacji-wypoczynku-dzieci-i-mlodziezy>; dostęp: 8.01.2017).
- Misja ZHP (<http://zhp.pl/ozhp/misja-zhp/>; dostęp: 8.01.2017).
- Misja ZHR (<https://www.zhr.pl/misjawizja/>; dostęp: 8.01.2017).
- Mroczek-Żulicka A., 2015, Wychowanie do turystyki poprzez zdobywanie kwalifikacji w działalności Związku Harcerstwa Polskiego, [w:] A. Stasiak, J. Śledzińska, B. Włodarczyk (red.), *Wczoraj, dziś i jutro turystyki aktywnej i specjalistycznej*, Warszawa, s. 301–317.
- Muszyński H., 1976, Sport i turystyka w szkole wychowującej, *Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna*, 4.
- Nickerson N., Jurowski C., 2001, The influence of children on vacation travel patterns, *Journal of Vacation Marketing*, 7: 19–30.
- Norman K.D., Yvonna S.L. (red.), 2009, *Metody badań jakościowych*, t. 2, *Obserwacja w nowym kontekście, Etnografia, pedagogika i rozwój problematyki społecznej*, Wyd. Naukowe PWN.
- Nowacki T., 1994, *Aktywizujące metody w kształceniu, Pracownia Doskonalenia Nauczycieli Przedmiotów Zawodowych*, Warszawa.
- Nowak S., 1973, *Teorie postaw*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Nowakowska A., 2009, *Turystyka jako zjawisko społeczno-ekonomiczne*, [w:] G. Gołębski (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Warszawa, s. 1–44.
- Obrador P., 2012, The place of the family in tourism research: Domesticity and thick sociality by the pool, *Annals of Tourism Research*, 39(1): 401–420.
- Okoń W., 2001, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa.
- Olbrycht K., 2012, Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji, *Pedagogia Christiana*, 1/29: 89–104.
- Orłowski B., 2008, *Fenomen turystyki industrialnej*, Akademia Humanistyczna, Poznań.
- Panasiuk A., 2014a, *Rynek turystyczny. Studium strukturalne*, Wyd. Difin, Warszawa.
- Pańczyk W., 1996, *Zielona recepta*, UKFiT, Zamość–Warszawa.
- Pańczyk W., 2003, *Rekreacja fizyczna a codzienne życie*, [w:] A. Dąbrowski (red.), *Uczestnictwo Polaków w rekreacji ruchowej i jego uwarunkowania*, Wyd. AWF, Warszawa–Płock.
- Pańczyk W., Warchoł K., 2008, *W kręgu teorii, metodyki i praktyki współczesnego wychowania fizycznego*, wyd. II uzup., Wyd. UR, Rzeszów.
- Parysek J., Wojtasiewicz L., 1979, *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Paszkievicz Z., 1983, Organizacja życia turystycznego w klasie, *Życie Szkoły*, 7/8: 407–413.
- Patkowski A., 1947, *Idea, cele i zadania współczesnego krajoznawstwa polskiego*, *Ziemia*, 38: 101.
- Petrykowski P., 2005, *Społeczno-kulturowe aspekty podstaw wychowania*, Wyd. Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika, Olsztyn.
- Pietkiewicz S., Żmuda S., 1973, *Słownik pojęć geograficznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Piotrowska I., 2011, *Pokolenie cyfrowe w szkole XXI wieku*, *Wyd. PEDAGOGIA*, 8, s. 45–49.
- Podemski K., 2005, *Socjologia podróży*, Wyd. Naukowe UAM, s. 8–9.
- Podstawy wychowawcze ZHP, Dokumenty ZHP (http://dokumenty.zhp.pl/pliki/zalcznik_20070527_201443_u.zal_xxxiii_zjazd_zhp_podstawy_wychowawcze.doc; dostęp: 2.01.2017).

- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (<https://www.pttk.pl/pttk/slowo.php>; dostęp: 2.01.2017).
- Popper R., 2008, Foresight Methodology: an overview and more, Bonn (http://www.forschungsinfo.de/archiv/iFQ_Jahrestagung_08/beitraege/popper.pdf; dostęp: 2.02.2017).
- Poria Y., Atzaba-Poria N., Barrett M., 2005, The relationship between children's geographical knowledge and travel experience: An exploratory study, *Tourism Geographies*, 7(4): 387–397.
- Porozumienie zawarte w dniu 9 marca 2006 r. w Warszawie Związku Harcerstwa Polskiego i Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w sprawie współdziałania i dalszego rozwoju turystyki i krajoznawstwa wśród młodzieży harcerskiej (<https://www.pttk.pl/zycie/zhp/>; dostęp: 8.01.2017).
- Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku, Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2020 roku. Wielkopolska 2020, Diagnoza turystyki w województwie wielkopolskim (<https://www.umww.pl/attachments/article/25030/Strategia%20rozwoju%20turystyki%20w%20wojew%C3%B3dztwie%20wielkopolskim%20do%202020%20roku.pdf>; dostęp: 26.03.2017).
- Projekt podstawy programowej – geografia 2017/2018 (<https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/geografia-podstawa.pdf>; dostęp: 12.03.2017).
- Przećlowski K., 1973, *Turystyka a wychowanie*, NK, Warszawa.
- Przećlowski K., 1997, *Etyczne postawy turystyki*, Albis, Kraków, s. 45–46.
- Przećlowski K., 2004, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wyd. ALBIS, Kraków, s. 31.
- Rapoport R., Rapoport R., 1975, *Leisure and the family life circle*, Roultedge and Kegan Paul, Henley.
- Raport Centrum im. Adama Smitha 2016, *Koszty wychowania dzieci w Polsce*, Warszawa (http://smith.pl/sites/default/files/zalaczniki_201606/raport2016_v3.pdf; dostęp: 27.02.2017).
- Raport, *Turystyka młodzieżowa* (http://www.wiadomosciturystyczne.pl/artykuly/artyku-1/324,0,47,0,raport_turystyka_mlodzielow.html; dostęp: 8.01.2017).
- Rauch W., 1979, The decision Delphi, *Technological Forecasting and Social Change*, 15: 159–169.
- Reforma systemu edukacji z 2017, Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59).
- Regulamin organizacyjny Urzędu Miasta Poznania, Załącznik do Uchwały nr XXXIV/405/III/2000 Rady Miasta Poznania z dnia 28 kwietnia 2000 r. (§23 pkt 26) (18.06.2015).
- Ritzer G., Liska A., 1997, “McDisneyization” and “Post-Tourism”: Complementary Perspectives on Contemporary Tourism, [w:] Ch. Rojek, J. Urry (red.), *Touring Cultures. Transformation of Travel and Theory*, London.
- Rojek Ch., Urry J., 1997, *Transformation of Travel and Theory*, [w:] Ch. Rojek, J. Urry (red.), *Touring Cultures. Transformation of Travel and Theory*, London.
- Rowiński R., 2007, *E funkcje działalności turystycznej dzieci i młodzieży*, [w:] Z. Dziubiński, (red.), *Humanistyczne aspekty sportu i turystyki*, AWF, SALOS RP, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 września 2002 r. w sprawie postępowania z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych (Dz.U. nr 167, poz. 1375).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. poz. 803).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 stycznia 1997 r. w sprawie warunków, jakie muszą spełniać organizatorzy wycieczek dla dzieci i młodzieży szkolnej, a także zasad jego organizowania i nadzorowania (tekst ujednolicony ze zmianami wynikającymi z Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 grudnia 2009 r., Dz.U. z 2009 r., nr 218 poz. 1696; dostęp: 30.05.2016).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 marca 2016 r. w sprawie wycieczek dzieci i młodzieży (Dz.U. z 2016 r., poz. 452).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE nr 692/2011 z dnia 6 lipca 2011 r. w sprawie statystyki i turystyki, 2011 (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej; dostęp: 22.07.2011).
- Różycki P., 2006, Determinanty aktywności turystycznej młodzieży, *Problemy Turystyki*, 29, 1/4: 157–166.
- Runge J., 2007, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Sarnecki R., 2010, *Edukacyjne aspekty czasu wolnego*, [w:] K. Denek, A. Kamińska, W. Kojas, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. Proces wychowania w szkole i poza nią*, Humanitas, Sosnowiec.
- Schänzel H.A., 2010, Whole-family research: Towards a methodology in tourism for encompassing generation, gender, and group dynamic perspectives, *Tourism Analysis: An Interdisciplinary Journal*, 15(5): 555–569.
- Schänzel H., Yeoman I., Backer E. (red.), 2012, *Family tourism: Multidisciplinary perspectives*, Bristol.
- Schuhmann K., 1984, *Phänomenologie: eine begriffsgeschichtliche Reflexion*, *Husserl Studies*, 1: 31–68.
- Schwegemann M., 2001, *Kulturtourismus – Fluch oder Segen*, Osnabrück, s. 4.
- Shim S., Serido J., Barber B.L., 2011, A consumer way of thinking: linking consumer socialization and consumption motivation perspectives to adolescent development, *Journal of Research on Adolescence*, 21(1): 290–299.
- Shoham A., Dalakas V., 2006, How our adolescent children influence us as parents to yield to their purchase requests, *Journal of Consumer Marketing*, 23(6): 344–350.
- Siegel A.W., Herman J.F., Allen G.L., Kirasic K.C., 1979, The development of cognitive maps of large- and small-scale space, *Child Development*, 50(2): 582–585.
- Sikora J., 1999, *Organizacja ruchu turystycznego na wsi*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Siwiński W., 1994, Czas wolny uczniów od nauki a ich uczestnictwo w zajęciach pozalekcyjnych sportowo-rekreacyjno-turystycznych, PDW Ławica, Poznań.
- Small J., 2008, The absence of childhood in tourism studies, *Annals of Tourism Research*, 35(3): 772–789.
- Smith V., 1989, *Host and Guests. The Anthropology of Tourism*, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Sobieński S., 1869, O majówkach i wycieczkach młodzieży szkolnej, *Szkoła – Dodatek Miesięczny Poświęcony Sprawom Szkół Średnich*, 12, Lwów.
- Sołowiej D., 1993, Przyczyny braku komfortu mieszkania w systemie rekreacyjnym miasta Poznania, [w:] *Ekologia krajobrazu w wybranych terytorialnych systemach rekreacyjnych*, Wyd. Krajowego Instytutu Badań Samorządowych, Poznań, s. 101–107.
- Stea D., Blaut J.M., 1973, Some preliminary observations on spatial learning in school children, [w:] R.M. Downs, D. Stea (red.), *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior*, Aldine, Chicago, s. 226–234.
- Stech K., 2000, Pedagogika wobec przemian i reform oświatowych, *Nauczyciel i Szkoła*, 1(8): 199–205.

- Strzyżewski S., 1997, *Wychowanie fizyczne poza salą gimnastyczną*, WSiP, Warszawa.
- Suchodolski B., 1990, *Wychowanie mimo wszystko*, Wyd. WSiP, Warszawa.
- Stanisz A., 2006, *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA na przykładach z medycyny*, t. 1, *Statystyki podstawowe*, StatSoft Polska, Kraków.
- Stasiakiewicz M., 1999, *Twórczość i interakcja*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
- Suprewicz J., 2005, *Socjologia turystyki*, Wyd. WSSP, Lublin, s. 158.
- Szacki J., 2002, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa, s. 464.
- Szczegółowe kryteria zdobywania i utrzymania specjalności turystyczno-krajoznawczej (<http://turystyka.zhp.pl/aktualnosci-czytaj/items/szczegolowe-kryteria-specjalnosci.html>; dostęp: 2.01.2017).
- Szkurłat E., 2009, *Od koncepcji edukacji geograficznej do praktyki*, Wyd. CODN (materiały edukacyjne).
- Szlęk A. (red.), 2007, *Pakiet Edukacyjny Pozaformalnej Akademii Jakości Projektu, Pakiet Edukacyjny PAJP, Analiza potrzeb*, Wyd. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji Narodowa Agencja Programu „Młodzież w działaniu”, cz. 5 (http://www.mlodziej.org.pl/sites/mlodziej.org.pl/files/publication/2565/pajp_v_www.pdf; dostęp: 22.01.2017).
- Szczepański J., 1973, *Refleksja nad oświatą*, PIW, Warszawa, s. 50–51.
- Szymański S., 1978, *Wycieczki szkolne do zabytków kultury*, WSiP, Warszawa.
- Szymański M.J., 2013, *Socjologia edukacji, Zarys Problematyki*, Wyd. Impuls, Kraków.
- Sytuacja gospodarstw domowych w 2015 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych, 2016, Główny Urząd Statystyczny (<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/sytuacja-gospodarstw-domowych-w-2015-roku-w-swietle-wynikow-badania-budzetow-gospodarstw-domowych,3,15.html>; dostęp: 27.02.2017).
- Tauber R.D., Siwiński W., 1999, *Metodologia badań w dziecinie rekreacji i turystyki*, WSHiG, Poznań.
- Terminologia turystyczna, 1995, *Zalecenia ONZ-WTO*, Warszawa.
- Tiago M., Tiago F., 2013, *Tourism & Management Studies*, 9/1: 28–34. *Qualitative Management Research*, London.
- Tomik R., Mynarski W., 2009, *School tourism and physical education in natural settings based on the principles and practices of outdoor education*, *Studies in Physical Culture and Tourism*, 16/4: 421–430.
- Töröcsik M., Szűcs K., Kehl D., 2014, *How Generations Think*, *Research on Generation Z*. *Acta Universitatis Sapientiae, Communicatio*, 1: 23–45.
- Trapscott D., 2008, *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World* (<http://donatapscott.com/books/grown-up-digital/>; dostęp: 17.03.2017).
- Turystyka w województwie wielkopolskim, 2014 (http://poznania.stat.gov.pl/files/gfx/poznan/pl/defaultaktualnosci/745/1/7/1/turystyka_2014.pdf; dostęp: 27.03.2017).
- Turos L., 1996, *Turystyka i edukacja*, Oficyna Ypsilon, Warszawa.
- Turos L., 1997, *Wprowadzenie do wiedzy o turystyce edukacyjnej*, Warszawa.
- Turos L., 2003, *Turystyka edukacyjna i transgresja*, *Wszechnica Polska – Szkoła Wyższa TWP*, Warszawa.
- Turos L., 2004, *Turystyka i odkrywanie wartości „Małej Ojczyzny”*, Warszawa, s. 23–25.
- Urry J., 2002, *The Tourist Gaze*, Sage, London.
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 1983 r., nr 38 poz. 173).
- Ustawa o usługach turystycznych – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 28 stycznia 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu (Dz.U. z 2016 r., poz. 187) (<http://repozytorium.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/4233/>

- GWSH_rozwazanie_calosc_dd_320x450-1.pdf?sequence=1&isAllowed=y; dostęp: 2.02.2017).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela. Tekst opracowany na podstawie: Dz.U. 2006 r., nr 97, poz. 674, nr 170, poz. 1218, nr 220, poz. 1600, z 2007 r. nr 17, poz. 95, nr 80, poz. 542, 102, poz. 689, nr 158, poz. 1103, nr 176, poz. 1238, nr 191, poz. 1369, nr 247, poz. 1821, z 2008 r., nr 145, poz. 917, nr 227, poz. 1505, z 2009 r., nr 1, poz. 1, nr 56, poz. 458, nr 67, poz. 572 (dalej cyt. KN). Ustawa o systemie oświaty z 1991 r. praktycznie pomija kwestie praw i obowiązków nauczyciela i odsyła w tym temacie do Karty Nauczyciela. Zob. ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty z późn. zm., w: Dz.U. nr 56, poz. 458 (zmiany z 19.03.2009), art. 5b.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz ustawy o Krajowym Rejestrze Karnym (Dz.U. z 2015 r., poz. 1629).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2015 r., poz. 2156 z późn. zm.).
- Warszyńska J., 1999, Główne problemy badawcze geografii turystyki, *Turyzm*, 9: 31–50.
- Wartecka-Ważyńska A., 2002, Aktywność turystyczna młodzieży ze szkół ponadpodstawowych, [w:] S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI w. – stan obecny i perspektywy*, Wyd. AWF, Poznań.
- Weissenborn B., 1997, *Kulturtourismus, Trierer Tourismus Bibliographien*, 10.
- Wierenga A. i in., 2003, *Sharing a New Story: Young People in Decision-Making*. Australian Youth Research Centre, Melbourne.
- Winiarski M.Ł., 1979, *Organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży w rejonie zamieszkania*, WPN, Poznań.
- Winiarski R., Zdebski J., 2008, *Psychologia turystyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Winiarski R. (red.), 2011, *Rekreacja i czas wolny*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa, s. 15.
- Witt P.A., Bishop D.W., 1970, Situational antecedents to leisure behaviour, *Journal of Leisure Research*, 2: 64–72.
- Wojtyczka J., 2000, *Organizacja turystyki młodzieży szkolnej*, Kraków, s. 7–9.
- Yaniv Poria A., Dallen J.T., 2014, *Where are the children in tourism research?* Ben-Gurion University of the Negev, Israel, Arizona State University, USA.
- Zajadacz A., 2004, *Potencjał turystyczny miast na przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Zajadacz A., 2010, *Czas wolny, turystyka i rekreacja dla osób niesłyszących w Polsce. Zarys specyfiki problemu*, Seria Turystyka i Rekreacja, *Studia i Prace*, 4, Wyd. Naukowe UAM, Poznań
- Zajadacz A., 2011, Attitudes to social integration of deaf people and hearing people during leisure time in Poland, [w:] J. Wyrzykowski, J. Marak (red.), *Tourism role in the Regional Economy. Social, Healthy – Relateocial, economic and Spatial Conditions of Disabled People’s Tourism Development*, Wrocław, s. 310–828.
- Zajadacz A., 2011a, Subiektywna przestrzeń turystyczna w świetle biografii turystycznych osób niesłyszących, [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna – czynniki, różnorodność, zmiany*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, s. 109–118.
- Zajadacz A., 2012, *Turystyka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne*, Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Zajadacz A., 2014, *Przeszłość, terażniejszość i przyszłość turystyki*. Warsztaty z Geografii Turystyki, 2014, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, s. 65–84.

- Zajadacz A., 2014a, Pokolenia X, Y, Z a fenomen turystyki, [w:] J. Śledzińska, B. Włodarczyk (red.), Międzypokoleniowe aspekty turystyki, Wyd. PTTK Kraj, Warszawa, s. 55–68.
- Zajadacz A., Kugiejko M. 2016, Krajoznawstwo w świadomości pokolenia Z, [w:] A. Stasiak, J. Śledzińska, B. Włodarczyk (red.), Współczesne oblicza krajoznawstwa, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa, s. 51–67.
- Ziętał K. (red.), 2001, Archiwistyka społeczna, Warszawa (www.archiwa.org; dostęp: 17.11.2016).
- Zmyślony P., 2008, Partnerstwo i przywództwo w regionie turystycznym, AE Poznań, Poznań, s. 41–42.
- Znaniński F., 1973, Socjologia wychowania, Wychowanie Społeczeństwo, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, s. 8.
- Żabińska T. (red.), 2013, Turystyka miejska. Prawidłowości i determinanty rozwoju, Katowice.
- Żebrowska M., 1976, Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

Załącznik nr 1

Karta wycieczki/imprezy

.....

(pieczęć szkoły)

Cele i założenia programowe wycieczki/imprezy

Trasa wycieczki/imprezy

Termin wycieczki/imprezy

Liczba dni

Klasa

Liczba uczestników

Kierownik wycieczki/imprezy (imię i nazwisko)

Liczba opiekunów

Środek lokomocji

Oświadczenie:

Zobowiązuję się do przestrzegania przepisów dotyczących zasad bezpieczeństwa na wycieczkach i imprezach dla dzieci i młodzieży.

Opiekunowie wycieczki/imprezy:

1. tel. kontaktowy (kom.)

(imię i nazwisko)

2. tel. kontaktowy (kom.)

(imię i nazwisko)

Kierownik wycieczki/imprezy

.....

(podpis)

Harmonogram wycieczki/imprezy

Data i godz.	Km	Miejscowość	Program	Adres punktu noclegowego i żywieniowego

.....
(pieczęć i podpis dyrektora szkoły/placówki)

Lista uczestników wycieczki

Lp.	Imię i nazwisko	Klasa	Numer telefonu

Uczniowie **niebiorący** udziału w wycieczce zostali przydzieleni do następujących klas:

Lp.	Imię i nazwisko	Klasa

Załącznik nr 2

Regulamin wycieczki szkolnej

Obowiązkiem każdego uczestnika wyjazdu oraz jego rodziców (prawnych opiekunów) jest zapoznanie się z Regulaminem wyjazdu, Regulaminem punktu noclegowego i pisemne potwierdzenie przyjęcia do wiadomości zapisów tych dokumentów.

1. Wszystkich uczestników obowiązuje punktualność i przestrzeganie Regulaminów.
2. Obowiązuje kategoryczny zakaz samodzielnego przechodzenia przez ulicę, oddalania się od grupy.
3. Przestrzegamy ogólnych zasad bezpiecznego poruszania się po drogach
4. Uczestnik zobowiązany jest do posiadania odpowiedniego obuwia i ubioru stosownego do pory roku.
5. W miejscu postoju przestrzegamy ogólnych przepisów bezpieczeństwa.
6. Wszyscy idziemy jedną zwartą grupą, zgodnie z przepisami ruchu drogowego.
7. W czasie marszu nie oddalamy się od grupy, zachowujemy swoje tempo marszu (nie wyprzedzamy, nie biegniemy).
8. Obowiązuje bezwzględny zakaz zabierania i używania ostrych narzędzi, pirotechnicznych i elektrycznych.
9. W czasie jazdy autobusem (pociągiem) obowiązują następujące zasady:
 - podczas jazdy zachowujemy ciszę i dyscyplinę, aby nie przeszkadzać kierowcom w wykonywaniu ich pracy,
 - nie rozmawiamy z kierowcą,
 - nie otwieramy drzwi podczas jazdy oraz nie opieramy się o drzwi,
 - nie chodzimy po autokarze podczas jazdy,
 - nie siedzimy tyłem do kierunku jazdy,
 - nie wychylamy się przez okno,
 - nie pokazujemy żadnych obraźliwych gestów przez szybę autobusu (pociągu),
 - nie należy zachowywać się w sposób zagrażający bezpieczeństwu własnemu i innych,
 - zabronione jest wyrzucanie czegokolwiek przez okno autobusu (pociągu),
 - zabronione jest przewożenie przedmiotów, które mogą zagrozić życiu i zdrowiu wszystkich uczestników podróży.
10. Podczas postoju autokaru nie wolno:
 - wychodzić na szosę,
 - zaśmiecać miejsca pobytu.
11. W miejscu noclegowym i żywieniowym uczestnik przestrzega obowiązujących tam regulaminów.
12. W czasie trwania wyjazdu i nie tylko:
 - mówimy poprawną polszczyzną
 - nie używamy wulgaryzmów.

13. Obowiązuje bezwzględny zakaz używania przez młodzież papierosów, alkoholu i środków odurzających.
14. W przypadku posiadania lub zażywania powyższych używek rodzice zostaną powiadomieni w trybie natychmiastowym i uczestnik kończy wycieczkę, a rodzice są zobowiązani odebrać dziecko z miejsca pobytu na własny koszt.
15. Złe samopoczucie zgłaszamy opiekunom.
16. Telefony komórkowe, aparaty fotograficzne i inne cenne przedmioty uczestnicy zabierają na własną odpowiedzialność.
17. Wszyscy uczestnicy muszą stawić się w ustalonym punkcie zbiórki przed wyjazdem, bez względu na pogodę (w razie nieobecności nie będzie zwrotu kosztów).
18. Za nieprzestrzeganie niniejszego regulaminu grozi poinformowanie rodziców ucznia, dyrekcji szkoły oraz wykluczenie z udziału w jakichkolwiek wyjazdach.

Zapoznałam/zapoznałem się z treścią regulaminu wycieczki i zobowiązuję się do przestrzegania wszystkich jego punktów.

.....
(data, imię i nazwisko uczestnika wycieczki)

Załącznik nr 3

Zgoda rodziców lub opiekunów prawnych

Wyrażam zgodę na udział syna/córki

.....

w

odbywającej się w dniach

(podać rodzaj i miejsce imprezy)

Oświadczam, że:

1. Zapoznałam/zapoznałem się z harmonogramem organizowanej imprezy.
2. Stan zdrowia dziecka nie budzi przeciwwskazań do uczestnictwa w ww. imprezie.
3. Wyrażam zgodę na podejmowanie decyzji przez kierownika lub opiekunów wycieczki związanych z leczeniem, hospitalizacją i zabiegami operacyjnymi w przypadku zagrożenia zdrowia lub życia mojego dziecka.
4. Jednocześnie zobowiązuję się do zapewnienia bezpieczeństwa w drodze pomiędzy miejscem zbiórki i rozwiązaniem wycieczki, a domem.

PESEL ucznia

Nr telefonu kontaktowego

Adres ucznia

.....
(podpisy rodziców/opiekunów prawnych)

..... r.

(miejscowość i data)

Załącznik nr 4

Formularz ankiety skierowanej do uczniów

Zwracam się z prośbą o udzielenie odpowiedzi na poniższe pytania, dotyczące odpowiedzi na poniższe pytania, dotyczące problemu organizacji oraz przeprowadzania wycieczek szkolnych. Wyniki anonimowej ankiety zostaną wykorzystane wyłącznie w postaci zestawień statystycznych, które umożliwią napisanie rozprawy doktorskiej.

Dziękuję za wypełnienie ankiety
Magdalena Kugiejko

1. Rodzaj szkoły, do której uczęszczasz:
 - Podstawowa
 - Gimnazjum
 - Liceum
 - Technikum

2. Czy szkoła jest
 - szkołą miejską
 - szkołą wiejską
 - podaj miejscowość i gminę siedziby szkoły.....

3. Wiek:
 - do 12 lat
 - 13–16 lat
 - 17–20 lat

4. Czy w roku szkolnym 2015/2016 byłeś/teś, lub pojedziesz na wycieczkę szkolną? (wybierz jedną odpowiedź, jeżeli tak to podaj miejsce i czas jej trwania)
 - nie
 - tak

5. Wycieczka była:
 - jednodniowa
 - kilkudniowa
 - więcej niż jedna

6. Czy w ubiegłym roku szkolnym byłeś/ teś, na wycieczce szkolnej?
 - tak (przejdź do pytania nr 7)
 - nie

7. Jeżeli byłeś/ teś na wycieczce, to jak długo trwała?
 - jednodniowa

- kilkudniowa
 - więcej niż jedna
8. Co Twoim zdaniem jest ważne przy wyborze wycieczki? (Oceń przydzielając odpowiednie punkty w skali 1–4)
- ... program imprezy
 - ... długość trwania wycieczki (jednodniowa, kilkudniowa)
 - ... mój wiek
 - ... nieistotne miejsce, liczy się sam wyjazd
9. Czy masz wpływ na wybór wycieczki klasowej?
- tak
 - nie
 - czasami
10. Jaka forma wyboru, ustalania wyjazdu przeważa? (wybierz jedną formę)
- dyskusja w klasie
 - szukanie w katalogach z biur podróży
 - nauczyciel narzuca swoją propozycję
 - tworzenie swojej własnej wycieczki
11. Czy ważne przy wyborze wycieczki są dla Ciebie sugestie rodziców?
- tak
 - nie
 - zdecydowanie nie
 - czasami biorę pod uwagę
12. Czy ważna przy wyborze wycieczki jest dla Ciebie sugestia nauczyciela?
- tak
 - nie
 - zdecydowanie nie
 - czasami biorę pod uwagę
13. Dlaczego Twoim zdaniem nie wszyscy z klasy jeżdżą na wycieczki jednodniowe? (wymień minimum jeden czynnik)
-
14. Dlaczego Twoim zdaniem nie wszyscy z klasy jeżdżą na wycieczki kilkudniowe? (wymień minimum jeden czynnik)
-
15. Czy uważasz że koszt wycieczki co roku jest większy?
- tak
 - nie

16. Jaki typ wycieczek dominuje w Twojej klasie?
- krajowe
 - zagraniczne
17. Czy byłeś/ łaś kiedyś na jakiejś szkolnej zagranicznej wycieczce? (jeżeli, tak to podaj miejsce i czas jej trwania)
- tak
 - nie
18. Jaki rodzaj wycieczek przeważa w Twojej szkole?
- wypoczynkowe (rekreacyjne)
 - krajoznawcze (edukacyjne)
 - kulturowe
 - turystyka ekstremalna (np. wspinaczka)
 - turystyka sportowa (obozy sportowe)
 - inna (jaka?)
19. Jaki typ wycieczek Twoim zdaniem jest lepszy?
- jednodniowe
 - kilkudniowe
20. Ulubione typy wyjazdów jednodniowych? (ocenić przydzielając odpowiednie punkty w skali 1–6)
- wycieczki przedmiotowe (lekcje w terenie)
 - muzeum
 - kino
 - pływalnia
 - teatr
 - zwiedzanie dużych miast (np. Wrocław, Warszawa, Kraków)
21. Ulubione typy wyjazdów kilkudniowych? (ocenić przydzielając odpowiednie punkty w skali 1–4)
- ... wyjazdy nad jezioro
 - ... wyprawa w góry
 - ... wyjazdy nad morze
 - ... wycieczki przedmiotowe (np. zielone szkoły)
22. Czy chętnie zwiedzasz obiekty historyczne, sakralne (religijne)?
- tak
 - nie
23. Czy podczas wycieczek dowiadujesz się najczęściej: (ocenić przydzielając odpowiednie punkty w skali 1–4)
- ... informacji historycznych
 - ... informacji geograficznych

... ciekawostek

... niczego, gdyż mnie to nie interesuje

24. Czy uważasz, że lekcje przeprowadzane w terenie, a nie w szkole są:
- ciekawe
 - nudne
25. Czy Twoim zdaniem po wycieczce, dowiedziałas/łeś się czegoś więcej na dany temat, niż przed wyjazdem?
- tak
 - nie
26. W jakiej dziedzinie Twoim zdaniem pogłębiasz najczęściej informacji? (podaj maksymalnie 2 odpowiedzi)
- biologia
 - historia
 - geografia
 - sztuka, architektura
 - sport
27. Czy w szkole działa Szkolne Koło Turystyczne?
- tak
 - nie
28. Czy jesteś członkiem Szkolnego Koła Turystycznego?
- tak
 - nie
29. Napisz dlaczego zdecydowałaś/łeś się na działanie w kole
.....
30. Czy oprócz wyjazdów szkolnych jeździsz na: (zaznacz odpowiednie formy)
- weekendowe wycieczki z rodzicami
 - rodzinne wakacje
 - wyjazdy do babci
 - kolonie i obozy
 - inne.....
31. Czy uważasz, że wycieczka jako forma nagrody za dobre sprawowanie jest dobra?
- tak
 - nie
 - czasami
 - zdecydowanie nie

Załącznik nr 5

Formularz kwestionariusza metody biograficznej skierowany do studentów

Zwracam się z prośbą o udzielenie rzetelnych odpowiedzi na poniższe pytania, dotyczące częstotliwości, jakości odbywanych wyjazdów we wcześniejszej edukacji szkolnej. Czy miały one wpływ na późniejsze wybory wyjazdów, a może przyczyniły się do podjęcia studiów w tematyce podróżniczej. Kwestionariusz jest anonimowy, skierowany do studentów kierunku Turystyka i Rekreacja.

Dziękuję za wypełnienie – Magdalena Kugiejko

1. Płeć

- Kobieta
- Mężczyzna

2. Miejsce zamieszkania w trakcie nauki (proszę o podkreślenie właściwej odpowiedzi)

Szkoła podstawowa	miasto	wieś
Gimnazjum	miasto	wieś
Liceum	miasto	wieś
Studia	miasto	wieś

3. Czy studiuje Pan/Pani równocześnie lub ukończył/a Pan/Pani innych kierunek studiów niż Turystyka i Rekreacja na UAM? (jeśli tak, to proszę o podanie uczelni i kierunku)

.....

4. „Turystyka, podróże w moim życiu” (proszę o szczerzy opis)

- wracając do czasów dzieciństwa,
- wycieczek szkolnych (w szkole podstawowej, gimnazjum, liceum),
- poprzez obecne „miejsce”, w którym się Pan/Pani znajduje

Bardzo ważne są również uwagi negatywne: co utrudniało, uniemożliwiało Panu/Pani podróże (praca, koszty, brak czasu, zła organizacja).

a. Z kim najczęściej Pan/Pani podróżował/a? (rodzina, znajomi, szkoła, biura podróży)

.....

b. Co miało wpływ na podejmowane wyjazdy (może Kto)?

.....

c. Czy wybór studiów był związany z pasją podróżowania?

.....

d. Czy w najbliższym czasie planuje Pan/Pani podjęcie aktywności turystycznej? (gdzie? na jak długo? Jaki rodzaj wyjazdu – wycieczka z biurem, indywidualna organizacja)

.....

Załącznik nr 6

Program wycieczki

PRZELOTEM PRZEZ LUBELSZCZYNĘ – WYCIECZKA PRZEDMIOTOWA

I DZIEŃ – 6.06.2016

- wyjazd z Puszczkowa
4 godz. 35 min (427 km) przez A2
- przejazd do Puław, ośrodka muzealnictwa (pierwsze muzeum na ziemiach polskich, a zarazem najstarsze muzeum w Europie Środkowej), zwiedzanie kompleksu pałacowo-parkowego z Pałacem Czartoryskich
- Puławy – Zakłady Azotowe Puławy – największe zakłady przemysłowe znajdujące się w granicach miasta i największy producent nawozów sztucznych w Polsce
1 godz. 20 min (70 km) przez S12
- przejazd do miejscowości Kijany (nocleg)
obiadokolacja i nocleg

II DZIEŃ – 7.06.2016

śniadanie i lunch box

- zajęcia w Poleskim Parku Narodowym, projekcja filmu, zwiedzanie Ośrodka Ochrony Żółwia Błotnego, Ośrodka Dydaktyczno-Muzealnego PPN w Starym Załuczu oraz ścieżki przyrodniczej, prezentującej główne ekosystemy torfowiskowe Parku oraz jego awifaunę
35 min (45,5 km) przez DK82
- powrót do Kijan, karty pracy
- czas wolny na orliku (koszykówka, siatkówka plażowa, piłka nożna)
obiadokolacja i nocleg

III DZIEŃ – 8.06.2016

śniadanie i lunch box

- spływ kajakowy po rzece Wieprz (około 12 km – trasa jest łatwa i atrakcyjna, malownicza, charakteryzuje się licznymi meandrami oraz wąskim i płytkim korytem o leniwym nurcie, nie ma potrzeby przenoszenia kajaka), zakończenie spływu w Zwierzyńcu, gdzie zorganizowane będzie ognisko
ognisko i odpoczynek
- powrót do Kijan
- odpytywanie
- czas wolny na orliku
obiadokolacja i nocleg

IV DZIEŃ – 9.06.2016

śniadanie i lunch box

- wyjazd do Lublina, największego ośrodka naukowo-kulturalnego po wschodniej stronie Wisły: zabytkowa architektura Lublina na obszarze Starego Miasta i Śródmieścia, średniowieczna Brama Krakowska, Zamek Lubelski
25 min (19,7 km) przez DK82
- zwiedzanie z przewodnikiem 9.00–12.00
- praca w grupach – karty pracy 12.00–15.00
- przejazd do Świdnika – lotnisko obsługujące port lotniczy Lublin, wytwórnię śmigłowców PZL w Świdniku, użytkowane też przez Aeroklub Świdnik, zwiedzanie portu lotniczego (40–60 min)
- miejsce pamięci i muzeum Majdanek – były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny (pedagogika pamięci, refleksja nad przeszłością, nad własnymi poglądami i postawami; próba aktywizacji pamięci historycznej o zbrodniach totalitarnych w wymiarze moralnym i społecznym)
- program artystyczny
obiadokolacja i nocleg

V DZIEŃ – 10.06.2016

śniadanie i lunch box

- przejazd do Nałęczowa (zwiedzanie – 1,5 godz.) – mikroklimat o naturalnych warunkach klimatycznych, jedyne tego typu w Polsce jednoprofilowe uzdrowisko klimatyczno-kardiologiczne
41 min (57,8 km) przez S12
- przejazd do Kazimierza Dolnego (zwiedzanie – 3 godz.) – spichlerz „Pod Żurawiem”, Muzeum Przyrodnicze (spichlerz Ulanowskich), Góra Trzech Krzyży, osuwisko na zboczu wąwozu
26 min (22,7 km) przez DW830

Ekwipunek

Legitymacja szkolna, suchy prowiant na pierwszy dzień, notatniki i podkładki, długopis, środki przeciw komarom, obuwie sportowe, odpowiednia odzież m.in. przeciwdeszczowa oraz na spływ kajakowy.

Załącznik nr 7

Program wycieczki przedmiotowej geograficzno-matematycznej

PIENIŃSKI PARK NARODOWY I GORCZAŃSKI PARK NARODOWY

25–29 maja 2015

I DZIEŃ – 25 maja 2015 r.

- Przejazd do Pienińskiego Parku Narodowego
- Trasa Puszczykowo–Wrocław–Tarnowskie Góry
- Zabytkowa Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach (przykład kopalni głębino-
wej, historia wydobycia srebra w Polsce)
- Trasa Tarnowskie Góry–Zabrze–Łaziska Górne
- Zajęcia dydaktyczne na terenie Huty Żelaza w Łaziskach Górnych (czynniki
lokalizacji hut w Polsce)
- Trasa Łaziska Górne–Krościenko
- Zakwaterowanie w willi „Granit” w Krościenku
- Trasa z Puszczykowa do Krościenka jest pilotowana przez uczestników wy-
cieczki. Dzień ten poświęcony jest geografii przemysłu.

II DZIEŃ – 26 maja 2015 r.

Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe

- Zajęcia dydaktyczne na terenie Pienińskiego Parku Narodowego
- Zwiedzanie ekspozycji z mapą plastyczną Pienin w Muzeum Przyrodniczym
Pienińskiego Parku Narodowego
- Przejście przez Przełęcz Szopka – tematyka dotycząca podstawowych informa-
cji o powstaniu i funkcjonowaniu PPN oraz formowaniu się pasma górskiego
– Pieniny i jego środowiska geograficznego
- Przejście na Trzy Korony (platforma widokowa – poznanie panoramy Tatr
i Spiszu)
- Przejście na Górę Zamkową i Polanę Kosarzyską – zajęcia z elementów środo-
wiska kulturowego i historii tego regionu
- Przejście na Sokolicę (platforma widokowa) – tematyka dotycząca piętrowości
klimatyczno-roślinnej w Pieninach
- Zejście do schroniska Orlica w Szczawnicy, przeprawa promem przez Dunajec,
zwiedzanie ośrodka Kultury Turystyki Górskiej PTTK

Powrót na obiadokolację do willi „Granit”

- zajęcia z kartami pracy z Pienińskiego Parku Narodowego

III DZIEŃ – 27 maja 2015 r.*Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe*

- Przejazd z „Granitu” do Czorsztyna; zwiedzanie Zamku Czorsztyńskiego z platformą widokową na Jezioro Czorsztyńskie; zaprezentowanie funkcji zbiorników retencyjnych w Polsce na przykładzie Jeziora Czorsztyńskiego – hydroenergetyka.
- Przejazd do przystani Sromowcach Wyżnych – Kąty oraz spływ Dunajcem (tratwy – dla chętnych uczestników wycieczki); Przełom Dunajca – wietrzenie chemiczne w skałach węglanowych oraz działalność wód płynących.
- Przejście z przystani w Szczawnicy do stacji kolejki na Palenicę – przejazd kolejką.
- Przejście grzbietem Małych Pienin do Wąwozu Homole; prelekcja na temat budowy geologicznej tego odcinka; przejście Przełomem Dunajca do Leśnicy.

Powrót na obiadokolację do willi „Granit”

IV DZIEŃ – 28 maja 2015 r.*Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe*

- Przebieg trasy pieszej: Przełęcz Przysłop, Polana Trusiówka, odkrywka geologiczna, fragment ścieżki GPN „Dolina Gorcowego Potoku”, Polana Podskaly, Szlak Dziesięciu Polan, Szalasy Pasterskie, polana Adamówka, Wychodnie Skalne, Gorc Troszacki, Polana Stawieniec, Osuwiska w Dolinie Kamienicy, fragment ścieżki GPN „Dolina Kamienicy”, Młaczka, Papieżówka, powrót do Rzek.
- Poruszana tematyka: piętra klimatyczne i roślinne w Gorcach, budowa geologiczna Beskidów – z uwzględnieniem Gorców, ukształtowanie powierzchni i procesy egzogeniczne, GPN – historia, formy ochrony, środowisko przyrodnicze, turystyka w Gorcach, pasterstwo i polany, podsumowanie – Gorce na tle Karpat.

Powrót na obiadokolację do willi „Granit”

V DZIEŃ – 29 maja 2015 r.*Śniadanie i zaopatrzenie w lunch-pakiety*

- Przejazd na trasie Krościeńko–Wrocław
- Zwiedzanie Afrykarium na terenie wrocławskiego ZOO
- Przejazd z Wrocławia do Puszczykowa

PILOTAŻ TRASY**I DZIEŃ – TRASA**

- Mosina–Czempiń
- Czempiń (za)–Kościan
- Kościan (za)–Leszno (przed)
- Leszno (za)–Bojanowo
- Bojanowo (za)–Rawicz

- Rawicz (za)–Żmigród
- Żmigród (za)–Trzebnica
- Trzebnica (za)–Wrocław (przed)
- Wrocław
- Wrocław (za)–Oleśnica Mała (45 km zwróć uwagę na małą atrakcyjność terenu – aktywizacja grupy)
- Oleśnica Mała (za)–Rzędziwojowice
- Rzędziwojowice (za)–Krapkowice
- Krapkowice (za)–Nogowczyce
- Nogowczyce (za)–Pławniowice
- Pławniowice (za)–Wieszowa
- Wieszowa (za)–Tarnowskie Góry (w tym kopalnia srebra)
- Tarnowskie Góry–Wieszowa (bez pilotażu)
- Wieszowa (za)–Gliwice (miasto Gliwice)
- Gliwice (za)–Łaziska Górne
- Łaziska Górne (za)–Oświęcim
- Oświęcim (za)–Wadowice
- Wadowice (za)–Sucha Beskidzka
- Sucha Beskidzka (za)–Rabka Zdrój
- Rabka Zdrój (za)–Krościenko

OWOCNEJ PRACY!!!

Załącznik nr 8

Program wycieczki przedmiotowej geograficzno-fizycznej

SUWALSKI PARK KRAJOBRAZOWY I WIGIERSKI PARK NARODOWY

I DZIEŃ (zbiórka 6.45)

- **Inowrocław** – znaczenie soli w rozwoju gospodarczym miasta: Inowrocławskie Zakłady Chemiczne oraz tężnie
- **Toruń** – miasto Mikołaja Kopernika, gotyk w architekturze oraz pierniki toruńskie (karty pracy – załączniki)
- **Golub-Dobrzyń** – gotycko-renesansowy zamek krzyżacki
- **Gietrzwałd** – sanktuarium Matki Bożej (obiad zarezerwowany u sióstr zakonnych)
- **Olsztyn** – nocleg w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym

II DZIEŃ

Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe

- **Mrażowo** – rejon atrakcyjny turystycznie, przyczyny i skutki
- **Zelwagi** – złote tablice mormonów (kolebka polskich *mormonów*)
- **Mikołajki** – atrakcje turystyczne miasta, Mazurski Park Krajobrazowy – typy genetyczne jezior (Śniardwy, Tały i Łuknajno) (karty pracy – załączniki)
- **Jezioro Śniardwy** – zajęcia dydaktyczne „Co nam w okolicach Mikołajek zastawił lodowiec?” Rejs statkiem na jeziorze Śniardwy
- **Gawrych Ruda** – *obiadokolacja i nocleg*

III DZIEŃ

Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe

- Zajęcia w terenie **Suwalskiego Parku Krajobrazowego i Wigierskiego Parku Narodowego**: działalność lądolodu i wód fluwioglacjalnych, zbiorniki wodne, gleby i szata roślinna oraz zwierzęta
- **Szurpiły** – Magazyn Rdzeni Wiertniczych
- **Gawrych Ruda** – *obiadokolacja i nocleg*

IV DZIEŃ

Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe

- Spływ kajakowy **Czarną Hańczą i kanałem Augustowskim** (Dworczyско-Mikaszówka): podczas spływu pokonujemy 2 śluzy, m.in. śluzę Sosnowek. Zagadnienia realizowane podczas spływu to: działalność erozyjna i akumulacyjna rzeki Czarna Hańcza oraz antropogeniczne działania w systemie hydrograficznym na przykładzie kanału Augustowskiego.
- Karty pracy z fizyki (karty pracy – załączniki)
- Ognisko i program artystyczny

- **Gawrych Ruda** – *obiadokolacja i nocleg*

V DZIEŃ

Śniadanie i zaopatrzenie w pakiety lunchowe

- Przejazd Gawrych Ruda–Warszawa–Puszczykowo
- Warszawa – Łazienki Królewskie w Warszawie i Rezydencja Prezydenta RP – Belweder,
- Powrót do Puszczykowa w godzinach wieczornych

Ekwipunek

Legitymacja szkolna, suchy prowiant na pierwszy dzień, produkty na śniadanie na drugi dzień, naczynia (np. kubek, talerz, widelec itd.), śpiwór, notatniki i podkładki, długopis, środki przeciw komarom, obuwie sportowe, odpowiednia odzież m.in. przeciwdeszczowa oraz na spływ kajakowy.

Załącznik nr 9

Karty pracy z historii

KAZIMIERZ DOLNY

Imię i nazwisko Klasa

Przedmiot Nauczyciel uczący

1. Przeczytaj niespiesznie fragment wiersza „W piwoniowym ogrodzie” autorstwa poety – wielkiego miłośnika Kazimierza Dolnego nad Wisłą. Jak nazywa się autor tego utworu? Z którym innym miastem jest związany?

2 pkt

*W piwoniowym gąszczu
Koło Kazimierza
– Twarzą na wprost nieba
Od stóp do głów leżąc
Z całą swą niewiedzą
To jedno bym widział:
– Jeszcze nieskończony
– Niespełniony jeszcze
Miał gliną i piachem
Tą rozkoszą lata
Tą urodą świata
Przywalony
Powalony
– Jestem*

2. Kazimierz to także miasto malarzy. Powyżej jest również miejsce na Twój szkic z tego niepowtarzalnego miejsca.

1 pkt

3. Co przedstawia poniższe zdjęcie?

..... 1 pkt

4. Podaj przykład architektury renesansowej w Kazimierzu
 1 pkt

5. Jesteśmy w Kazimierzu zaledwie przez chwilę. Jednak mimo to po przeczytaniu poniższych wypowiedzi (nie musisz zgadzać się z autorami), spróbuj napisać co Tobie najbardziej spodobało się w Kazimierzu.

Agata Passent – córka Agnieszki Osieckiej, poetki. „Agnieszka Osiecka jako młoda dwudziestoparoletnia dziewczyna często jeździła do Kazimierza. Są zdjęcia jej i Marka Hłaski jak tam sobie hasają. (...) Mamę zawsze fascynowały miejsca, które były przed wojną takim tygłem kulturowym. A Kazimierz słynął z tego, że mieszkało tu wielu Żydów, kupców żydowskich i pewnie bardzo ją to inspirowało, że te różne narodowości w takim małym miasteczku ze sobą żyły, kłóciły się, handlowały...”

Waldemar Siemiński, pisarz, urodzony w Kazimierzu Dolnym, autor m.in. „Kobiety z prowincji”. „W Kazimierzu jest jakaś wyjątkowa gra powietrza. I pewnie dla tej gry światła w powietrzu tak ukochali go malarze. Tego w żadnym kinie się nie kupi, za żadne pieniądze”.

Jarosław Gugala, dziennikarz telewizyjny, muzyk, członek „Zespołu Reprezentacyjnego”. „Miasteczek tak urokliwych, jednorodnych w swej zabudowie jak Kazimierz nad Wisłą jest w Polsce bardzo niewiele. Lubię tam przyjeżdżać, wiele osób tam przywiozłem, lubię tam zjeść. Takie miasteczka jak Kazimierz są ważne, bo jeśli ktoś z zagranicy do nas przyjeżdża, to można mu śmiało pobyt w Kazimierzu polecić, bo poczuje taką atmosferę Polski i świata, którego już nie ma”.

Daniel Olbrychski, jeden z najznakomitszych polskich aktorów, pod Kazimierzem ma swój drugi dom. „Kazimierz Dolny można sobie wyobrazić jako to, co najpiękniejsze w polskiej architekturze sprzed wieków. Ta okolica łączy w sobie wszystko to, do czego tęskni natura ludzka: położenie nad brzegiem rzeki wśród wzgórz z zachowaniem przepięknej architektury”.

.....

2 pkt

6. Jaki procent stanowili Żydzi w przedwojennym Kazimierzu?
 1 pkt

7. Wyjaśnij pojęcia związane z „naszymi w pewien sposób starszymi braćmi w wierze” – jak nazwał Żydów Jan Paweł II.

- Tora
- synagoga
- menora
- macewa
- kipa
- kirkut
- chasydyzm
- cadyk

LUBLIN

Imię i nazwisko Klasa

Przedmiot Nauczyciel uczący

1. Jakie ważne wydarzenie miało miejsce w Lublinie w XVI wieku i w jaki sposób wpłynęło na historię Polski? Podaj datę tego wydarzenia.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

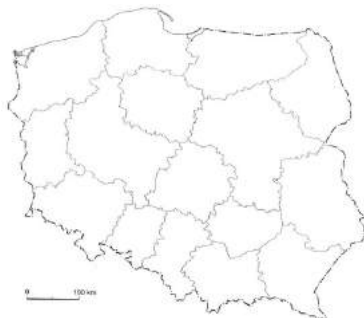
.....

.....

4 pkt

2. Zaznacz Lublin na mapie konturowej Polski i zakreśl województwo na terenie którego jest położony.

2 pkt

3. Ilu mieszkańców liczy Lublin?

..... 1 pkt

4. Co przedstawia grafika poniżej? Wymień przynajmniej dwa nazwiska osób związanych z tą instytucją.

.....

3 pkt

5. Jak nazywa się kraina geograficzna, w której leży Lublin?

..... 1 pkt

6. Nad jaką rzeką leży Lublin?

..... 1 pkt

7. Obserwuj uważnie zabytki Lublina i napisz co przedstawiają zamieszczone ilustracje?

.....

2 pkt

8. W jakim stylu wykonano freski w Kaplicy Trójcy Świętej w Lublinie? Kto ufundował kaplicę? W którym wieku? Kto namalowany jest w centralnym punkcie prezbiterium? Jakie postaci okalają postać centralną? Co oznacza podwójny krzyż na czerwonym tle umieszczony na zworniku?

.....

7 pkt

9. Co wywarło na Tobie największe wrażenie w niemieckim obozie koncentracyjnym na Majdanku?

.....

3 pkt

10. Kiedy i gdzie zapadła decyzja o tzw. „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej”, czyli o zagładzie Żydów? 2p.

..... 2 pkt

PUŁAWY

Imię i nazwisko Klasa

Przedmiot Nauczyciel uczący

1. Kogo przedstawiają zamieszczone obrazy? Napisz w kilku zdaniach krótkie życiorysy i opisz dokonania tych postaci. 6 pkt

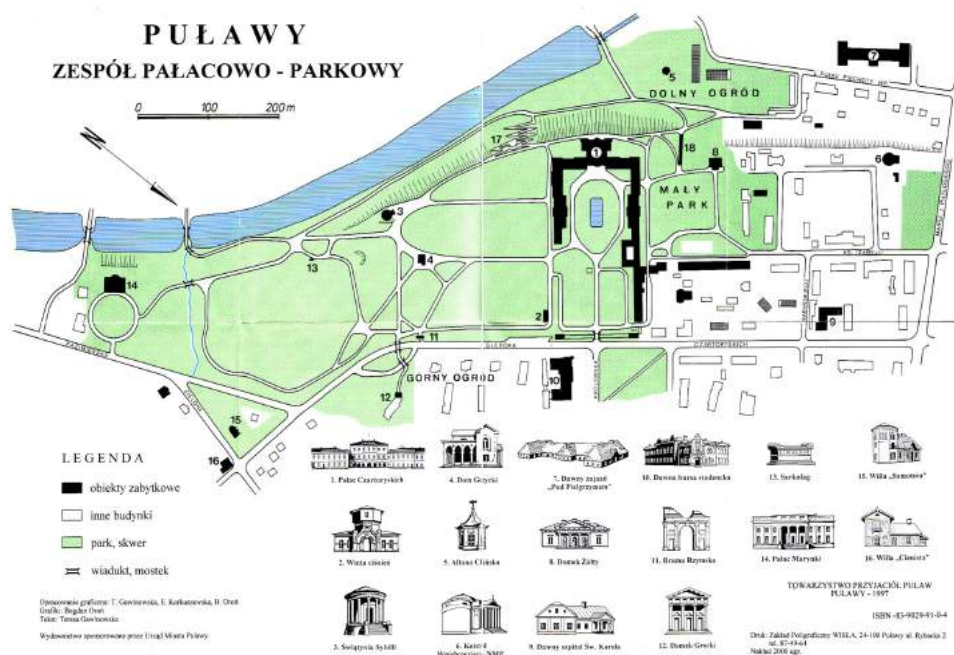

.....

.....

2. Jakie powiązania rodzinne łączyły przedstawione powyżej osoby? 1 pkt
3. W jakim stylu powstał park krajobrazowy założony w Puławach przez księżną Izabelę Czartoryską? 1 pkt
4. Kto, kiedy (wiek) i gdzie założył pierwsze w Polsce muzeum. Jaki był cel powstania tego obiektu?

 3 pkt

5. Uzupełnij legendę powyższego planu parku Czartoryskich, podając nazwy obiektów:
 1
 3
 4
 12
 13 5 pkt
6. Podaj nazwę rzeki nad którą leży park Czartoryskich. 1 pkt

Załącznik nr 10

Karta pracy Przyrodniczo-turystyczne walory Gorców

Instrukcja dla ucznia

Czytaj uważnie wszystkie teksty i pytania. Test składa się z pytań otwartych i zamkniętych. W pytaniach zamkniętych za każdą prawidłową odpowiedź można uzyskać 1 punkt. W pytaniach zamkniętych tylko **jedna odpowiedź** jest prawidłowa! Na pytania otwarte odpowiedzi wpisz w formularzu testu.

Imię i nazwisko

1. Gorczański Park Narodowy, utworzony w 1981 roku, jest jednym z parków narodowych na terenie Polski:
 - A. 20
 - B. 21
 - C. 23
2. W jakiej miejscowości znajduje się siedziba Dyrekcji Gorczańskiego PN?
.....
3. Jakie zwierzę znajduje się w emblemacie Gorczańskiego PN?
.....
4. Wymień 3 gatunki drzew najczęściej występujące w Gorczańskim PN:
.....
.....
.....
5. Do grupy górskich parków narodowych należą:
 - A. Tatrzański Park Narodowy, Gorczański Park Narodowy, Magurski Park Narodowy
 - B. Roztoczański Park Narodowy, Pieniński Park Narodowy, Ojcowski Park Narodowy
 - C. Babiogórski Park Narodowy, Gorczański Park Narodowy, Poleski Park Narodowy
6. Średnia wysokość względna szczytów na terenie Gorczańskiego PN wynosi około:
 - A. 300 m
 - B. 800 m
 - C. 600 m

7. Oblicz, korzystając z poniższych danych **wysokość względną** najwyższego szczytu w Gorczańskim Parku Narodowym – Turbacza o wysokości absolutnej 1311 m n.p.m. (niektóre źródła podają też 1314 m n.p.m). Wynik podaj w metrach.

Pasma	Gorce
Wysokość	1311 m
Wybitność	605 m

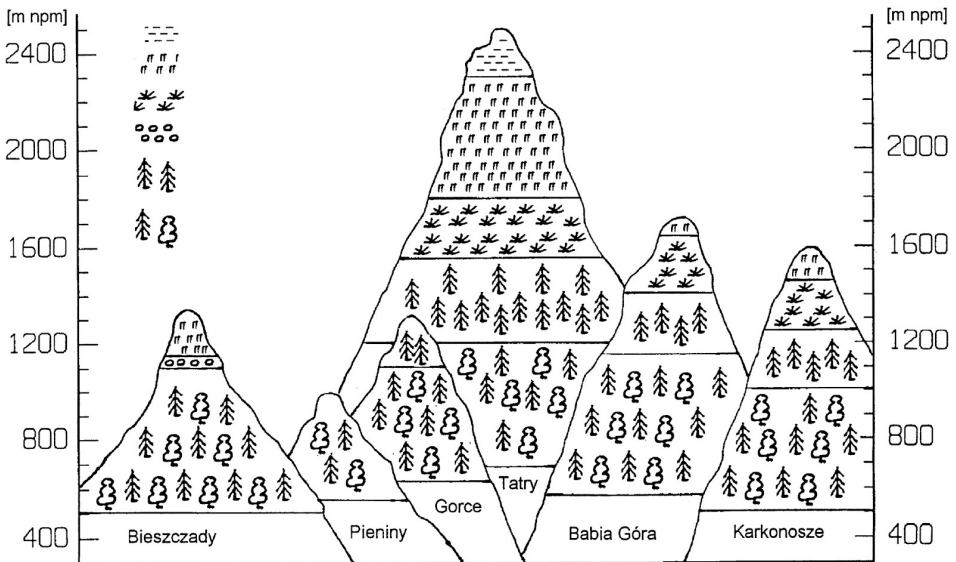
8. Lasy stanowią aż 95% powierzchni Gorczańskiego Parku Narodowego, liczne w nich są drzewa w wieku powyżej 100 lat. Charakterystyczne dla Gorców są duże kompleksy leśne, występujące w dwóch piętrach roślinności:
-

9. Co jest pozostałością dawnej kultury na obszarze Gorców?
-

10. Które piętra roślinne nie występują na terenie Gorczańskiego Parku Narodowego?

- A. regiel dolny i regiel górny
- B. pogórze i regiel dolny
- C. kosówka i piętro hal

11. W pustym kwadracie, obok rysunków wpisz odpowiednie piętra roślinne występujące w polskich górach.

12. Proces erozji podłoża skalnego przez czynniki zewnętrzne kształtuje rzeźbę terenu. Na terenie Gorczańskiego Parku Narodowego występują następujące elementy rzeźby erozyjnej:
- A. jeziora, jaskinie
 - B. kotły, oczka wodne
 - C. wychodnie skalne, V-kształtne doliny potoków
13. Pochodzenie niewielkich zbiorników wodnych występujących na terenie Gorczańskiego Parku Narodowego wiąże się z:
- A. działalnością lodowca
 - B. procesami osuwiskowymi zachodzącymi na stokach
 - C. procesami krasowymi
14. Pasma Gorców zbudowane jest z utworów fliszowych reprezentujących płaszczowinę magurską. Zbudowane są one z głębokomorskich osadów, które powstały w kredzie i trzeciorzędzie. Zaznacz prawidłową grupę skał.
- A. piaskowców, zlepieńców, łupków
 - B. piaskowców, zlepieńców, granitów
 - C. granitów, piaskowców, margli
15. Na terenie Gorców są miejsca związane z wybitną osobą. Niektóre odwiedzał wraz z młodzieżą akademicką. Pamięć o tej wielkiej postaci jest szczególnie żywa właśnie tam – w kaplicy pasterskiej pod Turbaczem. O kim jest mowa?
.....
16. Podaj inną (potoczną) nazwę na „Dolinę Kamienicy”:
.....
17. W 3–4 zdaniach opisz z czym kojarzy Ci się miejscowość Rabka?
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Atrakcje turystyczne:

– walory:

– noclegowe:

– wypoczynkowe:

– krajoznawcze:

– specjalistyczne:

– dostępność komunikacyjna:

– infrastruktura:

– zaplecze:

– zaplecze żywieniowe:

19. Jak Twoim zdaniem działalność **uzdrowiskowo-sanatoryjna** wpływa na rozwój turystyki Rabki i regionu?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Kluczem do nowoczesnej turystyki jest zrozumienie potencjału jej użytkowników oraz dostosowanie oferty do odpowiednich, indywidualnych potrzeb. Turystyka dzieci i młodzieży, ze względu na różnorodność form, jest ważnym elementem właściwie zorganizowanego czasu wolnego, a także zaspokajania potrzeb i zainteresowań młodzieży. Jej znaczenie wiąże się z tym, że dotyczy dużej, zorganizowanej grupy społecznej wyjątkowo otwartej na udział w wyjazdach turystycznych.

Główną ideą przyświecającą przygotowaniu niniejszej publikacji było ustalenie zasad, struktury organizacyjnej, funkcji i nieprawidłowości występujących w turystyce szkolnej. W efekcie autorka zaproponowała plan działań modernizacyjnych programu edukacyjnego dla turystyki szkolnej. Opracowany i zaproponowany model organizacji wycieczek szkolnych można uznać za rozwiązanie uniwersalne w skali kraju dla określonych typów szkół.

